

LÁZÁR MIKLÓS

FRONTON

1915

DICK MANÓ KIADÁSA BUDAPEST

ERZSÉBET-KÖRÚT 12.

Nap nyomda részvénytársaság, Budapest.

Kedves barátom, Miklós!

Magam ajánlkoztam neked, hogy néhány bevezető sort írok az első könyvedhez. Ez nem baráti szolgálat a te számodra, hanem magam iráni való szíves és elmúlhatatlan barátságom jele. Íme, résztvehetek valamiben, ami új, erős és fiatal, és miután jó néhány esztendeje megírtam a magam első könyvéi, akármilyen szerény módon is, bebecsenevészem magamat egy első könyv izgalmába, várakozásába és remélem, jelentőségébe. Egy igen életteljes, de nem mondhatnám, hogy nemtelen irigységgel nézem ezt a munkadal és arra gondolok, mennyivel zöldebben, búsabban és reménytelenebbül kezdtem én. Másképp csinálnám, ha veled és veletek újra kezdhethném és bevallom, hogy az a nemzedék, amelyhez te tartozol, nekem rokonszenvesebb, min az enyém volt és nagyon szerelném, ha volna mód arra, hogy a gymnasiumi irodalomtörténeti tanárok veletek együtt tárgyaljanak és lenézzenek. Egy szóval, bár belátom, hogy csaknem lehetetlen, szerelném újra kezdeni és ezért csimpaszkodok beléd és így ajánlak téged az olvasó szíves vagy szívtelen figyelmébe.

Miklós! Jó volna újságírónak lenni mint te és ti harmincévesek — és ez év körüliek. Riportot írni annyi műgonddal és irodalmi ízléssel meg tudással, ahogy minékünk *kellett* volna írni a regényeinket. Mi alig tudtunk valamit, tapogatódtunk, töretlen utakon, sőt útvesztőkben bakalásztunk, félmámorban, félálomban és fertály okossággal. Ti sokkal okosabbak és sokkal céltudatosabbak vagytok, mint mi. Ti fölötte vagytok a dolgoknak, mi alatta vagyunk. És attól félek, hogy ti becsületesebbek így vagytok, Miklós, mert mi — és legfőképpen én — erotikus novellákat irtunk, anélkül, hogy az élet mélységeit még csak meg is ízleltük volna, míg ellenben ti — és te — magát a szörnyűt, a végzetes legnagyobbat, a halál tobzódó szerelmét, a háborút ölelétek magatokhoz erős és férfias öleléssel. Szégyenkezve gondolok a magam első szerelmi sípládájára, és mielőtt a te első könyved bús és széles orgonaszója megkezdődne: igen köszönöm, hogy én lehettem az első olvasód.

Szeretettel üdvözlöd barátod és kartársad

Bródy Sándor.

Augusztusban, katonavonatot!

A katonavonaton, amely ismeretlen hadiszállásra visz, elég időm van elgondolkozni, milyen súlyos felelősség zsákját hordom a vállamon. Minden eszköz, fogás, a jelzők, a színek, a szavak ritmusa, az élet keserű tanulságai, polgári gondok, örömök és igazságok értéktelen lim-lommá válnak e pillanatokban, ami mögöttem van, annyit ér, mint az üres konzervdobozok, ki velük hát a robogó kupé ablakán. Az újságíró hitet tesz arról, hogy egyszerű és őszinte lesz, ha mégis olykor a szíve dobogása érzik sorai közül és nyers elfogulatlanságát legyűrjük a boldogság vagy a fájdalom könnyei, szolgáljon mentiségére, hogy sohasem érezte magát ily forrón és szerelemmel magyarnak. Kendők lobognak és kezek reszketnek felénk, a táj változik, folyók partján, hegyek alatt, völgyeken át, végtelen síkságok ölében fut a vonat, alkonyodik és újra a reggel jószága üdít fel, fekete éjszaka borul ránk, vagy déli nap, mezőkről, töltésekről, őrházak ablakából, pályaudvarok perionjáról anyák, hitvesek, szerelők keze reszket. . . Óh, drága kezek, ölelnek, áldást osztanak, könnyörögnek, lelkesítenek, már csak a vonat füstje látszik, a szó elhal, elmosódik a fák koronája, még mindig a kezüket látjuk, nagyszerű káprázat ez, a földönfutó árva is a homlokán érzi az anyai kéz melegét. Magyar nők, a Máriák nemzet-

ségéből valók, a katonavonatok utasait, a mi testvéreinket, de a *bosnyákokat*, tótokat, románokat és lengyeleket is gyermeküknek vállalták, naponta tízszer siratják őket, naponta tízszer üdítik fel a katonák bátor lelkét az anyai könnyek harmatával. Az éjszakában leginkább óriás karácsonyfához hasonlít az ország, sok százezer gyertya ég rajta, minden katona magával viszi egy-egy színes gyertya fényét. Szent gyertyafények, ki ne aludjatok a fronton, a sáncok között, az árkokban, az ágyúparkok menydörgésében, a lovasrohamok fúriájában ...

Legyünk gőgösek a magyarságunkra. Osztrák katonai méltóságokat láttam kipirult arccal, elfátyolozott szemmel rajongani értünk. Világháborúnak kellett kitörni, hogy megtudják: a monarchia gerince mi vagyunk. Ez az utazás megérttel le velem Rákóczi és Kossuth szabadságharcai, a mai napokra transzponálva. A magyar nép úgy száll harcba, mintha menyegzőbe menne. Nemzeti sajátosságaink ékkövei ragyognak a katonáinkon: okosak, józanok, elhatározotlak, a sipkájukon nászbokréllák, a dalaik visszhangját verik vissza a nedves alagutak is. És az itthonmaradtak, öregek, nők, gyermekek úgy kísérik a katonák vonatját a határig, mintha fehér angyalok vinnék állomásról-állomásra az aggódó szülők üzeneteit. A jó Isten hála mögötti falukból jönnek a poros országúinkon, kenyérrel, szalonnával, borosüvegekkel megpakodva, a lányok összegyűjtik a kertek magyar virágait, verbénái, muskátlit, pipacsot, pelargóniát, ellepik az állomásokat, a várakozók sokasága összekeveredik, úri kisasszonyok parasztleányokkal, fejkendő öreg asszonyok elegáns hölgyekkel, egetverő éljenzés.

le a kalappal, a cigány a Rákóczit húzza, rengeteg ruháskosarak emelkednek a teherkocsik elé és akár a jégeső, úgy kopog a bakáik ölébe fonott kalács, tojás, sonka, kenyér, kolbász, borizú alma, leveses körte, rántott csirke, libacomb, túróslépeny. A katonák kiugrálnak kifogyhatatlan kulacsok kerülnek elő, fél-literes üvegeket emelnek a szájukhoz, a tiszteket teával, kávéval, édes süteményekkel traktálják.

— Az isten áldjon meg benneteket!

— Meggyüvünk egészségben!

— Imádkozunk értetek!

— Ne félj rúzsám, muszkavért iszok az egészségdre!

A kürtös a vonat indulását jelzi. Az osztrákok hurráznak, a magyarok dörgő éljennel felelnek. Ezer meg ezer katona éneklí a távolodó vonatból:

— Isten áldd meg a magyart. . .

Nagy Magyarországon keresztül éjjel-nappal repülnek a katonavonatok és ha a végtelen sínpárokön elrobognak egymás mellett, csupán a színeiket látni és mint puskaövések, úgy ropog a hurrá és az éljen. Az Alföldön a Rákóczi-mars és a Kossuth-nóta melodijára a Gotterhaltét dalolják, az osztrák vadászok, cseh tüzeireik megtanulják az „éljent”, meg hogy „házáért és királyért.” Gyönyörű lányok kokárdát és kis nemzetiszínű zászlókat osztogatnak, a mi színeinket viseli az ezredes és a közlegény. Az első kupékon, ahol a törzstisztek táboroznak, széles, szalagokkal díszített, piros-fehér-zöld zászlókat lenget a szél . . .

Már hűvösödik, a hegyek alatt őszi képe van a tájéknak. Sohasem láttam az égboltozatot ilyen fényesnek. úgy borult a szemhatárra a csillagos ég,

mint a glória a szentek homlokára. Mintha kék tül takarná a csillagó mindenséget. Észak felé özönével hullottak a csillagok. Nem jött álom a szememre. Egy állomáson magyar nótát hallok. A bakák között éppen a reggeli kávét osztogatták. Azt mondja a káplár:

— Nyóckor megyünk tovább. Addig beretválnék meg az egész cug!

— Osz't mié't? — kérdezzetik.

— Mert oda tartunk, ahol az öreg királynak sincsen frizérja . . .

Délben nagyobb állomásnál tartunk pihenőt. A vonat kívül áll meg; a hid előtt népfelkelő katona szuronyos puskával. Szembe kerülök vele, hát látom, hogy zsidó az öreg, még a pájeszéből is megmaradt valami, inkább emléknék. Császárszakállt visel, az állán egy forintnyi kör kiborotválva. Megkérdem a nevét, hogy hová való, hány gyereke van. Feszesen áll, de láthatólag megindult. Negyven éves, cukorkakereskedő, nyolc gyermek apja, három fia katona, egy az egészségügyi csapatoknál, kettő a tüzéreiknél szolgál.

— Szép, jó gyerekek — mondja és külön felsorolja derék tulajdonságaikat.

— Sajnálja őket?

— Nem.

Kis vártatva hozzáteszi:

— Uram, ez a mi szent háborúnk, Dávid király vezesse a csapatainkat.

Kelet felé fordult és héber imádságot mondott.

Egy feketekendős asszonyság vajaskenyérrel, zöldpaprikával, meg gyümölcspálinkával traktálja a huszá-

rokat. Amikor a vonat megindul, zokogva búcsúztatja a legényeket:

— Isten áldjon, a jó Isten őrködjék fölöttetek . . .

Hozzám fordul.

— Az én fiam is így ment dalolva, mint egy vőfély, meglátom még valaha?

— Egyetlen fia volt?

— Még kettő van odahaza X-ben.

Zokogni kezd, csak úgy dül belőle a köny.

— A három közül ez vót a legrosszabbak . . .

Tegnap egy óra táján, a Dukla-szorosból tértünk vissza, a nap korongja elhomályosult, hirtelen lehült a *levegő*, az árnyékok megnöttek, az augusztus 21-re hirdetett napfogyatkozás állott be. A csillagászok szerint minél északabbra érünk, annál fantasztikusabb ez a természeti tünemény, minden árnyék a hold kifli-alakját mutálja, embereken, állatokon átfut a hideg és kifejezhetetlen idegesség lesz úrrá minden élő lényen. Soha ilyen hideg és éles kék színeket nem láttam! Kék a fii, kékek a házaik, kék a levegő, kék a hold bágyadt fénye, csak az arcunk halottsápadt. A kezem árnyéka öt egész és öt csonka ujj a porban, szabad szemmel nézek a napba, amely tíz perccel előbb még forrón tűzött és a hold bús képét látom benne. A kutyák ugatnak, a barmok ijedten bújnak össze, a lovak nyugtalanul kapálóznak az istállóban; a mezőről gyors iramban fordulnak be a faluba a lengyel parasztok szegényes talyigájukon és a por, ami a kerekek nyomán felszáll, kék, mint az égboltozat. A zsidók a falu főterén tanyáznak és szent könyvekből akarják megfejteni az isteni csudát. Oroszországban intenzívebben érzi a napfogyatkozást ember és

állat egyaránt. Felvonuló hadosztályai vájjon mit olvasnak ki a napból, amely hosszú órákra erejét, sugárzásai, szimbólumát vesztette, olyan, mint egy robusztus férfi, akinek meghasadt a szíve és a hideg tarlón fekszik dermedjen, mozdulatlanul . . .

Duklán az ortodoxok imaházába hívtak hálaadó istentiszteletre. A nehéz levegőjű helyiségben csak férfiak tartózkodhatnak, a nők vasrácsos ablakmélyedésekből követik a szertartást. Közepén emelvény, a plafonra állatképek festve, vérengző tigris, szelíd bárány, aranyos fácán, kétpúpú leve. A lépcsőn, amely a tórához vezet, iskolásgyerekek állnak; oldalt /két asztal szmirnaszőnyegekkel letakarva. Megrázó jelenségek, a dégénérait, elfmomodott faj legtökéletesebb példányai. Mindnek vörös a szemehéja, elefántcsontszínű az arca, nőies, ápolt a keze. Az emelvényen az előljárók, az énekesek, a kántor ezüstös szegélyű imaköpenyégben; háttérben a rabbinus, fehér glacékeztyű, fdkete szalonruha, az imaköpenye aranynyal és fantasztikus hímzésekkel megkülönböztetett.

Két tompa ülés koppan, gonghoz hasonló. A kántor kitarja a karját és a némaságban énekelni kezd. Két kilenc éves fiú szopránja kíséri. Előbb a királyt magasztalja, azután a háború dicsőséges befejezéseért könyörög. Szőke szakálla, a homloka az ezüst szegélybe vész, csak két dióbarna szeme fénylik és eltorzult szája, amelyből csudálatos hangok törnek fel, melódiák, amiktől összefacsarodik a szív és a legerősebb lélek is megborzad. Trará, trará . . . tam, tam . . . A kórus a csatába induló hadsereg kürtjelzéseit és dobpergését utánozza. A himnusz itt sikoltásba fullad, hangok vergődnek, mintha a három énekes torkát

vasmarkok fojtogatnák, a hívők szeme lázban ég, a kaftánok suhognak, a vasrácsos ablakok mögött egymást átölelve, mintegy megbűvölve reszketnek az asszonyok.

Most a rabbinus áll az emelvényre, a király virágokkal díszített képét áldja meg, azután a zsidók istenének minden átkát szórja a szerbekre és az oroszokra.

— Barbár oroszok, átkozott moszkoviták, utolsó órátokban se legyen veletek az Úr, pusztuljatok el, mint az erdő kártékony vadjai télidőn, mérges legyen a víz, amiből szomjasan isztok, rothadt a bús és a kenyeretek. Száradjon el a karotok, hogy messze ivadékaitok se forgathassanak kardot, a halál angyalai, az igazságos boszú kegyetlen, irgalmatlan heroldjai táborozzanak sátraitek fölött. Harctéren álló zsidó testvérek, forgassátok meg a szuronyt a moszkovita szívében, üdvözülve haljatok vértanúhalált, ha kell, érettünk hallok, atyáitokért, megbecstelenített leánytestvéreitekért . . . Vendégek és hívők, kiáltsatok három döngő hochot a királyra és hármat a hadseregre! Hoch, hoch, hoch!

A magyarok éljeneznek, a többiek ütemesen hocholnak. A rácsok mögül szétrebbenek a kökényszemű zsidó lányok, az iskolásgyerekek még a Golt-erhaltet éneklük . . .

A satanowi éjszaka

Augusztus 16-án hajnalban indultak el. Négy regiment honvédhuszár. A hadsereg virága. Harmatos fű ropogott a paripáik alatt, háromezerhatszáz lovas-katona, repülő mentük, tölgyfalevél a piros sajkán, élükön a tisztek, mert a lovasattaknál az első sor ragadja magával a többi, a kommandánsok az eskadronok előtt nyargalnak, rajta! rajta! vezényszónál a hadosztályparancsnok is a front élén vezeti a rohamot. A legkalandosabb férfiúnak, aki hajszolja a veszedelmet és akinek sport szembe kacagni a halállal, egy emberéletre elég, amin e honvédhuszár divízió e napon, alkonyatig átvágta magát. Minden asszony és leány gondoljon rájuk egy pillanatig szerelemmel, fehér karjukkal öleljék őket gondolatban, talán megérik és megdobban szívük az orosz síkságon lovuk hátán, vagy hat láb mélyen a hideg hant alatt. Ki hitte volna, hogy a határmenti Zbruc folyón váci, kecskeméti, pesti fiúk úsztatnak át, hogy magyar paripák patkója tapossa az orosz mezők fűvét, hogy csillogó huszártisztek, színházak első sorából, a Gerbeauból, társaságból ismerős arcok, a férfias bátorság és hősiesség önfeláldozás mámorában erdőkön, sáncokon, gyalogsági puskatűzön, ágyúk menydörgésén keresztül viszik magukkal előre ezt a nagyszerű fergeteget,

Céljuk az orosz balszárnny rejtett tartalékjainak felderítése. Késő estig szakadatlanul tűzvonalban állanak. Grzymalownál ellenséges lovassággal ütköznek meg. A számra tekintélyesebbnek látszó kozákezek nem állják a honvédhuszárság zárt rohamát. A lándzsát félreüti a széles huszárkard, a galopp ereje minden akadályt eltipor az útból; karrierében a magyar huszár lova teljes képességél kihozza, az utolsó kilométert átlag két perc alatt teszi meg és ennek a sebességnek a súlyával szemben, pehelykönnyű a kozák hosszú, kifent lándzsája; az összeütközés pillanatában a huszár már félreütötte és vágott is. Az ellenséget maguk előtt hajtva, trappban követik a folyó irányát. Egy kilométerre Satanow lengyel falu fölött, északnak kierőszakolják az átkelést, dacára annak, hogy ekkor már a szétszórt orosz lovasságot gyalogság támogatta. Délután a satanowi erdők hűse frissíti fel a regimenteket. Mily halálmegvetés, szent exaltáció ez, lóháton átnyargalni sűrű erdőkön, amikor vén fák lombjai alatt, bokrokból, vadászkimyhók repedésein az ellenséges lakosság és az orosz sorgyalogság fegyvere leselkedik. Meddig tarthatolt az ut, minden pillanat éveknek tetszik, de megtették, dalolva, kardjukkal *tisztelegve* a füttyörésző ólomgolyóknak. Az erdön túl megerősített pozícióban, jól elsáncolt gyalog hadosztály akarja megtörni a honvédhuszárság furiáját. Estig tartott a véres vitézi torna. Nyolc órai harangszóra Satanow a mienk volt. Lóháton fel, tüzet okádó hegyoldalra, alá a völgybe, ahol kidöntött fák törzséből épített barrikádokat az orosz, leugrani a lóról és gyalog küzdeni életre-halálra, minden talpalatnyi helyért, számára fölényesen kedvezőbb pozícióból puszta karddal, férfi férfi ellen, futamítani meg az el-

lenséget, — huszárvirtus, babonás elszántság, ma hírlapi tudósítás, holnap szent legenda.

Takarodót Satanowban fúvatott a divizionárius. Tizenhat óráig verekedett a legénység, ráfért a pihenő. Ha idegen területen a szállás, a huszároknak dalolni, dohányozni, inni nem szabad. Elnyúlni a nyergen, arccal a csillagos égboltozatnak, amely a szarmata síkság fölött is olyan mélyen kék, mint az az édes anyaföld báláról nézve, sóhajokat eregetni nyugatnak, ollhon hagyod anyára, hitvesre, kedvesre, gyerekre gondolni, félálomban minden neszre riadtan talpra ugrani, — ez volt a huszárok éjszakája Satanowban. Éjfél után két órakor a falu végéről puskaropogás hangzott. Idegen hangok, vezényszavak, félrevert harang kongása, magyar káromkodás, fegyverek zöreje, riadó. Ki sem nyújtóztak még, az álomi tündére kék szárnyával alig hogy a vállukat érte. A lovak toporzékolnák, a puskák ropogása egyre közelebből hangzik. Három órával előbb kenyérrel, sóval fogadta lovasságunkat az orosz pópa és a falusi magisztrátus. Kegyelemért könyörögtek, a földre borulva, reszkető félelemben, hogy rájuk gyűjtjük a falul és felperzseljük a határt.

— Nyomorultak, menjetek házaikba, a magyar nem gyűjtogat, nem rabol, védtelen emberre nem emel fegyvert.

Kár volt kegyelmet adni Satanownak!

A huszár felriad, talpra ugrik és nem törődve a golyózáporral, a lovát keresi. Ha már nyeregbe volna! Altisztek, hadnagyok, főhadnagyok, századosok kiáltják:

— Lóra! Lóra!

Még nem tudják, de mindenki érzi: orvtámadás!

Mi történt Satanowban? Az orosz parasztok pincébe, padlásra, présházba, szalma alá orosz gyalogságot bujtattak és a pokoli sötétség leple alatt puskával, szekercével, kaszával felfegyverkezve megrohanják az éjjelező huszárságot. Most mutasd meg magyar, helyén van a szíved!

Kétségbeesett küzdelem. Fegyverük a meztelen kard, a pisztoly maradjon a nyeregkápában, sarkantyúzzad a lovad, vágd magad át huszár, ha ördögök állják is az utadat, találkozó a lucernásban eskadronok szerint! Minden utcakeresztezés eltorlaszolva, minden ház ellenséges vár, ahonnan gyilkos golyókat szórnak a mieinkre, isten irgalmazzon annak, aki anyától született, ez az éjszaka az igazi vitézi próba, ne jöjjön hozzá hasonló . . . Mennyi magyar vér öntözte a satanowi utcák porát, ma még lehetetlen megállapítani. Szürkületkor lángoszlop emelkedik az ég felé, a hideg északi szél táplálja a lángot, az orgyilkosok faluja tíz oldalról gyullad ki, a tűzvészből menekülő orosz katonát, fegyveres parasztot az elkeseredett huszár aprítja, kaszálja. Satanow nincsen többé. A helye: üszkös gerendák, megszenesedett holttestek.

Réggel ötkor a lucernásban útra készen áll a honvédhuszárság. Bizony kevesebben, mint ahogy elindultak. De, aki nem áll most a helyén, lehet kéthárom nap múlva fáradtan, porosan, belovagol a táborba, mert a huszár-attak természete, hogy a századok széiverődnek, szakaszok elmaradnak és csak napok múlva, kerülő utakon térnek haza a szállásra. Haza? . . .

Ez a honvédhuszár-divízió teljesítette feladatát. Az ellenséges terepet húsz kilométer négyszögében keresztül-kasul felkutatta. Ha a szikkadt orosz tarlón tavaszra virág nyílik, tudjátok meg, magyar huszár véreből fakadt . . .

Neu Sandectől Przemyslig

Október 11.

Huszonkét órája úszik már az autóm északkelet felé, Galícia sártengerében. Az országút két oldalát trénszekerek borítják, úgy megszoktam ezt, mint vasúti kupéban utazva a telegráf-póznákat. Nincs vége és hossza a Irénnek, mindenfajta kocsik, mindenfajta lovak. Ha a muníció-trén megszakad egy pillanatra, már feltűnik egy tiszt, a lova bokáig dagaszt a sárban, parasztbundát visel és nyomában újra száz társzekér benzín, konzerv, nyereg, (kötszer, hidalkatrész, kenyér, só, a kerekek nyikorognak, szitkozódás németül, magyarul, tótul, szerbül, olaszul; egyik ló nem bírja tovább, kifogják, leszegezik a patkóját, a szerszámát a szalma közé dobják, szegény pára lép még kettőt, aztán elnyúlik, vége van. A galíciai utakat a két hónap óta tartó szakadatlan menetelést tekintve, ez a trén meglepően teljes és rendes. Gorlicét elhagyva, északnak visz az út, három százméteres emelkedésekkel. A völgyben füstölgő lokomotívok most próbálják ki a megjavított vasúti vonalat. Búskomor vidék, sárga tarlók, törpe fenyők, az esőt nem látja az ember, csak érzi; az ég, mint egy gyászoló anya elsírta minden könnyét, néha belenyilall a fájdalom és kiszajtol valami nedvességet. Fölöttem zúgást hallok, a

szürkeségben, nyolc-kilencszáz méter magasságban, egy monoplánunk repül a főhadiszállásról, bizonyára Przemyslbe. A híd karfáján két sebesült ül, a ... gyalogezredből.

— Honnan jöttök?

— Dobieckóból.

— Mi újság?

— Mi még az ostrom alatt kaptunk srappellét. Azóta nem hallottunk semmit, az ezredünk előre menit Nizankovicéig...

Patkódobogás. Két ulánus nyargal a töltés mentén. Már csak a kék sapkájuk látszik. Az árkokban döglött lovak hevernek. Huszonöt lépésnyire egymástól döglött lovak, vértócsában. Ezen a mezőn három hét előtt a mi lovasságunk attakot lovagolt kozákok ellen.

Biecz. Este hét táján érkeztem a Ringplatzra. Finom, régies lengyel városka, tornyokkal, erkélyekkel, emeletes házakkal. Sehol egy teremtet lélek. Az utcák üresek, a házak némák. Néhány épület ajtaja feltörve, a templom azonban sértetlen. Minden házon szentkép. A kozák elkerüli azt a házat, amelynek ajtaján a Megváltó képe. A koldusok utcájába egyik ablakban világosságot látok. Bekopogtatok. Egy öreg zsidó, imaköpenyegben hajlong a szoba, közepén, kis gyerekeik játszanak a szemétben.

— Jártak Bieczben kozákok?

— Tizenketten, az Isten verje valamennyit!

— Meddig voltak benn?

— Este jöttek, hajnalban nem voltak itt. A Ringplatzon álltak fel, a tiszt felment a templomtoronyba és messzelálóval kémlelte a vidéket. Ragyás, szakállas

férfi volt. Azután sorra járlok a házakat eleséget kérlek. Ami volt, elvitték. Éjszaka a tiszt két kozákkal gyertyát követelt, szerencsére két szálát találtunk Maliejovszkiela ügyvéd konyhájában. A gyertyával ellovagoltak a fészület elé, leugrállak, letérdepeltek és sokáig imádkoztak. Aztán meggyújtották a gyertyákat is. Mi bezárkóztunk. Egyebet nem tudok.

Jaslo. Koromsötétségben döcögünk tovább. A irén megáll az országúton, éjszaka nem vándorolnak; amerre a szem ellát, tábortüzek lobognak, sok csapat letér az útról és a szabad mezőségen üt éjszakai tanyát. A szekereket összetolják, a lovak vidáman nyerítenek, friss ételszag árad mindenfelől. Tizenöt kilométer után az ég alján sárga fénysávok tűnnek fel, olyan városhoz érünk, ahol villanynyal világítják az utcákat. Széles vashídon robogunk be Jasloba. itt, a bid fejnél adlak idoljára sortüzei a visszavonuló magyar huszárok; a híd túlsód fejenél ekkor orosz gárdejovasság állt. A város lakosságának nyolcvan százaléka elmenekült, a legtöbb, ház üres, katonákat szállásoltak beléjük. A Hotel Krakoviában csupán feketekávé: kapni még. Bemegyek az apotékába.

— Cognacot kérek ...

— Nincs. Már gyógyszerünk is alig van. Az orosz behurcolta a kolerát.

— Meddig voltak a városban az oroszok?

— Öt napig. A zsidók hosszúnapiján verték ki az utolsó kozákjárórt a honvédhuszárok. A főorvos úr jobban tudja, talán ő lesz szíves ...

A jasloi főorvos magas, ősz úr, fekete gérokkban, elefántcsont-fogantyús bottal.

— Én mentem elébük Bartnovszky polgármester-

rel. Az ezredesnek megmondtam, hogy bevezényelheti az úr a csapatait, de tudja meg, kolera van, mind itt vesznek. Punktum. Ötszáz kenyeret kértek, marhát, bort, szalmát. Megkapták. A városban csak patrujok jártak, ellopták a zsidók zsebóráit. Egyéb baj nálunk nem történt. Az ezredes valami francia olvasnivalót kért tőlem. Kiküldtem neki Hugo Viktor költeményeit. Északnak Frystakban nem volt ilyen előkelő, raboltak, gyűjtogattak, nőket gyaláztak. Az ötödik házban laknak odavaló menekültek, látogassa meg őket, két fiatal, alig tizenkétéves zsidóleány, rettenetesen elbántak velük . . .

Jaslot kiették a felvonuló hadseregek. Nem kapni élelmiszert, egy falat száraz kenyeret sem, az utas akár éhenhal hat. A pénznek alig van értéke; kenyér, hús, cukor, ásványvíz, bor ma becsesebb Galíciában, mint a smaragd vagy a platina. Feltörettem az első gazdátlan lakás ajtaját, dr. Metz Dávid orvos hálószobájában kvártélyoztam be magam. Az ágy mellett, az éjjeli szekrényen feküdt a Medicinische Rundschau augusztus 19-iki száma. Szegény doktor elmenekült a családjával és talán sohasem tudja meg, hogy a vendége voltam.

Október 12.

Elhagyott faluk, kietlen pusztaság, végtelen trén, gyalogsági állások gályákkal maszkírozva, kilométereken elszórt szalma, ezer és ezer üres konzervdoboz. Kroscsenko Visnye alatt pionirek állítják meg az autót.

— Visszafordulni, a hidat felrobbantották.

Felmegyek a dombra. A Viszlok folyón kőből építendő híd vezetett át a faluba. Most néhány üszkös genda lóg a vízben, különben se hire, se nyoma a híd-

nak. Mintha leborotváltak volna. A mieink ekrazittal robbantották fel négy hét előtt, a nagy visszavonulás közben, hogy az orosz trén előrehatolását megakadályozzák. Azóta deszkahidat vertek a folyón, de autó nem gázolhat át a sáron, vissza kell fordulni Bukownak és más útra vágni. A túlsó parton jobban látszik a robbanás hatása. A légnymás tőből csavarta ki a fákat, a szobrokat leszedte talapzatukról és a szentképeket szétszórta a fészületekről. Az oroszok úgy állottak boszut, hogy a falut egyenlővé tették a földdel. Kroszenko Visnyéből néhány tűzhely maradt. Az egyik alatt sok száz női parókat találtam, aminőket szentéletű zsidó asszonyok viselnek, akik nászéjszakájukra lenyíratják a hajukat ...

Krosnon sem viselkedtek rosszul az oroszok; ruházletekből fehérneműt loptak, néhány öreg zsidótól megkérdezték, hány óra testvér, amikor reszketve megmondta, az órát szó nélkül zsebrerakták. úgy látszik, a zseborákat igen kedvelik a kozákok.

Haczow. Nálunk ilyenkor este van, itt már koromsötét éjszaka. Hiába küzdünk a kocsik torlódásával, a sártorlaszokkal, a motor sem bírja már, meg kell állni és a szomszéd Haczowban töltjük az éjszakát. Egy iskolaépületben szalmát szórnak a padlóra, leheveredünk, az országútról behallatszik a trén kétségbeesett erőlködése, németül szitkozódnak, lengyelül káromkodnak, egyszerre hallom:

— A zanyád istenit!

Október 13.

Hajnalban indulás és reggel kilenckor elérjük a Sant. Szeptember végén ezen a vonalon véres csatározások folytak, a parton még ma is összetöri orosz mu-

níciós szekerek rohadnak, lovak hullái egymástól alig száz lépésnyi távolságban, tizenöt-húsz méter széles sírok, kereszt nélkül, varjuk kárognak, a magasban egy sas kering. Éjszakára újból elakad az autó.

Közelben egy kastélyt emlegetnek, hátunkon a csomaggal vánszorgunk a világosság irányában.

A varrai kastély. Katonák hosszú karókon mécseket lóbálnak, a kastély kapujában rutén kocsisok fekszenek a sárban, egy trénhadnagy ötven szekerét rendezi a bejárat előtti térségen. Márványlépcsőkön jutunk a terraszra. Az ajtót hiába döngetik, nincs válasz. Végre megszólal valaki:

— Az udvar felől kerüljenek beljebb!

A folyosóról dohos szag árad. Benyitok találmra az első ajtón. Tágas terem, egész a plafonig tölgyfaburkolattal, az ablakokon becsurog az eső, befúj a szél, mégis tűrhetetlen a levegő. Billiárdszoba volt, a középén még a zöld asztal, de milyen állapotban. Feloszló holttest ez a gyönyörű tekeasztal, a posztója cafatokban csüng, fel akarták gyújtani, de a nehéz keményfa nem kapott lángra. Szemben egész falat betöltő All Wien goblent revolverlövések pörkölték, végül éles kés megadta a kegyelemdőfést, szíven találva az erdészleányt, aki II. József császár előtt térdel a pázsiton. A szomszéd szoba a kastély hölgyének budoárja volt, csupa mahagóni butor, csipkehuzattal, fehér selyemtapéta, felső világításra aranykoronákba rejtett villanykörték. Egy kis remekművű íróasztalt tüzelőfának aprítottak fel, a fiókok tartalmát elszórták, sáros csizmák nyoma a kék és rózsaszín szalagokkal átkötött levélcsomókon. A régi faliórába, a velencei tükrökbe dárdát szegeztek, a képeket kivágták a francia rá mákból, a nippeken, zszusukon, porcellángyűjteményen táncot járhattak,

mert apró darabokra törve hevernek a padlón. Most a nagy szalon következik, itt tüzet raktak és burgonyát sütöttek, az egyik sarokban, ahol déli növényeket ápoltak, lovak éjszakáztak, a gazdájuk, míg elszenderült, célbalövésessel szórakozott, mert a tükrök, falfestmények, brokátdíszítések sok száz pisztolygolyó nyomát mutatják. Sehol egy ép bútor, minden tönkretéve, bemocskolva. Felmegyek a lépcsőn a hálósobákba, de visszafordulok, nem bírom a fojtogató trágyaszagot. Mennyezetes ágyak, márvány fürdőszobák, tükörfalú öltözők, meghitt erkélyek puha nyugágyakkal babérdőben, jó, hogy nem lát azok közül senki, akinek boldog emlékei fűződnek hozzátok! A könyvtárat felperzselték, a perzsaszőnyegeket, drága ágytakarókat, futókat összevagdalták lópokrócnak, a képtárban egy Ribera-képet, nem tudni mi okból, megkíméltek; páncélos lovagol ábrázol a kép, de színes ceruzákkal és tintával nagy bajuszt, pipát és pálinkás butykost rajzoltak neki. Az uraság neve: Severin Ritter von Skrzynsky, Badeni, volt osztrák miniszterelnök sógora, még augusztus első napjaiban menekült a családjával. Három hét előtt kozák patruj járt erre, néhány bahorzi ruszofil paraszttal betörték és három éjszakát töltöttek a kastélyban. A park végében kis állatkert van, az összes vadállatotkat megették, még a párdacnak sem adtak pardont.

Nowemiasto bombázása.

Przemysl, október 16.

A faluiul két kilométernyire felkapaszkodom egy emelkedésre. Alattam a Viar-folyó szétrombolt kőhídja, halra az állomás, jóimra az országul, amelyen a harmadik hadsereg tartalékja masírozik fel a csatatérre. A teljes terepet látom. Távolból a Magiera-csúcs kéklik, a fákat megkülönböztetem, a sűrű erdőt bizony megritkították gránátjaink. A tájat őszi nap vonja aranyrámába, sehol egy felhőfoslány, még nincs *dél* és nyáron meleg van, Isten tiszta kékje borul a harcolókra.

A mi ütegeink a Magierát lövik. Most hat gránát csap le a hegyoldalra, reszket a levegő, barátságatlan dördülésük kétszer visszhangzik. Nincs idő mélézásra. Az oroszok nyolcszoros szarvéval felelnek. Ezt úgy hívják tüzérpárbaj. A lövegek keresztezik egymást, a ciombok mögé rejlett ütegeket keresik. Ezalatt elásva fekszik a gyalogság, a két első rajvonal szakadatlanul tüzel. Hatodik napja birkózunk a Magieráért és bakáink és az orosz gyalogság árka között nincs negyven lépés távolság. Ma éjfélig eldül, ki bírja tovább idegekkel. Nincs parancsban, senki sem beszél róla, de hogy a krízis tetőfokára hágott és nincs más, mini vagy előre vagy hátra, ezt mindenkinek érezni ke!!.

Háromszáz méter magasságban fénycsíkok kígyóznak. Az oroszok shrapnellal szórják be a völgyet. úgy látszik, gyalogságunk nyomja vissza az ellenséget és néhány lépésre újra beásta magát. A pokol vérebei ugatnak, a shrapnell hangja ez. A mi ágyúink csodálatos biztonsággal ontják a gránátot a Magierára. Szabad szemmel követhetem irányukat, mind bevág, csupán egy-kettőnek fekete árka látszik a hegyoldalon.

Gerendákból ácsolt hídon jutok Nowemiaszta. A falu szélén kolostor áll, a kápolna kötőhely. Ágyúgolyóktól felszaggatott kövezetlen út vezet a hegyre. Balról üres muníciós kocsik, jobbról tábori konyhák, szekerek kenyérhegyekkel és megrakott munícióskocsik. A lovak megnyúlva az ostorcsapások alatt, ván-szorognak a sárban, az ágyúk bömbölése közvetlen közelből hangzik, a masírozó ezredek komor nyugalommal távolodnak a tűzvonalba. A kötőhely előtt a tüzérek és tréntonak nekidülnek nehéz járműveiknek, úgy segítik saját vérző vállukkal át a zökkenéseken, itt néhány négyzetméternyi területen nincs torlódás, a sebesültek, a hordágyakat cipelő szanitécek akadálytalanul jutnak át a kocsúton.

Egészséges, ép férfiak dalolva vágnak a hegynek és sápadt, vérző férfiak botorkálnak le ugyanazon ösvényen. Ez a csata és semmi más. A Magieráért sokáig birkóztunk, az ellenség nem kíméli az áldozatot, az egyik zászlóaljzat kilövik, már hason csúszva jön a másik, a harmadik, a negyedik . . . Sok orosz lövészárkok fedezetét holttestekből építik. Egy homokos zsák több, mint egy emberélet. Mi is cudarul véreztünk Nowemiaszta körül és a magaslatokon. A kötőhely ajtajában állok, a sebesülteket számlálom, amint jönnek a saját lábukon, egymást támogatva,

vagy hordágyon hozzák őket, szalmán, pokróccal letakarva. Jó ideig számláltam, azután meguntam. Ki győzi szívvvel és minek?

Három orvos ingujjban, nekigyürkőzve végzi a munkát. Hogy eltompul az ember, milyen megalázó, hogy a részvétet legyőzi a kíváncsiság! Egy bakát hoznak hordágyon, fejét shrapnell-szilánk érte, a térde átlőve. Nagyon oda van, kedves, dióbarna szeme ki-dülled, két kezét összekulcsolja, mikor leemelik, foga az ajkába mélyed. Mellé ülök, amíg rákerül a sor, sokan vannak előtte, alsóausztriai népfölkelők, bras-sóiak, tiroliak.

— Nagyon fáj, testvér? — kérdem.

A kezével int.

Cigarettát teszek a szájába, meggyújtom, mélyen leszívja a füstöt és lassú karikákban eregeti. Kissé megnyugszik. Hideg vízbe mártom a zsebkendőt, úgy törölöm a szeme alól a verítéket.

— Ez jó .. . — mondja, a cigaretta jó, nyolc nap óta nem szívtam .. .

— Hová való?

— Békéscsabai születés.

Egy tisztet hoznak, gyalogos főhadnagy, golyó a mellében, a blúza feltépvve, az inge rongyokban, a nyakán vékony ezüstláncon amulette. Két magyar baka ül a küszöbön, az egyiknek az arca, a másíknak a feje bepólyázva.

— Mi baj?

— Megvágott a slapnel, a komámnak a kezefejít tépte le.

Szünet. Az öregebb felém fordul.

— Mondja földi, merre van Orosháza?

A kezemmel taláломra intek.

— Arra ni, nyugatnak . . .

Bámulnak.

— Miért kérdi?

— Csak szeretjük nézni, hogy merre van . . .

Tüzér fekszik a hordágyon. Gránát csapott a
battériája mellé, az ágyút megkímélte, de vele végzett.

— Él még?

— Nem tudjuk, az előbb még kaparta az orrát
szegény ... és cipelik tovább.

Az utcákon katonaság táborozik. A raj vonalban
fekvő csapatok divizionárinsának a stábja, többnyire
bécsi ulánusok.

— Vigyázzon — kiáltják — a falut bombázzák!

A templom körül rettenetes dördülések. A kerítés
mellett nyugodtan áll két altiszt, fülükhez szorítják
a tábori telefon kagylóját és a harmadiknak hangosan
ismétlik a parancsokat. Most már mindnyájan, akik
a faluban állunk, fekszünk, házakban ülünk, Isten
különös kegyelmében vagyunk, az orosz ütegek a falu-
ban sejtik muníció központunkat, húsz perce csak
erre céloznak, félkörben hull a gránát, most viszi le
egy parasztház bádogtetejét, mint a pelyhet, a falak
összeroppannak irtózatos ereje alatt. A hegyek mögül
füst száll fel. a mi ágyúink hatása, nem messze
tanyák, csűrök lángolnak, ideérzem a pernye szagát.
Orosz foglyok transzportja közéig, elől szuronyos nép-
fölkelő honvéd, utána százharmincyolc orosz, hátul
három kísérő katonánk. A foglyok között több sebe-
sült, egyik csupaszképű fiatalember elnyúlik a porban,
nem bírja tovább. A honvéd káromkodik, végre kéz-
mozdulatokkal megérteti az oroszokkal, hogy emeljék
fel a társukat és vigyék a kötözőhelyig.

Az utcákon néhány rutén paraszt lézeng, asszonyokat is látok kisírt szemmel.

— Istenem, istenem, mi lesz velünk?

A templom köré gyülekeznek, letérdepelnek a kőlépcsőre, a lányok arccal a földre vetik magukat.

Sűrűbben hullanak a gránátok. Negyven lépésnyire dördülés, vörös fény, a légnyomás szinte a sárba vet ki, a gránát két négyzetméternyi gödröt vágott, sírnak is jól megfelelne, olyan mély és tágas. A porhanyós, áldott fekete föld füstöl, egy huszár belerüg a csizmájával.

— Megholtál, nyavalyás!

Mintha az egész orosz tűzéréség Nowemiasztót lőné. Az alvég kigyúlt, a házakat bedöntik, ki gondol oltásra? Újabb sebesültek.

— Mi van fenn?

— Sturm.

Egy sebesült kapitány megölel, Pestről ismer, valamelyik kávéházból. Megadja a címét, hogy írjak a feleségének, golyó érte a tenyerét, de még négy órán át vezényelt, nincsen láza, két hét múlva visszajön a századához.

— Hogy állunk?

— Másfél kilométert nyomultunk előre reggel tíz óra óta. Éjszakára mienk a Magiéra! Ha siet, eléri a tarigadérost . . .

— Hogy sietek? Futok a házak között, átugrom a gránátok gödreit, még néhány ház és a mezőseger vagyok. Egyszerre fülsiketítő robbanás. A lélegzetem a torkomba fagy. Nowemiasztó utolsó házát középen találta két orosz gránát, alig busz lépésnyire tőlem, majd beleszaladtam. Elérem a kerítést, átvetem magam, az ajtót kitépte, benézek, a tető beomlott, a fala-

kat kidöntötte, a szoba bútorzata azonban sértetlen maradt. Az asztalnál egy élelmezési tiszt ült, levelet írt, a töltőtoll még a kezében, a fejét a felismerhetetlenségig széttroncsolta a gránát. A kuverta megcímezve, de a levél abbamaradt. Az utolsó sor:

— ... aber heute ist . . .

Nincs tovább. A levelet borítékba teszem, leraasztom, holnap postára adom és hozzáírok néhány sort. Az ágyon egy zászlós feküdt, aludt szegényke, a vonásai nem tükröznek halálfélelmet, a melle vérzik, egy szilánk végzett vele. Egy paraszt a kemence mellett guggolt, talán a tűzre akart tenni, talán a kezét melengette, most hideg és nincs az a kohó, melynek tüze felmelegítené többé. Az ágyúk bömbölése távolodik. Túl a kerteken egy pajta fedezete mögött magyar huszárokat látok a fűben pipázni.

— Tessen a völgyön átsétálni, az első emelkedés oldala már gyalogsági állásunk . . .

Tíz percnyi út. Tisztán kivehető a puskák tompa zaja és a gépfegyver kattogása. Ahol járok, még az éjszaka orosz lövészek fedezéke volt. Hol vagyunk már azóta?

Tűzkeresztségem a Magiéra alatt

Przemysl, október 17., éjszaka.

Ezen az izgalmas és emlékezetes napon szokatlan, bámulatba ejtő őszi idő volt, a tiszta és ritka levegőben csillog a mindenség, az alantjáró nap még jobban melegít, mint tavasszal, az ember melle megerősödik, felfrissül, le szerelne borulni és hálát adni az úr kegyelmének, hogy él. Az életnél nincs drágább kincs a Magiéra alatt. Elöttem a meredek, kopár hegy, hatszáz méter magas és legalább hatezer ember megtört szeme tekint le róla és mered a csúcsára. Napok óta vérzünk a Magieráért, ahonnan orosz útegek uralják a vidéket. A Przemyslből elvonuló orosz csapatok ezen a hegytetőn és Medyka körül sáncolták el magukat a legerősebben.

Délután két óra lehet, a tűzvonalba került Nowemiasztóból jövök futva, elfulladva értem az első domb oldalt és belátom az egész csatateret. Elöttem völgykatlan, aztán újra emelkedések, jobbról sűrű tölgyerdő, mintegy kilométernyi területen, balra parlagon hagyott szántóföldek, még egy magasabb domb és már a Magiéra kéklik. A mi útegeink félkörben a magaslatok mögé rejtve, szakadatlanul dolgoznak, az oroszok teljes tüzérsége a Magierát védi és gyalogságunk előrenyomulását akadályozza. Gránátok zizegnek és

shrapnellek robbannak, az állandó életveszedelemnek is megvan a maga különös érzéki gyönyörűsége. Vizsgálom magam, hogy mit érzek? Első érzésem: nem vagyok őszinte, még önmagamhoz sem.

— Félek? — kérdem.

— Nem! — felelem gögösen.

Mégis a hátam mögött dübörgő szalvék rémes süvöfése megzavar, a fejemet kapkodom és az orosz shrapnelleket lesem.

— Na most! — túlmagasán explodált, lecsúszom a káposztaföldre és összegyűjtöm a darabjait.

— Ha nem félsz, — mondom, — masírozzál a katonák után!

Állva maradok. Minden idegszálam azt sikoltja, hogy amit átélek, a hatnapos csata krízise. Az ágyúk koncertje mindent túlharsog. Talán az acélcsővek is érzik, hogy most vagy soha. Végsőkig fokozott emberi, állati és technikai energia rezeg a levegőben.

A bakák után kapaszkodom. Egy ezred bataillonja, egy félóra előtt kaptak parancsot az indulásra, a falu alatt feküdtek, most mennek tűzbe századokra oszolva. Egyik orosz üteg, úgy látszik, észrevette a felvonuló gyalogságot, mert hullani kezd a gránát, de jó messzire; a katonák fel sem veszik, szótlanul masíroznak, egyik-másik cseréppipából pöfékel. Tíz percig megyünk, a domb tetején, földsáncok védelmében a divízió parancsnokságához érek. Kétoldali magyarok fekszenek, a puskájuk csöve papírral bedugaszolva, halkán beszélgetnek az árokban. Feljebb négy vezérkari tiszt ül a földön, óriási látcsövekkel kémlelik a Magierát. Egy tűzérőhadnagy tábori telefonon adja az utasításokat az ütegeknek. Nemecek vezérőrnagy felém kiált. Nem értem, ágyúdörgésben vész el a hang-

ja. A kezével int, közelebb megyek. „Gyorsan tűnjél el — a két markából tölcserít formál a szája elé, — tűnjél el, mert az orosz Beobachter észrevesz és ránk küldi a cár összes shrapnelljeit ...”

— Úgy, — gondolom, — hát célpont lennék? . . . Sohasem hittem volna!

De nagyon gyorsan visszatérek az ösvényre. Darvak repülnek kelet felé és két nyúl nyargalászik a mezőn. Egyik katona feléjük vágja a sapkáját. A másik, kifent, nagy bajusza van, a tarkója ősz, ráförméd.

— Ne bánts, békás, a nyúl is Istentől való!

Bemutatkozom a főhadnagyuknak. A tisztek korát, igazi kinézését háborúban ki állapíthatja meg? Mind szakállt visel, a hangjuk rekedt és maguk elé néznek.

— Azt hiszem, újra előre megyünk, hogy minket bevontak . . .

A terepet bámulják.

— A tüzéségünk sokat tanult augusztus óta. Nézze, minden lövés bevág, fenn a Magierán sok orosz feküdt le, gyengébben ágyúznak, mint hajnalban . . .

Valóban, shrapnelljeink harminc-negyven méter magasra robbannak a csúcs fölött. A tévedt gránátok nyomát széles pörkölések mutatják a Magiéra oldalán. Megszámolom. Tizenhét.

— Ja, amíg belőtték magukat! Mi az, tizenhét hiba, háromezer közül?

Vezényel, a századok rajvonalakra szakadoznak ts elnyúlnak a földön.

— Messze a mi schwarmleániánk?

— Az erdő előtt.

Búcsúzunk. A viszontlátásra! Hátranézek, fut utánam.

— Még egyet! Fogoly orosz tisztet kérdeztem ki az imént a faluban, jól beszélt németül. Azt mondta, náluk a múlt héten híresztelték a táborban, hogy Tisza Istvánt valamely végzetes baleset érte, leesett a lováról; ilyesmi. Mi igaz belőle?

— Semmi.

— Igazán?

— Igazán.

— Hála az égnek! Az orosz olyan határozottsággal mondta, biztosan beadták nekik . . .

Megnyugodva megy vissza a csapatához. Elhagyott lövészárók mellett haladok el. Sárga papindeklidobozban, szalaggal lekötött orosz patronok, halomszámra, üres konzervdobozok, ciril felírással, egy véres orosz tiszti sapka, — innen az éjszaka verték ki az ellenséget. Nagyszerűen sáncolja el magát az orosz gyalogság. A vermek tökéletesen be vannak fedve zsindeffel, sárral, gályákkal, tölgyfaháncscsal maszkírozva, két méternyi mélység, vályogból rakott paddal, emberfejnyi rés, alul friss szalma, gödrök a m, iiniciónak és az eleségnek. Az erdő szélén az előrenyomuló brigád parancsnokával, von Rössler vezérőrnaggyal, találkozom. Két adjutánsa, magyar tisztek, egyik szerémségi, a másik aradi születésű főhadnagy, foganatosítják a rendelkezéseit. Hátul kis pesti önkéntes bandukol, hátán a brigadéros köpenye, a markában óriási szivartárcát szorongat.

— Freiwilliger Téglás!

Stefán Téglás megjelenik az előtérben és egy ötös kubát nyújt át a brigadérosnak. Hiába erőlködik azonban, a rettenetes légnyomás, a magasságban repülő lövegek ereje eloltja a gyufát. Én próbálkozom és sikerrel. Bemutatkozom, a vezérőrnagy a vállamra üt

és azután az egész sturmot együtt csináljuk, von Rössler jobbján nézem a csabai, brassói és gráci bakák halálmegvető, győzelmes rohamait.

A vezérőrnagy nem szalonkatona. Ötvennyolc-hatvan éves lehet és mindenkor csapatnál teljesített szolgálatot. Kissé meggörnyedve jár, a kezében lovaglópálca, a hangja recsegős, érdes, kemény katona, de az egész brigád rajong érte.

— Reserve mars!

A főhadnagyon zászlóalja föltápáskodik, az emberek szakadoznak, egy méter távolságban egymástól mindegyik, a fegyvert lekapják és lassan, nyugodtan, mint a kaszárnya udvarán, megindulnak a domb tetejére. A túlsó oldalt shrapnellesővel szórják be az oroszok. Hogyan jutnak át a pokol tornácán?

Az adjutáns megmagyarázza, a csata mai állását:

— Négy nap óta birkózunk. Egyszer az egyik kekedik felül, másszor a másik. Aki éppen jó fogáshoz jut, igyekszik kihasználni. Hajnalban három óraker, alig hogy pirkadt, az oroszok nagy túlerővel megtámadták gyalogsági állásainkat, jobbra az erdőnek, gukkerreí láthatja az árkokat. A roham igen heves volt, az oroszokat gépfegyverrel hajtották előre, az első rajvonalat legázolták, a második árokba már beugrott egy zászlóalj s a szalmán szuronnal verekedtek a mieink. Nehéz pillanatok voltak, mert a megszaladó katona magával ránt egész regimenteket. A Magierán borzalmas tüzeléssel segítették elő a gyalogsági rohamot, nehéz mozsarakkal lövöldöztek ránk, a generális úr figyelő helye körül legalább hetven löveg csapott a földbe. Az első feladat a hátrálok feltartása volt, tisztjeink kivont karddal a századok élére ugrottak, a pihent stájereket rohamra vezettük és így nagy áldozat

fokkal sikerült ötven-hatvan méterre visszavetni az oroszokat. Reggeli öt óra óta előre megyünk. Tíz órakor még az erdő az oroszoké volt, most élő orosz nincs benne. Másfél kilométert nyertünk délig; ha ebben a tempóban verekszünk, estig elfoglalhatjuk a Magierát. Az erdő szélén dragonyos káplár vágat. A lova csuronvív, a sisakja taraját golyó törte le. Távíratot hoz a brigadérosnak.

— Hauptangriff von rechts!

A telefon tovább adja a parancsot, húszszor ismétli az adjutáns:

— Főtámadás jobboldalon, teljes erővel előre nyomulni, két üteg helyet változtat, kukoricás mögül dolgozik, tartalék, tartalék . . .

Az erdő túlsó oldalán gépfegyverek csattognak, a gyalogság tüzelése egyetlen, nem is barátságosan dörögésbe olvad. Kétszáz méterre állunk a schwarm-ímiánktól, velük szemben ötven lépésre az oroszok. A tisztek feltúrt gallérral a brigadéros körül, a szemük mélyen beesett, cigarettát rágnak, öt nap óta nem aludt ezen a tájon senki öt teljes órát.

— Vorwärts, Kinder! — mondja a brigadéros, megindulunk az erdő alatti emelkedésre. Az ágyúk most lépnek akcióba igazában. Gyalogságunk e pillanatban, két óra ötvenöt perc, koncentrált támadást kezdett az orosz jobbszárny ellen, A fensíkon kényelmes kocsit vezet a faluba. Porfelhőben municíós szekerek robognak, hogy eltűnjenek az ütegek fedezete mögött. Egy magánosan hervadó hársfa tetején fiatal tüzérkapitány ül, az üteg megfigyelő tisztje.

— Ezen az úton bonyolítjuk le a sebesült- és fegyver-transzportokat! A golyót fel sem veszik a bakák, de a shrapnell, a keservét, a shrapnellszilánk . . .

Az erdő eltakarta előttem a göröngyös útnak szegény vándorait. Két könnyebben sebesült egy osztrák landwährt cipel, a nyakát átkarolják, ép kezükkel tartják egyensúlyban, behunyt szemmel vánszorog, a mellén fehér kötés. Hordágy közéig, sebesült tiszt fekszik benne, csupa vér, a fején érte szilánk. Von Rössler elébe megy. A szanitécek megállanak. A súlyosan sebesült reszkető kezét a fehér kötéshez emeli.

— Melde gehorsamst, Reserve Leutinant Blau in . . . Landwehr . . .

A hadnagy keze lehanyatlik. Újból hordágy, perceként hordágy, nehéz sebesültek. Egyik előttünk hal meg. A szívét lötték át. A brigadéros zsebkendőjét a halott főhadnagy arcára teríti.

— Drága jó fiam, drága bátor gyermekek, mennyi fiatal vér . . . — mondja von Rössler, inkább magának és elfordul.

G. Péter zugsführer, magyar fin. . . . -re való, mindenáron felül a hordágyon, hogy előírás szerint tisztelegjen,

— Hol találta? — kérdem a szanitécvezetőt.

— Csúnya helyen. A hasa alatt. Ellátta az ezredorvos úr, cognacot is töltött a szájába, de nincs hitünk benne.

— Péter — mondom — földi, megsegít az Isten:

Hörög. A szeme még él, hálásan pislog a magyar beszédre. Meggyújtok egy szivart, a foga közé szorítja, fölé hajlok, szólni akar, de nincs ereje hozzá. Leteszik a hordágyat, mellé ülök, vigasztalom.

— Hazamegyünk, Péter, meglásd, még jókor érkezel az őszi munkához, ne hagyd el magad, Péter, a háború után mindenkinek jobb lesz, a földért vérezel,

Péter, hős vagy, a király sem feledkezhetik meg rólad . . .

Bólintgat, a körmét nézi, a torkára mutat, hogy szomjas.

— Ihatnék! — hörgi. Pálinkát szerzek, néhány csöpp a nyelvén megnyugtatja.

— Meggyógyulok?

— Biztosan . . .

— A földem, az asszony, három édes kölyök, meg két mostoha . . .

A katonák felemelik és lassan viszik tovább. Nem éri meg a reggelt, egész alsó testét összeroncsolta a gránát.

Az erdőből hosszú sor orosz foglyot vezetnek. A népfelkelő baka felvilágosít:

— Frissek még! Nincs egy félórája, hogy előkerültek az árokból. Még akkor is lüdztek, mikor a mieink a nyakukon ugráltak.

Több, mint háromszáz. Elöl négy tiszt. Magas, karcú, elegáns férfiak. Komoran lépkednek és elkerülik a pillantásainkat. Annál derűsebbek a közlegények. A brigadéros kikérdezi Őket. Az orosz tüzérség már alig nyújt védelmet az árkokban fekvő gyalogságuknak.

Egy besszarábiai román:

— Régen megadtuk volna magunkat, de az — a tisztre mutat — revolverrel fenyegetett.

Egy vilnai zsidó vadul gesztikulál:

— Ich bin ka' rüsz!

Az orosz tiszték hátra sem néznek.

Von Rössler hozzám fordul.

-- Az ellenség lisztjétől sohasem kérdezősködöm.

ő is esküt lett, én is. Ha engem faggatnának, agyonlőném magam. Ezt róluk is fel kell tételeznem.

Újabb fogolytranszport. Két gépfegyvert zsákmányoltunk, sok szekérenyi municióval.

Óvatosan átlépünk a tábori telefonvezetéken és behatolunk az erdőbe.

— A divizionárius lakosztálya!

Zöld gályákból összerótt szellős sátor, a pusztá hideg föld szalmával beszórva. Harminc lépéssel odébb ritkul az erdő, jobbkéznek tisztás következik, ahol egy századunk ásta el magát és éppen rohamra indul. Előbb csak puskacsöveket látok egysorban, vagy két-százötvenet, azután kilopózik egy baka, körülnez, tiz lépést előreugrik, a hátáról lekapja az ásóját és egy perc alatt újra elássa magát. Így mennek előre, tiz lépésnyi ugrásokkal, golyók füttyülnek körülöttük, egyik elmarad, de a többi, úgy tetszik, feltartóztatatlanul tért hódít lépésről-lépésre. Nyolc-tíz kilométer fronton folyik hasonló munka, az idegek tornája ez, a türelmé, szívósságé, a fizikumé. Egy vonalban hátsó szárnyunkkal golyók kopognak a fejünk fölött, oldalt, a földre is csapódik egynéhány, befűrődik a fák háncaiba, az őszi moszatba.

— Milyen messze lehetnek az oroszok?

— Ötven lépésre.

Az adjutáns jelenti:

— A brigád győzelmesen nyomja az ellenséget, az orosz tüzérség is hátrál, ütegeink telefonálják, hogy a lövések előttük csapnak le, folyton távolodva, ami a visszavonulás jele. A könnyű hegyi ütegek shrapnellal követik az ellenséget.

— Sturm!

A parancs eljut az összes lövészárkba. Egy

utolsó erőfeszítés, a nap bágyadt fénye kíséri a káromkodva rohanó bakákat, mire az est teleszórja csillagival az eget, a Magiéra a miénk. A hegy lábánál állok, a lovak, reszketve a nehéz teher alatt, düledt nyakka! vontatják fel ágyúinkat. Acélcsovek, mint ezüstpikkelyes halak, muníciós szekerek, sötét monstrumok vergődnek a sziklák között.

A mozsarak még szakadatlanul tüzelnek. Hat *ágyú* ellipszis-alakban beásva, előttük göröngyökből összecsapott deckung, tűzerek járnak-kelnek, közönyös mozdulatokkal végzik munkájukat. Egy gödörben a telefonkagylót hallgatja a kommandáns és teli torokból ordítja:

— Tempierung vierundvirzich!

Percenként tüzelnek. A fülemhez kapok. A dörrenés egészen konsternál, egy lépésre az ágyúktól. Sáros hadnagy bújik elő a gödörből. Felváltják.

— Muníciót! Muníciót!

Hozzák már, az egyik ló elesett, azért késett néhány pillanattal. A tiszt megölel.

— Nem ismersz? Kemény, oskolatársad!

Bizony, rá nem ismertem. Szakállt eresztett és arca a homlokáig kormos. Bankhivatalnok Pesten.

— Kivertük a muszkát! Ez a vörös fény, látod, a Magiéra északi csúcsán, már a mi tarackjainktól való...

Leülünk a földre, a marcona tűzértiszt, újságpapírból törmelék csokoládét halász ki és jóízűen majszolja.

— Mondd, kérlek alássan, mi újság Pesten. Három hét óta nem olvastam újságot...

Megnézi a karkötő-óráját.

— Féltíz. Ilyenkor az Abbáziában feketézem. Te, gondoltad volna valaha? ...

A San partján

— október 20.

Ilyenkor a Jézus Szent szíve templomában delei harangoznak Pesten, a Józsefvárosban. Most hajnali három óta ébren, egy gödör szélén ülök, tábori tarackütegünk árnyékában, harang e vidéken nem szól, bármily jól esne is az ágyúk szakadatlan dübörgésében. Ki gondol itt Jézus szent szívére? A szomszéd magaslatról két orosz batteria ontja a tüzét a mi állásunkra, hat tarackunk dühösen viszonozza, oly biztonsággal, hogy az ellenség szalvéja nyolc lövés helyett már csak hetet ad le. Egy orosz ágyút megsemmisítettek a tüzérek.

A Magierától délre elnyúló magaslatokért folyik a harc.

— Ein Ringen, mein liebster — mondja egy vezérkari százados, aki éppen belovagolja a terepet.

Nem harc. Mérkőzés. Nekem mindegy. Így is a szívembe nyilat. A gödörben alattam K. Géza magyar tüzerfőhadnagy guggol, két telefonkagylót szorít a füléhez és rekedten ordítja a kommandót. Az üteg parancsnoka ötszáz lépéssel odébb zsákokkal megrakott tréncocsin ül és egy ágyúnak beillő távcsövön kémleli az orosz hadállást. Ő irányítja az ágyúk csövet, a távolságot, a löveget, a robbanás magasságát.

Nagyon jól érezzük magunkat, az orosz ágyúk százötven lépésre csapnak le a felszántott domboldalon, még keresnek bennünket, de meg kell adni, példás szorgalommal, a tüzerek magyar fiuk, fatalisták. Nem is lehet másképp.

— A gránát kerülget, kerülget, egyszer mégis meggyün, a slapnel meg forog, oszt spriccel, akkor alászolgája . . .

Fiatal tiszt, civilben bankhivatalnok Budapes-
ten, huszonnégy éves és vörös szakálla van, folyton
nevet.

— Mit nevetsz? — kérdem.

— Nem tehetek róla, muszáj, hogy kacagjak.
Haha, ez Volltreffer volt — és teli torokból, a szí-
véből nevet.

Félkettőre nyári meleg lett. A katonák ledobják
a blúzt, ingujjban dolgoznak.

Az üteg utolsó ágyúja megyven lépésre lehet tőlem.
Municiót hoznak, kirakodják, a kocsi lassan eresz-
kedik le a dombról. Egyszerre szél kerekedik, a
számum lehet ilyen, a levegőt zizegés szántja át,
irtózatosszerűen, mind oldalt dülünk.

A főhadnagy a gödörből:

— Granat-treffer!

A hadnagy:

— Az utolsó ágyú előtt!

És már futunk oda. Két méterrel a legénység mö-
gött négyzetméternyi mélyedés. Három tüzer a földön
fekszik, behunyt szemmel, a sipkájuk húsz lépéssel tá-
volabb. A tűzmester az ágyú alatt ül és a hátát fáj-
lalja. A tüzerekre hajlunk, az egyiknek feltépem az in-
gét, sértetlen, nem vérzik. Percek múlva tápászkodnak
fel. Körülnéznek, látják a gránátvágta gödröt.

— Azt hittem, megholtam! — sóhajtja az egyik, a másik kettő nem akarja elhinni, hogy él . . .

Kikaparják a löveg hüvelyét. A hadnagy nyújtja át nekem:

— Emlékbe!

Ahol az erdő ritkul, már a San mocsaras árterülete kezdődik. Ez a rakowai tölgyes félóra előtt még az oroszoké volt. Szuronyrohammal verték ki az elleniséget a losonci vadászok. Húsz percig tartott az egész. Három sortűz, aztán előre. Gyenge, kiéhezett legénység tartotta megszállva az erdőt, már a tüzelésre hátráltak és egy kompánia fehér kendőt kötött a szuronyára.

— Kleba! Kleba! — kiáltozták lengyelül.

— Kenyeret! Kenyeret!

Négy napja nem ettek egy falatot sem, egy korty víz nem csúszott le a torkukon. Az erdő csendes, a fák koronáin át tompán dübörögnek az ágyúk, a gépfegyverek kattogását elfojtja az ünnepélyes némaság. Hét halott katona fekszik a földön, lávolabb a nyolcadik, egy tiszt.

Az első féloldalt dült, a hasa táján megaludt fekete vérfoltok, összehúzza magát, mint a béka ugrásra készen. A második szelid, simára borotvált szőke fiu, a ruhája tiszta, csinos, szerethették otthon a lányok. Bal halántékán fűrődött be a golyó, rögtön kiszenvedett, fájdalom alig látszik az arcán, a szeme megüvegesedett, összehúzza, mintha célozna. Lehajlok hozzá, a keze hosszúkás, ápolt, a körmei gondosan manikűrözve. Talán önkéntes, az anyja, a kedvese e pillanatban sóhajtva gondol rá és a székét üresen hagyják az

asztalnál. A harmadiknak négy sebe van, óriás ember, kiálló pofacsontokkal, rettenetes markában még mindig görcsösen szorongatja rövid szuronyai. Nadrágzsebéből barna papirosban kis csomag esett ki. Szivarbagók... A negyedik a basán fekszik, az arca a moszatban, nem fordítom meg, pihenjen szegény, olyan, mint egy fáradt mezei munkás, aki déli álmát alussza a mezőn. Az ötödik lengő feketeszakállas lengyel zsidó, borzalmas halálküzdelmet tükröznek eltorzult vonásai, a fogait vicso-ritja, a körmeit beásta a földbe. A szája nyitva maradi, egy arany plomba kísértetiesen fénylik a félhomályban, akár a Szentjánosbogár. A hatodik: katona, aki meghalt. Szívenlőtték, végignyúlt, vége volt. Fölötte elszáradt a százados tölgy lombja és Isten kék ege mosolyog rá. A hetedik alacsony termetű, idősebb ember. A tarkója őszi és borostás arcán is fehér szakáll ütközik. Futás közben két golyót kapott; egyet a nyakába, a másikat a hátába. Nagy vértócsa körülölte, az arca, a keze sárga, nyakütoerét sér-tette a golyó, minden vére elfolyt.

A tiszt hátul állhatott. Az arca szigorú, engesztelen, a kezében lovagló-ostor. Ostorral kergette katonáit maga előtt, most is mintha vezényelne . . . Hat helyen szakította a kabátját puskagolyó, négy a mellét találta, az utolsó pillanatig szemben állott az ellen-séggel, nem fordult meg, körülötte a gyökerek leta-posva, még estében is küzdött, így kaphatta szívébe a kegyelemdőfést. A zsebében néhány oldal orosz ujság, orvosságos üvegben sósav.

Fegyvereiket elvitték az egészségügyi katonák, friss halottak még, holnap éjszaka kerülnek meszes-gödörbe. Együvé mind a nyolcan. Ezt a tisztet a kard-jával temettetném el.

A huszár levelet visz

A vonal egyszerű, őszinte teherkocsikat visz hazafelé, Magyarországba. Hittem volna valaha, hogy szalmával bélelt, esőverte vagonokra is lehet irigykedni? Hát menjetek teherkocsik, sóhajtottam, menjetek és adjátok át üdvözetem a keleti pályaudvarnak, vagy a rákosi rendezőnek! Az egyik kocsikorlátjának támaszkodva egy honvédhuszár állott. Mente a vállán, kardja az oldalán, a kis piros sapka a szemébe húzva. Barna, magyar gyerek volt, hetyke bajusza szabályosan kipödörve, a csizmájába tűzve kanala, a szájában vergónia. A szivar nem égett, a huszár keservesen rágta, néha fohászkodott és a könyökével a szemét törölgette. Beteg huszárló feküdt a szalmán, bizonyára érte búsul a huszár.

— Mi baj, vitéz úr? — kérdem.

Sóhajt, de nem felel. Egyszerre nedves lesz a szeme. Egy huszár, aki sír. Ilyet se éltem meg!

— Elemészttem magam, uram, — mondja, — inkább veszttem volna a gazdámval, minthogy most menjek Pestbe . . .

— Kié a ló?

— X. főhadnagy úré!

Meggyújtom a szivarját és elmondja, amint itt következik:

— A svadronyunk egy domb mögött állott Zemisli

irányában. (Zemisli — Przemysl.) Már hajnal óta ülünk az árnyékban, istentelenül gyűlölködtek az ágyúk, mikor parancs jött, hogy ereszkedjünk a völgybe, mert muszka lovasság özönlik az erdőségből. Nyergelünk, megeresztjük a kantárt és galoppban visszük a lovat előre. Az én főhadnagym vezet bennünket, ezen a sárgán, aki itt nyöszörög a kocsiban. Elérjük az erdőt, szakadozunk, karéjban mars — mars! A muszka megsejtette, mert egyszerre sortűz dördül és eltűnnek, mint a kámfor. Két huszár lefordul, egy faluba való komák, keresem a főhadnagyt, látom, ingadozik a nyeregben, elengedi a kantárt és a balkezébe kapja a kardot. Odaugratok. „Jelentem alássan, a főhadnagym urnák megsebesülni tetszett?” Asszondja: „Tetszett a fenének, átlótték a karom.” A jobbkarja úgy feküdt a ló nyakán, mint egy beteg madár. „Gyerünk a hilfplacra, főhadnagym úr, hogy bekötözzék, mert hogy átverzi a blúzát és baj lesz ...” — könyörögtem neki, mert nem mozdul egy tapodtatnyit sem. Még rámripakodott: „Ne fecsegi, József, húzd ki a zsebemből a noteszem, adjál plajbászt, írok a feleségemnek, te haza mész vele, éjszaka indulsz, megérttetted?” „Értem, már hogyné érteném”

Adom a noteszt, a plajbászt, a főhadnagym kínlódik, verejtékezik, amíg balkézével ezt a levelet írja papírra:

— Mártám, ezt a levelet Józseffel küldöm, ne aggódj értem szívem, megsebesültem, a jobbkaromat golyó érte, sérülésem könnyű, két hét múlva újra lóra ülhetek, fájdalmaim nincsenek. Öllelek.

Eddig volt az érkezése az írásban, mert éppen a nevét akarta alákanyarítani, amikor jön egy muszka

ágyúgolyó és én előttem, két szegény szemem láttára, elkapja a főhadnagyom fejét. Olyan volt a gránát svungja, hogy engem levetett a lórul, az orrom vére elindult, a gondolkozásom is elvesztettem. Feltápáskodom, körülnézek, a főhadnagy úr a nyeregben ül, fej nélkül, a kezében görcsösen szorítja a plajbászt, meg a levelet, a sárga kanca nyakából pedig ömlik a vér, mintha csajkából öntik a meleg levest.

Éjszakára levaggoníroztak, most megyek Pestbe átadni a levelet, akinek címezve lett az erdő szélén, Zemisli mögött. Mit mondjak, uraim, a gazdám feleségének? Az áll itt, hogy a sebesülésem könnyű, két hét múlva újra lóra ülhetek, fájdalmaim nincsenek . . . Hát fájdalmai nincsenek, Isten nyugosztalja, de nem ül többet a lóra, ha csak a másvilágon nem vezet attakot! Mit mondjak, uram, a főhadnagy feleségének, ha megőrül a levélnek és borral, kalácscsal kínál engem, hogy beszéljek az uráról?

A huszár nekidült a rácsnak és restelte, hogy piros nadrágban, széles fringia val, prémes mentében patakzik a könye, mint egy fiatal jánynak, akit elhagyott a kedvese . . .

Egy fűző az árokban

Vasárnap éjszaka, a dobromili országúton, Przemysztől délnek, Mikowa faluban. Tíz kilométernyire innen keletnek elkeseredett küzdelem folyik a chyrowi magaslatokért, az ágyúk dörgését már úgy megszoktuk, mint a hold bánatos képét az égboltozaton. A piactéren huszár-eskadron készülődik, a virradat félhomályában szétválasztják a lovakat, meghúzzák a hevedereket és sorakoznak. A házak előtt tábortüzek égnek, köpenyükbe burkolózva alszanak a katonák. A legtöbb ház üres. Ez a falu néhány napig az ostromló hadsereg főhadiszállása volt. Lakossága régen elmene-kült, üres szobákba kvártélyozták magukat az orosz generálisok. Napoleon emlékirataiban olvastam, hogy az ellenség által elfoglalt város olyan, mint a leány, aki elvesztette ártatlanságát. Milyen riadtan néz rám ez a lengyel falu! Mintha a házak futni akartak volna az orosz elöl és megbotlottak a templomban. A legnyomorultabb fészekben is valóságos székesegyházakat építettek a pópák. Honnan kapták hozzá a pénzt?

Az országútról letért szekerek megmozdulnak, municiók kocsik vágtaínak, mint a tűzoltók a gőzfecskendővel. Bakák vonulnak át a falun, porosan, fáradtan, de dalolva. Egy katonabanda követi a stájer ezredei. A karmesternek fel van kötve a jobbkeze, hogyan forgatja a pálcát? A mezőn parasztasszonyok krumplit kapálnak. Mezítelen térdükön vihognak a

századok, még a tiszt is megfordul és a tenyéryni fehérségen legelteti a szemét. A töltésen friss sírdombot látok, törölt szekérlócsre szögezett faág a keresztje. Megkérdek egy zsidót:

— Kit temettek ide?

— Egy őrnagyot, Cbyrowból hozták kocsin, nagyon odavolt, leemelték, oszt' meghalt az árokparton.

— Az árokparton?

Bizony, szomorú ravatal. Konzervdobozok, sáros szalmái Ahogy nézem az árkol, piszkálom a pálcámmal, valami rózsaszínűre akadok. Egy selyemfűző, aminőt elegáns hölgyek viselnek, halcsont nélkül, keskeny, gummiból való, rózsaszín selyembe bélelve.

— Hogyan kerül ez ide?

A zsidó felemeli, forgatja, megszagolja, de nem tudja megfejteti a talányt. Elhívja a fűszerest, mert látja, hogy fölötte érdekel a fűző. A fűszeres nem menekült az oroszok elől. Itthon maradi, a pénzét, az áruit befalazta.

— Az oroszok hagyták itt!

— Nem hiszem. Orosz tisztek nem viselnek fűzőt háborúban, ilyen keskeny, parfümözött, rózsaszínű fűzőt. Nem is a lisztek hagyták itt, — mondja, — hanem francia kisasszonyok. Az oroszok nőket hoztak ma, gukkal!

— Ápolónőket?

Esküdjözik, hogy csak kisasszonyok voltak. Az ápolónő fehér főkötőt, sötétkék ruhát hord és a karján vörös keresztet. Ezek hintókon jöttek a trénnel, prémes bundákban, fátyolos kalapokban, reggel kilovagoltak, a tisztekkel étkeztek és éjszaka francia nőtákat énekeltek. Az egyik biztosan kidobta kocsija alakán a fűzőjét és az árokba esett.

— Úgy? . . . most én forgatom a kezemben. A szélén aranyozott betűk: Maison Juliette Havre. Made in France. Tearózsza szaga van.

Felkapaszkodom a töltésre. Az éjszakai roham sebesültjeit hozzák parasztszekereken, köztük orosz foglyok, egy tiszt és tizenkét közlegény. Krosnoban hallottam, hogy a kozákok kifosztottak egy női ruhaüzletet, szoknyákat, blúzokat, fehérneműt raboltak. A kereskedő a kezét tördelte, nem értette, minek az orosz katonának selyemharisnya . . .

Október végén Galíciában

A leghívebb barátom otthon, Magyarországon az őszi táj volt, a nap piros korongja a hegyek mögött, hervadt hársfák ezüstjei a rezgő levegőben úszó békanyál, a falevelekkel borított erdei út, az őszi szántás mélabuja, szabad-e örülnöm, hogy viszontlátlak október vége, Galíciából a csatatérről jövet? Illik sóhajtani itt másért, mint a kiontott fiatal vérért, nem embertelen másra gondolni, mint a hadiszerezése forgandóságára?

Két napja sincs talán, ezen az úton ezrek és ezrek vonaglottak utolsót, sebesültek vánszorogtak az árokban, gránátok irtották az erdőt és a hegyek oldalán nehéz útegek, mozsarak és tarackok vonyítottak, ugattak, akár éhes farkascsoordák, télen, a falvak határán. Az ádáz csaták hőse vajjon elbámult egy pillanatra a kék égen úszó bárányfelhőkön, a nap hamvadó tűzén, a porhanyós nedves anyaföldön, a vakandtúráson, kis mezei állatokon, miket felriaszt vackukból puskaropogás és tébolyultan futkosnak a mezőn?

Az éjszaka sírokat ástak, meszes vermeket, a holttestek még épek, a mész sokáig megőrzi az arc utolsó kifejezését, az ökölbe szorított kezeket nem simította ki az enyészet, elhagyott rongyok, ruhafoszlányok, hulladékok, de a lengyel paraszt már kibujt a barlangjából, töri a rögöt, a vérrel trágyázott csatatér a legjobb termőföld. Min megborzadok a gondolatára is, hogy itt búza reng egyszer, aratni fognak, jóízűen fo-

gyaszthatok el egy karéj kenyeret, ami az elesettek szivéből termett. Holnap a csatateret felszántják, lányok és asszonyok mezítelen sarka tapossa a sarat, a sírdombok árnyékában ölelkeznek, a föld vak és süket, nem törődik vele, mitől zsíros, milyen nedvesség ad erőt a porszemeknek.

A hegyoldalakon rozsdaszínű erdők, az ég aljának bibora, az alkonyat fekete fátylai a közelmúlt napokra emlékeztetnek. Gyűlöletet érzek e kísértetiesen szép vidék iránt, miért nem gyászol, miért kápráztat, amikor szomorúnak és meglepettnek kéne lennie, mint egy szentéletű zsidó özvegyének.

Nagy, fehér testű, vörös hajú rossz nő Galicia, úgy tetszik nekem, boldogan lélegzik a sors csapásaitól, élvezetet okoz neki a vér, a dübörgés, a megtört szemek fehérje, a megszakadt szív, a kihűlt emberi test.

Orosz foglyok táborában

I.

A szagukat már messziről érzem. Ahogy az autó a tiszti pavilonokat elhagyja és Kenyérmezőnek fordul, a hideg szél arcomba vágja túlsúfolt embermasszák kigőzölgését. Ha meg akarnám számlálni, mennyien vannak az oroszok, reggeltől estig is eltartana. Most kivezényelték mind egy szálíg a csűrök, magtárak, hirtelenében épített barakok elé. Szürkészöld egyenruhájukban tolonganak, közkatonák, káplárok, szakaszvezetők, csupa életerős férfi, tizenkilenc évtől negyvenkettőig, a halál a torkából köpte ki őket, ellenségek, mégis emberek, idegen race, szőke, kékszemű, melanchólikus, a henyélő bárgyú kifejezése az arcon, a kipállott test, a verejték, a tisztátlanság maró, savanyu lehelete terjeng körülöttük. Legnagyobb részük földmives, kiscgazda, cseléd, a lövészárkok rohadt szalmájából kihúzza vagy elfutva, aligha törődnek a háborúval, lehet-e más gondolatuk, mint a hazai föld, a hazai ég, az őszi szántás, a hajnali dér, a folyókon úszó tutajok, a barna mezők, melyek feltöretlenül parlagon hevernek. A fogságon, bizonytalan sorsukon felül, úgyhiszem, a tétlenség számukra a legnagyobb testi és lelki fájdalom.

A mai háború voltaképp életveszélyes mezei munka, talán ezért bírja legjobban a magyar és az orosz. Fejlettebb iparral, kereskedelemmel megáldott országok népe nehezebben viseli a modern katona szenvedéseit. Ásni a földet, csúszni a földön, hálni a földön, étlen-szomjan masírozni, újra ásni, ásni, ásni, ehhez a földet szeretni, érteni kell, nem úri, hanem évezre-des paraszt kultúra kell hozzá. A földnek gyermekes, odaadó szeretete tükrözik az orosz hadifoglyok kék szemében. Mindegyiknek az arcáról külön tanulmányt lehetne írni. Az egyik karcsú, szőke, ábrándos; a másik lengő fekete szakállt visel, merész sasorra van, a haját a homlokába fésüli; harmadik degenerált lengyel-zsidó, áttetsző fehér bőre szinte világít, a keze finom és keskeny, mint a rossz nőké; a negyedik búskomor, elvonult lélek, lesütött szemmel áll a többiek mögött, öszszerezzen, ha megszólítják; az ötödik szegletes fejű, ritkásbajuszú tatár; a hatodik cigány képű besszarábiai, a kisorosz alig különbözik a városi némettől, a mohamedán a kezét a mellére kulcsolja és az esti csillagot lesi, mert az imádság számára nemcsak megkönnyebbülés, hanem egyetlen szórakozása, finnek, grúzok, cserkeszek, szibériaiak, egészen állati kozákok, mind külön világ és mindnek egy emberszaga van, százszorosan az a fülledt nehéz levegő, amit csak kaszárnnyákban és börtönökben érezhetünk.

Linhardt tábornok az összes fogolytáborok parancsnoka, az oroszok félköre elé áll és úgy üdvözlí őket, mint ahogy az orosz főtisztek az ezredeket szokták.

— Hogy vagytok, gyerekek? — kérdi orosz nyelven.

A tömeg megmozdul, zúgás hallatszik; nekem értetetlen hangok, végül kórusba olvad. Azt mondják:

— Köszönjük szépen, kedves excellenciás uram!

A tábornok most előre parancsolja a szakaszvezetőket. A vállszalagjukon három sárga szíjstráf a rangjele.

— Hogy vagytok a kosztal? Nincs valami kifogás ellene?

Néhány bátortalan, panaszos hang:

— Mali! Mali!

A többség lehurrogja.

Rettenetes étvágyuk van. Folyton ennének, főzeléket és kenyeret. A mi katonakenyerünkkel nem tudnak betelni, kis kockákra vágják a veknit és úgy eszegetik lassan, csámcsogva, élvezettel, mint az iskoláslányok a habosfánkot. Naponta 16 fillér zsoldot kap minden orosz fogoly katona. Előáll a starcsi, legöregebb altiszt.

— Kérné, hogy a lénungból tíz fillért kenyérré fordítsanak, mert früstökre alig marad a déli porcióból...

Eleinte naponta marhahúst kaptak, akár a saját legénységünk. Szomorúan jártalk-eltetek, sóhajtoztak, végül küldöttség járult a tábornok elé, hogy a hús helyett is főzeléket tálaltasson nekik. Bizony, október közepén, mikor hetekig zuhogott a hideg eső, nehéz sorsuk volt. Legtöbbje a felöltőjét eladta útközben, az alsóruhájuk lerongyolódott, a lyukas sapkán átszivárgott a víz, elegendő fedett hely sem állott rendelkezésre. A hadügyminisztérium azóta huszonkétezer kabátot, tizenhatezer pokrót, kilencezer meleg fehérneműt és szalmazsákot osztatott ki. A kolera elfojtására igénybe vették a fogoly orosz orvosokat is, akik

4 korona zsoldot kapnak naponta. Képzett, lelkiismeretes orvosok, németül és franciául tökéletesen beszélnek. Az egyik nem vette fel a honoráriumot.

— Kötelességem! — mondta egyszerűen. Szalutált, sarkonfordult és visszament a betegeihez.

Bementem a kórházba. Megyeri Krausz Lajos tanyájának cselédházát rendezték be erre a célra. Hat beteg van, az egyik haldokló tífuszos. Fiatal gyalogos, a cár százharminchatodik ezredének káplárja. Hosszú, két oldalt fésült, fekete szakállas felcser járkál körülötte, komor, alacsony emberke, sötétkék egyenruhában, a karján fehér szalagon a vörös kereszt. A szomszéd terem az önkéntesek lakosztálya. Szalmazsák, színes pokrócok, meglepő rend és tisztaság. Egy szőke, borotvált arcú fiú felugrik és tiszteleg. Tizennyolc éves lehet.

— Oh, jól érzi magát, semmi oka a kétségbeesésre, csak a társaság hiányát érzi. Nincs kivel beszélgetni.

Az ágyán mezei virágokból csokor és egy regény. Engelhorn Bibliothek „Der Socialist” és egy viaszkosvászon füzet, a naplója. Rome Andon a neve, a szülei Moszkva mellett fakereskedők, a bátyja tűzértiszt, az öccsével együtt szolgált, nem tudja, mi lett vele. Przemysl előtt fogta el a huszár-patruj, szavára mondja, hogy egyszer sem lőtte ki a puskáját.

Egyébként mind ezt mondja, még a kozákok is. Szombat este és vasárnap a pravoszlávok külön istentiszteletre gyűlnek össze. Egy galíciai menekült pópa imádkozik, teljesen az ő orosz szertartásuk szerint, csak a végén a cár helyett I. Ferenc Józsefekre kéri az úr áldását. A hadifoglyok utána mondják . . .

II.

Beszélgetés a foglyokkal.

Negyvenkétéves lengyel népfölkelő káplár. Alexandrowba való, gépész. Szép, hullámos ősz haja van. Ha valami munkához jutna, hogy telne az idő.

— A tétlenségben elromlik a test! — mondja ke-
netteltjesen és a karját tapogatja.

— Van családja?

— Hogy van? De mennyire. Hét gyerek és az asz-
szony áldott állapotban maradt odahaza.

Az ujján számolgat.

— November végére vártuk. Én nem leszek mel-
lette. Nem. úgy-e lehetetlen?

— Bizony, nem valószínű . . .

Elgondolkozik.

— Ha megverték bennünket, én a foglyok kicse-
reléséhez nem jelentkezem. Elhozatom az asszonyt a
gyerekekkel, mechanikus embernek nyitva a világ . . .

Birdin szakaszvezető, néptanító Balkowban,
Breszt-Litowszktól északnak. Nagy fekete-
bajuszt visel, a zsebében notesz és vastag plajbász, amilyent az
ácsok használnak.

— Naplót vezet?

— Az első naptól, hogy fegyverben állok. Rövi-
den, katonásan beszél, a szemét lesüti, minden szől
alaposan megfontol.

— Mikor mozgósították az ezredét?

— Június huszonhatodikán. Nem standbeli kato-
nák, tartalékosok vagyunk. Rownoból indultunk, Dub-
non ái Brodynak.

Szünet. Rám néz. A zsebében turkál és könyörgő

pillantásokat vet rám. Megértem és cigarettával kínálok. Fülig pirul.

— Bocsánat . . . Szenvedélyes dohányos vagyok, otthon hatvan-nyolcvan cigarettát szívok naponta. Jobban kínozott, mint az éhség vagy a szomjúság!

Rágyújt és nyomban barátságosabb.

— Színivalóval el voltunk látva. Mi altisztek harminc darabot kaptunk minden nap, ezenkívül mindenki megtölthette a tárcáját sodorni való dohánnyal. A századparancsnokomat úgy érte a golyó, cigarettát sodort és szívéen lötték Jaworownál, Galíciában. Törvényszéki bíró volt. Mutinnak hívták. Moloszkowicában temették el, a községháza udvarán.

— Nálatok számon tartják az elesetteket?

— Hát összeírják, de hiányosan. A halott tisztek névsorát eleinte hozták a hivatalos újságok, augusztus végén olvastam utoljára, azóta sokan elesettek.

Deszkapadra ülünk. Birdin szakaszvezető értelmes ember és a többiek előtt becsülete van. Zsidó katonatársail nem kedveli.

— Miért? Nem verekedtek? Futottak?

— Isten ments, hogy ilyen állítsak. A katona mind egyformán állja a tüzet. Nincs különbség. Csak szájásabbak itt a táborban, mint mi, hamarabb megszokták a fogságot, ügyesebbek, élelmesebbek, jobban helyezkedtek el. Én amikor október elején a transporttal idejutottam, napokig bámultam magam elé, nem ízlett az étel, az alvás, a levegő sem. ők beletörődtek, ennyi az egész.

Megmutatja a naplóját. Százhet oldal, sűrűn tele rajzolva szép ciril-betűkkel. A fedelén ajánlás:

— Öcsémnek, Birdin Mihály tanulóknak, okulásá-

ra, emberségére írtam . . . Még két sor, de nem akarja lefordítani.

Birdin a foglyok énekkarának szervezője. Minden este dalolnak, a többiek hallgatják. Arról, hogy hol van, sejtelve sincs.

— Magyarországon! De Magyarország nagy, szép időben a Kárpátokat keresem, hiába . . .

A deszkából ácsolt katedra előtt, ahol a pap misét mond, már készülődik a dalárda. Fischer budafoki népfőlkelő megtanította őket a Szózatra. Szépen énekelik, igazán meglepő szövegkiejtéssel:

„Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel!”

Szakasztott olyan érzéseim volt, mint mikor élelmes orfeumigazgatók külföldi artistákkal, olykor szercsenekkel is, magyar hazafias dalokat énekeltetnek ts közben kisebb-nagyobb nemzetiszínű zászlók röpködnek a zsinórpadról a süllyesztőbe. Ezek az énekesek katonák, ha most foglyaink is, meghalni jöilek ide, nem azért, hogy a Szózatot énekeljék. A magyarokra gondoltam, akiket Szibériába vetett a háborús sors, vájjon ezeknek is az orosz himnuszt kell-e énekelni tragikus vándorútjukon?

Fellélegzettem, hogy egy orosz népdalra tértek. „Vecsernye fon” a címe, Esti harang, és benne volt egész Oroszország, a szlávság szíve, a foglyok nosztalgiaja, a messzi falvak füstölgő kéményei, végtelen síkságok melanchóliája, Moszkva tornyai, a befagyott Neva, Szibéria hómezői, tengerek hullámverése, béke és nyugalom örömei iránt való forró, epedő vágyakozás. A daloló foglyok elborult szeme előtt kedveseik arca Huit fel az alkonyatban, barátságos szobák, a kémen-

cékben duruzsoló fahasábok, a szögletben játszó gyermekek, petróleum-lámpák árnyékában egész elveszett családi és polgári életük.

A baritonista pétervári színész, Bassievitsnek hívják, a tenorista korcsmai népénekes, „masqua”, Alexander Grosche a neve. Volt köztük tanító, lakatos, börtönőr, droguista, díjnok, kocsis, divatárus, vásári kikiáltó, lókupec, rendőr, halász, templomszolga, grájzleres, urasági inas, de tekintetük, tartásuk, szomorúságuk, összeszorult szívük, reménytelen sorsuk oly hasonlóvá teszi őket egymáshoz, mintha egy apa gyermekei volnának, mind testvérek.

Limanowa

Ez nem a béke robogó vonata, amely mint aranyos szalag tűnik el az éjszakában. Az útja szabad, előtte nincs vonat, mögötte sem, mégis óvatosan, tapogatózva lépked, akár az ember, ha a szeme még nem szokott hozzá a sötétséghez. A botorkáló vonat Neu-Sandecnek tart, utasai mi vagyunk, haditudósítók. Senki sem tudja meddig utazunk így, azt mondják Chabowkáig vagy Martinkovicéig. Esteledik, az égen csillagok gyúlnak, a vidék mégis oly riasztó és titkokkal terhes. Árokparton hancúrozó gyermekek, vándorló mesterlegények, vásárra döcögő szekeresek nem lengetnek sapkát, kendőt felénk, a pályatest elhagyott árva, akit mostohája kivert az éjszakába. Az őrházak, e félálomban feltűnő lampionok kialudtak és most tövig égett fekete kanóchoz hasonlók. Sehol semmi, ami a didergő szívet felmelegítené.

A mozdony vérbeborult bivalyszeme a pusztaságba világít. Hidak előtt a fékek lamentálnak, a képmény pedig megszokott éles füttye helyett vakkant, mini a beteg komondor. A fülkéink sötétek, nem szabad a gázlámpákat felgyújtani, mert az emelkedésekről sárga fényük messzire hinti sugarait. Már éjfél lehet, az ablakokra fantasztikus képeket rajzol a zúzmarra és köd. Hat hónap előtt, még annyi ideje sincs, a szivarozó utas, hátradülve a kényelmes pamlagon, hangulata szerint fejthette meg az ablakra rajzolt fe-

hér talányokat. Az egyik női fej körvonalait látta, a másik boldogan alvó gyermekeire gondolt, a harmadik valamely ravatalon fekvő kedves hozzátartozójával rémítette magát. Most millió és millió utas fáradt szeme nem lát mást csataterекnél, vértől gőzölgő mezők, száguldozó huszárok, a shrapnellek fehér füstje, a sebesült katona a szívéhez kap, elejti a fegyvert és arccal esik a lövészárókba. A tájak, tündéri vidékek szemlélete is elvesztette szüzi varázsát. A dombok lejtőin, mikor végig vonul a búcsúzó nap vérvörös nyelvvel, rejtett battériákat sejtünk, a téli erdő kopár ágai közül gépfegyverek leskelődnek, a messzi hegyormokról nem ereszkedik-e éppen egy idegen lovas, hogy süvegét magasra emelje, jeli adván társainak, hogy nyitva az ut?

A kémény újra ugatni kezd, a hid pillérei mögül népfölkelők hosszú szuronya fénylik. Másfél nap óta benn járunk csatározó hadseregünk tápvonalában. Nowy targ, Chabowka, Kasinka, Tymbark. Sok száz kilométeres kaszárnya, a polgári öltözet innen kívül maradt. A tymbarki állomás, koromsötétben szikrázó máglya, a töltésen Szentjános-bogárkák, dolgozó mui-kásosztagok mécsesei, túlhan egy alagút kivilágított szája okádja a fehér municíós ládákat, amikből, emberföltti méretekbén, hegyeket emelnek. Százezer élő, eleven emberi organizmus számára ezekben a ládákbán bujkál a fájdalom, a bénultság, a halál.

Lassan elvesztem képességemet annak a megítélésére, állunk, vagy megyünk előre. Tudom, hogy Limanowán túl egy kőhidat a levegőbe röpitettek az oroszok, majd gyalog folytatjuk utunkat. Órák múlásának, késésnek, hiábalónak látszó veszteglésnek nincs jelentősége.

— Meddig állunk?

— Nem tudom.

— Mikor indulunk?

— Ha az állomásparancsnok vezényli.

A háborúban a vonat is katona lett, vezényszóra teljesít szolgálatot. Legalább három óra hosszal állunk nyílt pályán. A völgyben trén táborozik. Rőzselágnál guggolnak az emberek, a parázs árnyékában szinte kísértetiesek, amikor felállnak és esetlenül camognak a szekereikhez. A szomszéd sínpáron most lassan egy vonat közéig. A kupék ablakai fenyőgályákkal, színes papírszalagokkal vannak díszítve, és ahogy elém kerül, látom hogy porosz gyalogosok alsznak benne, a bornyújukra hajtva fejüket. Az ablakok leeresztve, csak süvöltsön a szél, járja át a testüket, mit bánják ezek! A horkolásuk is egyöntetű és ütemes, mint a katonalépések dobogása. Hogy horkolnak, teremtöm! Túlharsogják a lolkomotívot és még füttyülnek helyette. Robusztus alakok, széles vállukon fekve, vájjon mit álmodhatnak?

Limanowa végre! A szürkületből vasúti épületek bontakoznak ki, mocskosak és pállottak, mint a téli hajnal. Az ég acélszürke, a szegélyén kékesfehér foszlányok. Itt folyt a háború legvéresebb csatája, fől a Lichon-magaslatig. Az állomás tetején két tátongó üreg, ágyúgolyó vágta, az ablakokat mind benyomta a léghuzam.

— Cug volt bizony — mondja a derék állomásfőnök, aki emberül kitarzott a posztján. Négy szomorú kilences huszár ül a kerítésen. Nádasdy-huszárok. Egy leégett őrház romjai közt pedig mindenféle fegyver felhalmozva. Orosz, német, magyar puska, szuronyok, kicsorbult kard, meg egyéb szúrószerszám, ösz-

szetöri dob, kettélött trombita, huszárcsákók, német sisak, osztrák honvédsapka, orosz sapka, köpenyek, menték, csajkák, kanalak, csizmák, amit két nap alatt sebtiben összegyűjtöttek a csatatereken. A huszárkarabély agya mind szétforgácsolva. Kérdő pillantással mustrálom a kilenceseket.

— Mert, hogy a muszka feje nincs fából! A dombon svarmlíniában kifejlődve egy század népfölkelő indul, egyre széjelebb szakadva. Halottakat keresnek. És találnak még? De mennyit! Néhány katona várakozik a vonat indulására. Két nap és két éjszaka déréig mocsárban állottak.

Száz lépésre az állomástól már sírkeresztre akadok.

ITT NYUGSZIK SZABÓ JÁNOS

20. HONVÉDGYALOGEZRED SZAKASZVEZETŐ JE HÁROM BAJTÁRSÁVAL.

Az országúton magyar tábori csendőrök galopóznak, marcona legények, kipödrött hosszú bajuszuk mintha a hadifelszerelésükhöz tartozna. Átgázolok egy árkon, jobbra ballagok a hegynek, hogy a magasból láthassam a limanowai öldöklés színhelyét. De hogyan mennék tovább, az utamat három katona holtteste zárja el, az egyik huszár, kettő öreg osztrák népfölkelő. A hátukon fekszenek, arccal a fellegeknek, hidegen, fölényesen nézik a világot, mi volna, ami őket hármukat érdekelné? Mindent megpróbáltak és tul vannak mindenben. A kín, ami végtelen, elmúlt, vonásaik elsimultak, ha nem is derűsek, de nyugodtak, békések. Nem is kell messzire mennem: orosz halottak százai hevernek a lövészárkok hosszában. A decemberi éjszaka csonttá fagyasztotta az uniformist, a ha-

láluk óta nem esett rajtuk külső változás. Halott katonák, mondanák ők, mit is csodálkoznak, a kötelességünket íme teljesítettük, törődjenek a családjainkkal, bennünket majd ellát a sírásó.

A halottakat isten irgalmába ajánlva, visszamentem az állomásra. A felhők eltakarodtak, az égboltozat a búzavirág kék színében tündökölt, kibujt a nap is, komótosan, öregurasan, melegét egyképpen árasztva elevenekre és holtakra. Egész délután döcögünk, összepréselve, szóltanul, magunk elé bámulva a szennyes padlóra. Neu-Sandectől néhány kilométernyire a vonat nagyot zökkent, a felrobbantott vasúti hídhöz értünk. Sötét volt, a Dunajec tajtékozva morajlott alattunk, a túlsó parton fáklyás katonák állottak. Egy szál palló vezetett át a haragos folyón, különben hosszú kerülő út vár reánk. Nekivágtam a rögtönzött faállványnak, a víz a csizmámig csapott, a palló ingott, hajladozott, mint a szárítókötél, a közepe táján meg is billent, majd hogy az egyensúlyomat vesztettem. Oh, mily boldogság volt e szerény életveszedelem a halottak komoly, szemrehányó arcára gondolva . . .

Hogy hal meg egy magyar huszár

Limanowa, december 18.

Egy árok szélén ülök a limanowai csatatéren, az égboltozat tiszta kékje két öreg nyírfa száraz gallyai közül mosolyog rám és előttem, pusztta földön egy magyar huszár fekszik (holtan. Két nap és két éjjel óta agyagos galíciai föld az ágya és egy vakondoktúrás a párnája. Nádasdy-huszár, a király kilencedik regimentjének vitéze, T . . . József káplár halod-e, messzi a hazától magyar gyerek búcsúztat? A fejem két fáradt kezembe hajtom, minek bámuljam a halott huszárt, mehetek, jöhetek ezen a világon, el nem felejttem őt, amíg élek. úgy volt, hogy elmaradtam a többiektől, egyedül, vagy kevesedmagammal szeretek csatangolni, a hegyeket nézni, mint csókolóznak a felhőkkel, a füstölgő völgyeket és az erdőket, amik ezen az elátkozott tájon vörösek, mint a szívből kibuggyanó vér. Így tévedtem ide, az árok partjára. Korán reggel találkoztam T . . . Józseffel és most a nap az ég közepén delel. Akkor is úgy feküdt, mint most, mert halott és a saját jószántából nem mozdul többé soha. Megráztam, azt hittem, elfáradt, hanyatfeküdt és elaludt. Körülnézek, hát látom, négyen vagyunk, két orosz hasal a tarlón a huszártól jobbkézre, meg balkézre.

Az ujjait szabályosan a piros nadrág zsinórjához szorítva, gögösen felveteti fejével, a két lábával haptákban fekszik a káplár. Az arca fölé hajlok, kis barna bajusza hamiskásan kipödörve, a haja két oldalt kenőcsessel elválasztva, frissen borotválva, gyönyörű magyar paraszt, akit a jó Isten örömeiben egy illatos, puha kéve aljában teremtett. Csak a szeme ne lenne becsukva, hogy belenézhetnék és kiolvassam, mire gondolt, mi fáj neki legjobban az utolsó pillanatban, amely akkor szakadt rá, mikor a muszka golyó átjárta a mellét. Az arca sárga, a szája tátva, fehér fogai villognak, a végső sóhaj kiröppen, hol jár azóta, fehér galambbá lett és búzát szemelget. Kardját és karabélyát lecsatolták róla, de prémes mentéje a vállán, kék blúza tiszta és paszent, a szíve táján apró perzselés, egy karika, akkora, mint egy jegygyűrű, ezzel jegyezte el a halál vőlegényének. A pajtások fel is tépték a gombokat, két ing és egy gyapjümellény alatt megaludt, feketébe játszó vére. Feketeszegélyes fehér csákója az árokba gurult, felhozom, megtörülgetem és a feje mellé teszem. Keskeny nemzetiszínű pántlika van a forgóján, meg egy aranyozott érem, a mi királyunk és Vilmos császár plakettje.

Hogy letaposták a földet itt köröskörül! Tudom, T ... József, elmondták a harmadik század élve maradt katonái. Ti az országutról sturmoltatok. Félegy után rajvonalba szakadozott a kilencedik ezred, az árokban már orosz gépfegyverek kattogtak. Szántay százados térdre esik és azt kiáltja: „A karabélylyal, fiúk, az áldóját . . .” Azután megbottolt, tántorgott, míg arccal el nem dült és nem kelt fel többé. Száz lépést rohantak, Bauer hadnagy ve-

zeti a századot, őt is lelövik, de akkor már a parton vagytok, te halott huszár ezen a szent helyen veted meg a lábad és káromkodva forgatod a karabélyt. Két muszka esik neked szuronyos puskával, az egyiket úgy vágod fültövön, hogy beszakad a feje, de a karabélyod agya is eltörik, a másikkal birokra mész, a torkába harapsz és a saját puskájával loccsantod ki az agyvelejét. Akkor feltápászkodsz, megtörlöd a homlokod verejtékét, e pillanatban szalad ziháló szivedbe a gyilkos golyó. Szaló Ferenc őrmester látja, hogy elesel, odaugrik, felfog, kioldoz a blúzból, de már nem szólsz semmit, meghóttál keményen, rangosan, ahogy magyar huszárhoz illik. Te a középén, oldalt a két muszka, így léptek hárman az úr zsámolya elé.

Az orosz gyalogosok a hátukon feküsznek. Az első karsú fiatalember, rövidre nyírott szőke haja, borotvált arca, finom ápolt keze, keskeny nőies lába, amiről lehúzták a cipőt, puha batiszt fehérneműje mutatja, hogy önkéntes, nem egyszerű földmíves közkatonna. A fején akkora lék van, mint aminőt a görög-dinnyén vágnak kóstolásra. Koponyacsonttörmelékek úsznak az agyában. A másik öreg népfölkelő, az álla borostás, a tarkója őszül, durva hajómunkás lehet a Volga vidékéről, nem tudta, miért jön és miért kell pusztulnia. Egy ember a négymillióból, kavics az országút porában, a fiai keresztet vetnek, a felesége megsiratja, ezért élt, ennyit érdemelt, síri nyugalma nem zavarja semmi. A torkán fogak nyoma, szőrös melle keresztüldöfve, a lágycsontján szaladt be a szurony és felül jött ki. A nyakán bőrszíjjon amulette lóg. szent Ignácius megfedkezett róla. Csudálatos, az arcuk derűs, ha a halál ünnepélyessége nem zavarná, azt mon-

danám, megelégedett. Mintha elérkeztek volna a szenvedések magasságaiba, ahol a halál megváltás, érzéki gyönyörűség. A szőke orosz szétroncsolt feje alatt tábori levelezőlap, az első sorokat olvasom: Herzlichen Grüßen und Küsse sendet deine treue Amália. Kinek küldhettek csókot és honnan?

József szájára egy száraz levél hull a fáról, az ő kedves mokány arca sem torzult el a halálfélelem irtózatában, de busán mered maga elé, a fiatalsága búcsúzott ily keserű mosollyal; huszonnyolc éve, huszárros hetykesége, a sarkantyúja pengése. A nadrágja zsebében összegyűrt levelet találtak. Az írás szóról-szóra így hangzik:

Kelt levelem 1914. Nov. tizedikén.

Mielőtt kezdem leveletem írní, először is a jó Istent fogom megdicsérni. Dicsértessék az Úrjézus Máriával mind örökké. Ámen.

Kedves férjem tudatlak, hogy egészséges vagyok, Melyet Neked is kívánok a jó Istentől. Kedves egy férjem arra kérlek, hogy ha tudod, hát írjál nekünk, nem tudok megnyugodni kedves férjem a többiek gyakrabban írnak, mint te, kedves egy férjem így elfelejtkeztél rólam?

Kedves egy párom messze világba, még egyszer szólok hozzád már én neked 11 levelet írtam te meg azt írtad kedves férjem, hogy nem merek neked írni, pedig én mindig írok. Ha csak egy kezem volna akkor is írnék neked kedves férjem nem tudom merre jársz, még egyszer tisztellek a Boldog-ságos Szűz Máriával meg a jó-ságos Istenkéjével tiszteljük mindnyájan erőt egészséget kívánok neked. — Zsuzsi.

Erre a levélre nem írt választ T . . . József. El-
estél Királyért, Hazáért, hős Nádasdy-huszárral, piros
ajkad kékül, szemed lehunyva, izmos paraszt
tested hideg, mint az őszi szántás. Délután ér-
ted jön négy bozontos lengyel népfölkelő, nagyokat
nyögve, hordágyra fektetnek és elvisznek a huszárok
közös sírjába, ahol már huszonhárom bajtárs várja,
mikor szól az angyalkák aranytrombitája, a magassá-
gos firmáméntumból kék hó hull, Isten a trónusán
kihirdeti minden igaz lélek feltámadását. A sírodra ke-
resztet faragnak és tintás plajbásszal ráírják a címed:

HIER FANDEN DEN HELDENTOD

24 NÁDASDY-HUSZÁREN

16. dec. 1914.

De megtalál-e Zsuzsid, ha fekete kendőt köt a fe-
jére, vasútra ül és eljön keresni kedves egy párját ide
Gácsországba? A neved nincs a fejfán, csak annyi,
hogy Heldentod. Ráborul a sírra, hulló könyével ön-
tözi a hantod, kedves egy férjem, Józsi, hát te vagy a
magyar Heldentod.

Kelj fel jó asszony, utazz vissza kis családotodhoz,
mert a te kedves egy párod az igazi magyar Heldentod.

És most Isten veled, Nádasdy-huszárral, elbúcsúozom
romlandó testedtől, nemzetiszínű pántlikádtól, hetyke
bajuszodtól, sarkantyús csizmádtól örökre. Mit hagy-
jak neked emlékebe, hogy könnyebb legyen neked Ga-
lícia pora? Átkutatom mindegyik zsebemet, nincs
egyebem, mint egy karéj száraz magyar kenyér. Ezt
a szívedre teszem, ahol a muszka golyó gyűrűnyi rést
ütött, ahonnan kirepült a lelked, testvérem . . .

Nasi vasi!

Slarij Sciez, december.

Még október közepén volt, amikor őszi esőben először érkeztem ide Stary Saczba. A Poprád völgyén dőcögtem át divatjátmúlt ócska hintóban, aminők most már csak halottas kocsik után nyikorognak, a temető felé. Átázva, pálinkaszagot lehelve imbolyogtam a városka főterén, hogy szállást keressek, egy izzó vaskályha, vagy búbos kemence asszonyos melegsége mindennél jobban érdekelt ezen a világon. A zsidó boltosok részvétlenül mérlegelték bizalmatlan külsőmet, ami legjobban kétségbeejtett, a lengyel nőkben sem ébresztett esőverte sorsom szánalmait, grimaceokat csináltak és sovány, fehér karjukkal egy sötét épületre mutogattak. Az emeletes ház kapuja fölött, kopott tábláról betűzöm: „Hotel Stawnicky”. Már nyitok is be, lépteim visszhangja döng a boltozatos kapumélyedésben. A konyha ajtaja olyan alacsony, mintha törpékre és kis gyermekekre szabták volna. Kopogok, a torkomat reszelem, beköszönök lengyelül:

— Dzién dobry!

Karcsú szőke hölgy jelenik meg a küszöbön. Lehajtja a fejét, ahogy jön felém a konyhából. Kérem, van-e szoba a hotelben. Nincs, mondja, nagyon sajnálja, a menekülők mindent lefoglaltak, néztek a kony-

hába, két család a tűzhely körül melegszik, gazdag földesurak és most itt állnak szekérrel, mint a vásári cigányok. Oh, szomorú időket élünk!

Valóban, a konyhában férfiak teáznak sáros csiz-mában, asszonyok cigarettáznak és gyermekek ülnek a földön. Engem ugyan nem küld el, gondolom, a ház ragyog a tisztaságtól, a falépcső úgy fel van súrolva, hogy enni lehetne rajta. Ha mégis egy éjszakára szállást adna? Nem felel, nézzük egymást. Már nem fiatal, finom kis feje egy hervadt fehér rózsza, a szeme alatt hajszálnyi apró vonalak, a szenvedés, a boldogtalan élet, a párnákba sirt álmok titkos írása. A termete egészen légies, az angol lányoké ilyen, meg előkelő asszonyoké, akik korán vesztették el az urukat. Az ujjait a homlokára tapasztja, hogy mit csináljon, nem akar kiküldeni az esőbe, hová is menne szegény, idegen ember? Átadja a hálószobáját, majd ő az alkoveban alszik a konyha mellett. Nem szabad visszautasítani, megsérteném, siessek fel a szobába és szárítsam meg a ruhám!

Mélyen meghajlok és megcsókolom a kezét. A keze hideg volt, mint egy jégcsap. Így költöztem a Hotel Stawnickybe.

Ebben az időben szótlan, elvonult és szórnom voltam. Naponként bejártam a szomszéd Nowy-Saczba, hogy híreket kapjak a főhadiszállásról. Przemyslt ostromolták az oroszok, a mieink visszavonultak, a második offenzívánk még aligha kezdődött. Délután a szobámba zárkóztam, ruhástól végigfeküdtem az ágyon, fantasztikus haditerveket szőttem, vagy a foglalkozásom céltalanságával kínoztam magam. Hogy kinek használok vele, ha írok, nem írok? Egy derék

somogyi baka többet ér, mint az egész Tudományos Akadémia. Végigfutott rajtam a melegség, éreztem, hogy pirulok. Nem, mondogattam a négy fehér falnak, nem bírom sokáig, beállok vörös ördögnek! Lassan besötétedett, a bútorok árnyékai is elmosódtak a plafonon, a szoba túl volt fűtve, kitártam az ablakokat, hogy a sebes Dunajec zajlását hallgassam. Egy lengyel szolgáló nyitott be, lámpát gyújtott és szemlesütve várta, óhajtok-e valamit. Csinos, magasnövésű lány, Helénának hívták. A fehér blúz megfeszült a mellén, széles csípője ringott, egészséges hófehér fogsora, akár egy ragadozóé. Az asztalon vérpiros kendő hevert, két fekete szemét le nem vette róla, már látta magán, a könnyű selyem a nyakát csiklandozta.

— Neked adom Heléna!

Kicsattant az örömtől. Az ablakhoz futott, hozám, szinte megperzselt az arca, ahogy a kezemre hajolt. Eltoltam és még sokáig néztem ki az ablakon. A szobámban egy piros plüssel dekorált imazsámoly is volt. Letérdeltem és levelet írtam. Egyáltalában, bizonyos leveleket térdelve, az imazsámolyon írtam.

A hotel tulajdonosnője, Marya Polytinszka, kezdetől jószívvvel volt irántam. Fekete szoknyájában suhogott a lépcsőkön, vagy a konyha ajtajában érdeklődött hogylétem felől, ő vezette az egész háztartást, az apja, nyugdíjazott öreg úr, egész nap köhögött és pipázott egy bőrpamlagon. Az egyedülálló nők szokása szerint Marya Polytinszka törékeny termete és ábrándos szőke feje dacára, bizonyos férfias, katonás modort vett fel, röviden beszélt, a bátorságát fitogtatta, egy tragika szerepét játszotta szegény, amikor soubrettenek született. Valahányszor elmentem vagy haza-

jöttem, beköszöntem a konyhába, visszamosolygok és néhány közönyös szót váltottunk. Milyen idő var. és hogy mi újság Nowy-Saczban?

Fütyörészve szaladtam fel az emeletre, Boroevies felmentő serege már Dinowból ágyúzta az orosz. Amit sohasem tettem, azon kaptam magam, hogy hangosan dalolok, Helénának pedig csokoládét adtam ajándékba.

Marya Polytinszkával való barátságunk bensőbbé lett. Esténként a konyhában sokáig beszélgettünk. Később meghívott teára. Elmondta szerencsétlen házasságának a történetét, az ura korhely volt, iszákos és kártyás, már az első hónapban kiábrándult szerelméből, az ágyát elvitette a hálószobából és csak azért nem vált el, mert anyának érezte magát. Nyolc évig a gyermekének élt, az ura gyakran hetekig elmaradt, egy leMBERGI vörös zsidólány után utazgatott Oroszországban. Egyszer betegen jött, rögtön ágynak esett, az orvos megállapította, hogy feketehimlője van. Marya Polytinszka nyolc év után először átment a hálószobába és nem mozdult az ura ágya mellől. A beteg halála előtt, melyet rettenetes vívódás előzött meg, bocsánatot kért tőle, ő a kezét csókra nyújtotta és megbocsátott neki őszintén, szívéből. Nem sok idő múlva eltemette a kis lányát. Akkor pénzzé tette mindenét és az apjával Sary Saczba költözött. Igen, a fiatalsága szenvedésben múlt el, most csendesesen megöregszik, nem kivan egyebet az élettől. „Hogy nem volt azóta valaki, egy kedves, derék férfi?” — kérdeztem. Aztán látva, hogy elgondolkozik, halkán hozzátettem:

— Ha nem volt, még jöhet.

Nem, túl van a boldogságokon. Egy orosz lovaslisszttel sokáig levelezett, de csak úgy kacérkodtak egymással, messziről.

A háborúról beszéltünk ezután. — Egy hét múlva boldogan utaztam Przemyslbe.

November elején mindent a régiben találtam a Hotel Stawnickyben. Marya Polytinszka férfiassal fogadott. Heléna vihogott és a derekát ríszálta. úgy eltemetkeztem a munkámban, hogy napokig észre sem vettem, Heléna helyett egy fehérkötös öreg asszony szolgált ki. Este kértem Marya Polytinszkát:

— Heléna beteg?

Hidegen, kimérten válaszolt.

— Kidobtam és megtiltottam, hogy valaha is átlépje a házam küszöbét. A holmija között az ön piros shálját láttam. Azt mondta, ajándékba kapta. Nem hittem, ön nem adhat cselédnek selyemkendőt ajándékba.

Sarkon fordult. Még nem láttam ilyen felindultnak! Másnap szokatlanul kedves volt hozzám, cigarettával kínált, ő is rágyújtott és a füstöt felém fújta.

— Az én orosz tisztem biztosan elesett valahol, Isten nyugosztalja ...

Keresztet vetett.

— Nem mindenki hal meg a háborúban.

— Pedig meghalt. Álmomban az éjszaka holtan feküdt egy folyó partján.

Ebéd után feketekávéért kérétem. Felhozta az új cseléd, hát egy kis levél is van az ezüsttálcán. Két sor, ceruzával sebtiben odavetve.

— A kávé fekete, mint az éjszaka, édes, mint a csókokod és forró, mint a szerelmem.

Marya Polytinszka kis fia, gondoltam, ha életben marad, költő lett volna. Az ilyen bus életű asszonyok

gyermekai gyakran nagy művészek. Kitértam mind a két ablaktáblát, a hideg szélben estig a hegyek, a házak, a kémények körvonalait bámultam. Egy barátom jön lélekszakadva:

— Tudod már?

— Nem.

Csapataink a San mindkét partján megkezdték a visszavonulást, mi éjfél után indulunk szerb Mitrovicára.

Mary a Polytinszkát keresem. A kis alkovében ül és japán virágokat hímez damaszt asztalfutóra. A szoba meleg és intim, mint egy fecskéfészek.

— Én elmegyek — mondom — köszönöm a jószágát Marya, gondoljon néha rám . . .

És ilyeneket, amiket búcsúzáskor mond az ember. Mii tagadjam? A hangom reszketett, hiszen olyan szíves volt hozzám. Beszélek, beszélek, nem érti. Magyarázom, a parancsot ismétlem. Hiába, Marya Polyínszka idegenül néz rám, szinte gyűlölettel. Végre megszólal, szomorú mosolylyal:

— Az én koromban persze elhagynak, mindenki elmegy és egyedül maradok . . .

A szeme könnyes. Az elmúlt héten töltötte be harmincnegyedik évét. Vízet forraltatott teának. Ott ültem ;\| hímzése mellett indulásig. Nagyon keveset beszélünk. Hogy eljönnek-e az oroszok Sandeczig? ő nem fél, a házában marad, megveti a menekülő népséget. A szolgám már a csomagokat hurcolja, menni kell.

— Isten áldja meg Marya!

Megcsókolom a kezét.

A keze forró volt, mint a lázbetegé. Az arcomat «két kezébe fogja.

— Soha sem foglak elfelejteni. . .

Azután, mintha restelte volna, amit a fülembe súgott, bement a házba és becsapta a kaput.

Most december tizenhatodikán délben újra Stary Saczban vagyok, gyalog jöttem át Nowy Saczból, a földeket lövészárkok szegélyezik, a híd, ahol annyiszor néztem a sebes vízbe, felrobbantva, a város szélén néhány háznak a tetejét elsöpörte a gránát. Futok a néma utcákon, míg a főterre érek. Vájjon a Hotel Stawniczky áll-e még? A Poprád völgyéből, Rylro felől jöttek a mieink és december ötödikétől hatodikán éjszakáig csatáztak az oroszokkal. Még az utcákon is ropogtak a puskák, hogy doboghatott Marya Polytinszka szíve!

Szitáló esőben nyitok be a hotel kapuján, a konyhában diót törnek és a ház úrnőjének szőke fejét látom az ajtó mögött. Elembe jön, néz, néz, nem akar hinni a szemének.

— Megjöttem Marya Polytinszka!

Az öreg úr, mint mindig, a bőrdíványon szundikál!, felébred és megrázza a kezem.

— Cudar napokat éltünk, mondhatom! — ezzel fogad és keserűen kacag hozzá. Marya a kis alkoveba vezet, a munkaasztalhoz, bort hozat és két pohárba önti.

— Egy héttel azután, hogy elment, oroszok szállták meg a várost. Mennyit gondoltam önre, teremő Isten, éreznie kellett, ha jókedvvel ébredt, vagy ha a nap sütött..

A tekintetemet elkerüli. Vendégek jönnek, barátaim, feljártak hozzám a hotelbe. Mindenkiel koccint, rólam megfeledkezik. Beszéljen az oroszokról, kéri

négyen is egyszerre. Marya Polytinszka fenéig üríti a poharát, lopva rám néz mégis, azután elkapja a fejét. Az arca fehér, a haja szőkébb mint valaha.

— Akár egy hangyabolyt zavarnak meg az erdőben, úgy jöttek az oroszok Stary Saczba. Először nyolc kozák vágatott végig az utcákon a főtérre, azután folyton lovasok jöttek, végül gyalogság, tüzérség és egy automobil tisztekkel. Az ablakfüggöny mögül néztem a fölvonulást.

— Félt Marya Polytinszka? — kérdem alázatosan.

— Én? Nem féltém. A tisztek kivont karddal vezényeltek, ekkor a katonaság előzönlötte a várost. Látom, három kozák a hotelnek tart. Eléjük mentem. Benyitnak és jönnek egyenest a konyhaajtó felé. Rájuk kiáltom oroszul: „Kozákok vagytok, hé!” Azt felelték: kozákok vagyunk, igenis. Az altiszt kilép. „Nasi-vasi!” — kiáltja. E pillanatban a főtéren is kiáltják a lovasok, mintha kihirdetnék, hogy mindenki hallja az egész városban: „Nasi-vasi!” Ez pedig annyit jelent: „Tiétek, miénk!” Az altiszt együtt magyarázza a künnlévők morájával: „Mi a tiétek leszünk, ti a miénk. Ti a mi alattvalóink, mi a ti szolgálótok! Tiszteljük, szeressük, becsüljük egymást!” Nyolc tiszt számára lakást kértek. Negyven katonának pedig helyet az udvarban. Jó, mondtam, minden meglesz egy félóra múlva.

— Felmentem az ön szobájába. Mióta hozzánk érkezett, nem voltam ott, minden úgy maradt, ahogy elhagyta. Egy halom magyar újság, levélpapír az imazsamolyon, az éjjeliszekrényen leégett gyertya. Ezt így hagyom, gondoltam, én nem nyúlok semmihez. Egy félóra múlt el, jön az apám, hogy megjöttek az orosz tisztek. Nyolcan voltak, tisztelettel köszöntöttek

és bezárkóztak a szobáikba. A negyven közkatona is elhelyezkedett az udvaron, egy harmonikán játszott, a többi énekelt. Nem aludtam itthon, a barátnőmhöz mentem. Ez november huszadikán volt.

— Először az egyik orosz tiszt kopogtatott be hozzánk délután. Szőke, kékszemű, elegáns ember volt. A vállrojjukon kívül egyébként semmiben sem különbözött a ruhájuk a legénységétől. Bemutatkozott, dr. Georgnak hívják, ha megkínálnám egy csésze teával. Beszélgettünk, elmondtam, hogy haditudósítók laktak a hotelben. „Talán az hagyta itt a magyar újságokat?” „Igen, magyar volt az illető, kérem, hagyják a helyén az újságjait, talán visszajön még egyszer ...” A tiszt nevetett. Hogy nem jön, hogyan is jöhetne! Majd ő felkeresi Magyarországon, szívesen visz üzenetet, úgyis arrafelé visz az útja . . . Erre megadtam az ön címét, egy levélpapírra ráírtam a nevem, lepecsételtem a borítékot. Másnap, harmadnap, egész héten lejártak teázni mind a nyolcan. Katonai dolgokról soha sem beszéltek. Az ön révén szóbakerültek a magyarok. Mind komolyan dicsérték a magyar katona bátorságát és eszességét.

— Egy napon uralkodókról beszélgettünk. A közások kapitánya, ő volt a legidősebb, azt mondta: „Ferenc Józsefet mindnyájan tiszteljük. Királyi úr, első gentleman. A németekre bizony nagyon haragszunk. A császárukra is. Bizony.” „Nem félnek azok a maguk haragjától?” — feleltem bátran. „Hát kitől, kedves?” — kérdezték mosolyogva. „Csak az Istentől!”

— Vasárnap volt, korán reggel egy kis orosz csapat vonult a főtérre, tizen se voltak. Két katona hordágyon halottat cipelt. Éppen akkor mentek ki a tiszték. Mutatom nekik. Este elmondták, hogy ezek

felderítő úton voltak, de a magyar határon a felét lelőtték; a tisztjük, a fiatal Dimitri Makarov herceg is elesett, a holttestét hazavitték. Huszonhárom éves volt, Makarov lovastábornok egyetlen fia. Mielőtt a harcra utaztak, a cár magánkihallgatáson fogadta a két Makarovot, apát és fiút. Dimitri megesküdött a kardjára, hogy élve csak akkor jön vissza, ha az orosz fegyverek győznek. A stary-saci temetőben nyugszik, a keresztjére ráírták: „Kozák Makarov.” ő kívánta így a végrendeletében.

— A kozákok csak a borkereskedésekbe meg pálinkamérésekbe törtek be. Itt aztán szétszedtek mindent, még a falakat is, hátha az elmenekült gazda befalazta a legjobb borát. Egyszer valamelyik kozákot lopáson érték. Láttam, amint a tisztje korbácsolta, míg a vér ki nem buggyant a hátából. Nőssel se történt baj. A tisztiek reggelig pezsgőztek a mi Helénánkkal. Emlékszik még Helénára? Aki ellopta a piros shálját!

— December ötödikén kezdődött a lövöldözés. Nappal ágyúztak, estefelé csend lett. Vacsora fáján jövök haza a főtéren, akkor robban egy shrapnell, alig száz lépésre tőlem. Futok tovább, közvetlen közelemben puska dörren. Hátrafordulok, egy kozák a földbe lőtt, hogy megijesszen. Már a kapunál vagyok, amikor gyalogosok vonulnak futva az állomás felé. A vezetőjük rám mordul: „Mit járkálsz erre!” Mondom: „Haza megyek.” Rettenetes arcot vág. „Siess és ne sétálj csatában, te ...”

— Másnap kivonultak az oroszok Stary Saczból. A tisztiek azért elbúcsúztak, a cselédnek gazdag borralót adtak, a kapitány maga ötven rubelt. Dr. Georg még egyszer leugrott a lováról, hogy bekiáltson az ablakon: „A viszontlátásra szép asszony!” Az oroszok

rendetlenül mentek, szanaszét, csoportokban. Egy óra sem telt el, egy magyar huszár vágatott galoppban a főtérre. Az apám a kapuban állott, hát a szomszédból dülöngőzve jön egy orosz gyalogos katona, káromkodik és a szuronyával az öreg úr felé szúr, szerencsére csak a karját horzsolta, inkább a kabátját, az orosz pedig végigesett a járdán. A magyar huszár persze elfogta. Még huszonnyolc oroszot fogtak el, kártyáztak az iskolában és elmaradtak a többiektől. Tegnap meg két éhes, lerongyolódott kozák zörgetett be a polgármester ablakán, hogy mondja meg, kinek és hol adhatják meg magukat...

Marya Polytinszka elhallgatott, fáradtan nézett körül a szobában, mind a ketten egyszerre ugyanazt éreztük. Milyen szépen kezdődött és milyen gyorsan mult el. Háború van. Félrevont az ablak mellé.

— Annyi mindent akarok mondani... — így kezdte, de nem fejezte be a mondatot. A haját végigsimította a kezével. A téren trombitaszó hangzott, Trara, trara .. . Mennem kellett. A kezét az ajkamhoz emelte.

— Sohasem látlak többé!

A szeme könnyes lett, átment a szomszéd szobába. Én félreceptam a sipkám és búcsú nélkül elindultam a zuhogó esőben ...

A hallgató és a néma hadifogoly

A limanowai pályaudvar mögött háromszáztizenhat orosz hadifogoly didereg. Hajnali négy óra, eső csurog és hideg szél fúj. A galíciai hajnal olyan, mint egy lompos cselédleány, aki a vízbe könyökölve a lépcsőházat súrolja. Egy színe van: sárgás szürke, az ég is ilyen, a táj, az épületek, az emberek arca. A foglyok köpenyükbe burkolóznak és lábukkal topognak a fagyott göröngyökön. A szomszéd emeletes ház korcsma volt, a limanowai csata alatt kötözőhely, most kórház. Mozgókonyhán feketekávét főznek a szanitécek. Két könnyebben sebesült honvéd már ugyancsak nyújtogatja a csajkáját. Még egy jászkun huszár is van velük, neki a karját szúrták át. Hogy ne vegyem sértésnek, megkínálnak a kávéjukból. Nagyon húzok a csajkából, jó keserű zaccos kávé. Éhséget is csillapítja, szomjúság ellen is hasznos, meg felmelegíti az embert.

Az oroszok körül nagy gyülekezet van. Rubeleket cserélnek, vállszalagot kínálnak cigarettáért, mosolyognak, barátkoznak, kenyérhajat rágnak, hangosan, egyszerre beszél mind az anyanyelvén, oroszul, lengyelül, románul, németül. Egyetlen hadifogoly nem vesz részt a vásárban. Az önkéntes altisztek színeit hordja, egy gerendán ül, a fejét a könyökére hajtja, sötétben, gyű-

lölködve néz a társaira. Hagyják, egyik sem meri megszólítani. Magas, karcsú fiatal ember, hosszú haja csigákban veri a vállát, beesett, sápadt arcával, fájdalmas tekintetével Gorkij fényképeire emlékeztet. Egy német újságíró kérdi: miért búsul és hová való. Fölveti a fejét, nem felel. A német derék, jószívű fiú, kenyeret kínál, szivarokat oszt szét, a besszarábiaiaknak leveleket is ír. Újra a hallgatag fogolyhoz fordul.

— Önnek is szívesen írnék levelet!

Nem felel, lesüti a szemét, a pocsolóba bámul.

— Tud németül?

Semmi válasz.

— Nem óhajt semmit?

Feláll, könnyedén biccent a fejével.

— Nein, danke ... — mondja, sarkon fordul, az audiencia véget ér.

Az újságíró nem nyugszik.

— És miért nem, ha szabad kérdezni?

Szünet.

Az orosz elmereng, az eget nézi, a távoli hegyeket. Aztán tiszta német kiejtéssel megszólal:

— Mert szégyenlem, hogy fogságba jutottam. Megbocsásson uram, nekem fáj.

Egy megvető gesztussal a többiekre mulat, kigyúl és rekedten mondja:

— Ezeket pedig utálok, utálok!

Két karját összefűzte a hátán és szomorúan járt fel és alá.

Egy besszarábiai elmondja a hallgatag fogoly történetét.

— Alexej Akevicsin, így hívják, diák volt Moszkvában, a szocialista mozgalmak vezére, híres szónok, kétszer ült fegyházban. A háború kitörése óta meg-

hibbant, egész lángolásával a pánszlávoké lett. önként jelentkezett, kitüntette magát, altisztnek léptették elő, hogy a limanowai magaslaton a tisztjeink elestek, ő vette át a század vezényletét. Szétugrasztott, sebesült katonákat is gyűjtött maga mellé és déltől késő estig tartotta a majorságot, ahová visszanyomtak bennünket a huszárok. Elhatároztuk, hogy tovább nem bírjuk, megadjuk magunkat. Mind így akarta, ő ellene szegült. Azt mondta, haljunk meg, az a szép. Revolvert fogott reánk. Azután megnyugodott, de kijelentette, hogy rálő az ellenségre, ha mi ki is tűzzük a fehér zászlót. Letepertük, megkötöztük, a fegyverét átadtuk a huszároknak, nehogy kárt tegyen magában, Alexej Akevicsin összekötözve került fogságba, ezért még boszut áll. ..

Keresem a hallgatag foglyot. Az állomás mögött, a kútnak támaszkodik. Elmegyek mellette és lopva nézem. Sir, az arca eltorzul, a melle zihált.

— Alexej Akevicsin — szóltam halkán — Alexej, ön az első orosz hadifogoly, aki iránt rokonszenvet érzek. Isten áldja meg.

Gyorsan elsiettem és nem láttam többé.

Hosszú, szénfekete szakállában ezüst szálak, az arca piros, majd kicsattan, mintha minden vére a fejébe szállt volna, a fején magas bárányszerű süveget visel és egy rózsafüzért morzsol már reggel óta. A füzér végén nagy rézkereszt lóg, néha artikulátlan hangok törnek elő a torkából, rettenetesen erőlködik, a homlokán kidagadnak az erek, vadul csókolgatja a keresztet. Ha megszólítják, katonásan szalutál, morog is valamit, de senki sem érti a szavát. Ez a vén orosz gyalogos süketnéma; egészségesen jött a hábo-

ruha, sőt ő volt a század dalárdájának tenoristája. Négy nap előtt járt szerencsétlenül és ez így történt:

— Limanowában az iskolaépületben volt az oroszok térparancsnoksága. Egyemeletes ház, bádogtetővel, szélkakassal, kiugró, apró erkélyekkel. Mikor a mieink a városba nyargaltak, az oroszok már kivonták csapataikat és a magaslatok mögött hasaltak az árokban. A parancsnokuk azt mondja ennek a szakállas, öreg katonának:

— A zászlókat az iskola tetején felejtettük, szaladj, hozd vissza, ne legyen az ellenségé.

A gyalogos szalutál, eljut az iskoláig, felmászik a háztetőre, már fogja a zászlót, féltetével előrehajlik a levegőben, amikor lövés dördül, a zászló rúdját éri, utána kap, egyensúlyát veszti és nagy, bizonyos fejével négy méter magasból lezuhan a kövezetre. Hogy mi történt vele, eszméletlenül meddig hevert, vérzett, belső sérülést szenvedett, senki sem tudja. Egy óra múlva visszajött a zászló rongyával, porosan, vérző fejjel, szalutált, jelentkezni akart, ahogy az előírás kívánja, de egy szó el nem hagyta az ajkát. A parancsnok előbb szelíden kérdi, mi újság az utcákon, mondja el sorjában, mit látott. Tátja a száját, de kezével veszettül hadonázik, nem felel.

— Be vagy rúgva kutya! — ordítja a tiszt és üti az ostorával.

Hiába, nem kap választ, ha agyonrugdalja is, olyan szerencsétlenül zuhant, hogy megnémult és a hallását veszítette. Az elmúlt este óta hadifogoly, a többiek lökdösik, nevetik, durva tréfák céltáblája a siketnéma. Megadja magát a sorsának, szünet nélkül, éjjel és nappal imádkozik.

A szíve hogy sajog, végtelen kínjára adjatok írt istenek!

Naplóm

December 8.

A köd úgy jött, mint az árvíz. Előbb az utcát nyelte el, azután a házakat, a lámpákat, az egész várost. Háború van és az ember mindig a katonákra gondol. Nedves szürkességben fekszenek az árokban, az arcukhoz szorítják a fegyvert és a sötétségbe mereszítik a szemüket. Őt lépésre sem lehet látni. A köd még mindig nem lakott jól, most falja a pályaudvar sárgi jelzőlámpáit. Egy bakatiszttal utaztam egyszer Galíciában. Mikor volt? Sejtelmem sincs róla. Szeptember, november, elseje, huszadika, minden elmosódik. Ki törődik a naptárral? A főhadnagy elmondta, hogy a katonák úgy szeretik a puskájukat, mint tiszta életű családapák a hitvesüket. Mindegyik valamely kedves, becéző névre kereszteli. Rózsi, Böske, Sári, Eszter, így szólítják a mannlichert, beszélgetnek vele. Ha sötétedik és nagyon elunják magukat a fedezékben, a fegyvernek öntik ki szívük örömét és bánatát. Akkor nem ment a fejembe. Hogy én egyszer a revolveremet a szivemhez szorítsam és azt a nevet súgjam a csövibe, amely álmomban kísért!

Most értem. Az éjszaka bizonytalan, mint egy vak ember, aki fekete pápaszemben, botjával tapogatózva a kocsiúton botorkál. Köd előttem, köd utánam. Je-

ges göröngyök között bukdácsolok; az országút két oldalán a szántóföldek olyan vigasztalanok, mint az óceán végtelenje a hajótörötnök. Ki vagyok, honnan jövök, merre igyekszem? A csillagtalán ég, a zúzmarás fák, a kőkemény keréknyom aligha törődik vele. A katona az árokban térdel és a szívéhez szorítja a puskáját. Nagy megpróbáltatások, vészteljes pillanatok a legerősebb férfit is gyermekessé teszik. Ha a halál hosszú, komor árnyéka a melledet súrolja, húsz évet fiatalodsz! Kis fiú korunkban voltak játékaink, amikkel egész nap párbeszédet folytattunk és este magunkkal vittük az ágyba, a párnára fektettük, azóta se aludtunk olyan boldogan. A bakának az árokban semmije sincs, csak az élete, meg a puskája. A puska megszemélyesedik, lelket kap, hú barát, vagy gondos feleség, aki vigyáz a gazda életére. Másfélmillió szuronyos fegyver, mit bánom, testvérek, kedvesek, lelkes állatok, jól vigyázzatok a ködben, virrasszatok!

Két egymás mellé fektetett sin, mint a férj és a feleség ágya, köztük rengeteg fahasábok parazsa izzik, rézüstökben forr a víz, tea gőzölög bennük. Hány csajka reszketett itt az üstök fölött, hány láztól cserepes szájjal, kiégett torok habzsolta a párologó vizet? Most a sín párok végtelenje, a meredek töltés, a céltalan teherkocsik, a befűtött mozdonyok egyetlen bánatos szűrkeségbe olvadnak, megfejthetetlen színek tündökölnek, kísérteties elragadó éjszaka ez.

Orosz foglyokat várok, tiszteket, közlegényeket, három napja utaznak már, éjféltre jelezték jövetelüket. Éjjel és nappal ontják a vonatokat a galíciai harctér

foglyait, a mai transzport húsz tiszt és kétezer katonára. A köd miatt késnek. Egy óra körül jár az idő ... Végre dőcögve közeledik egy vonat, de ez északnak tart. Még meg sem állott, ugrálnak ki a katonák.

— Honnan jöttök?

— Szatmárról.

— Merre mentek?

— Sandecnek.

Két század baka, csupán egytized része újonc, a többi gyógyult sebesült, másodsor tesz meg ugyanezt az utat. Gulyást kapnak enni, babfőzelékkel. A fölépültek jó étvággal kanalaznak, az újoncok dalolnak. A káplár azt mondja:

— Rutén nóta. Megszerettem őket, mert jól verekedtek Ravaruskánál!

Száz galíciai furcsa városnév van a bakák fejében. El nem felejtették. Kérdem, hol sebesült meg? A lábán. Megmutatja. A combjába ment a golyó. Hogy fáj-e? Bizony égette. Négy hétig Jasloban feküdt spítalban, rendesen ellátták, a lengyel ápoló asszonyokra magyar gyerekeknek nem lehet panasza. Nézem' a ruháját. Téltre mind újra beöltöztek. Bélelt felöltője van, két pár uj varrott talpú bakancs, gyapjú alsónadrág és dupla ing. Azután, hogy fölmelegedtünk egymás iránt, a következő történettel kedveskedik:

— Ne tesszen gondolni, hogy a sebesültek vérezve is tovább haragusznak egymásra. Aki sebet kap, orosz vagy magyar, megnyugszik a dühe. Én éjszaka feküdtem a mezőn, szeptember végén. Nem; tudtuk, ki győzött, testvér, vagy ellenség szanitéce szed össze bennünket. Fel akartam tápázkodni, de a lábam mindig megbicsaklott. Tíz lépést csúsztam talán, másfél óra alatt. Akkor nyöszörgést hallok. Kiáltok:

— Sebesült . . . -os káplár!

Senki se felel. Újra erőt veszek, fohászokodom, még öt lépésre clove jutok. Most már kiveszem a csenességben, hogy valaki ugyancsak felém igyekszik. Üggyel-bajjal elérjük egymást. Akkor látom, hogy orosz sebesült. A karja, a válla, a térdje csuron vér. Három golyót fogott. Előbb néztük, hogy mi lesz, melyik kezdi? A muszka tartott tőlem inkább, mert a kezét emelgetni kezdte, de nem bírta, mindig lehányatott. Tótul megérttettem vele, ne féljen, én is dögrováson vagyok, nem esszük meg egymást. Folyton a hátára mutogatott. Egészen közel csúsztam hozzá, kinyitom a zsákját, hát egy üveg pálinka volt benne. Kínálom, Nem, csak én húzzak először! A számhoz veszem a flaskát, nagyon jól esett. Még egyszer, magyarázta, csak csillapítsam a szomjúságom, marad neki elég. Hosszút gurguláztam másodszor, azután az orosz szájához tartottam. Hajnalban mindkettőnket megtaláltak és bevittek a kötözőhelyre. Kértem a főorvos urat, előbb a muszkát lássa el, ő a nagyobb sárszi, három sebe van, nekem csak egy. A transzport együtt hozott bennünket, jó emberek vártak az állomásokon csirkelevessel, kaláccsal, almával, a részemet mindig megfelezttem a muszkámmal.

— Nesze, kutya, — mondtam, — nem tehetsz róla, hogy tatárnak születél.

Folyton azt mondta, kutya, kutya, a könye végigcsurgott az arcán.

Jaslóban, kórházban, egy tizennégyes huszár feködött, szép fekete gyerek, a lába törött el, meg shrapnell érte a mellét. Ez a huszár kozákok ellen lovagolt attakot, el is kapott egyet, maga mellé vette a nyeregbe, úgy csapott közéjük a shrapnell. A kozák is súlyo-

san megsebesült. Egy ült jöttek kórházba, a huszár tépett, harapott, de nem engedte el a foglyát. Egymás mellett feküdtek, fel is épültek, csak a kozáknak tőből le kellett vágni a lábát. Haza felé egy teherkocsin láttam a huszárt, szalmán feküdt, lába előtt a kozák, le nem vette a szemét a pajtásáról.

Még teát is kaptak a bakák. Az én káplárom nagy szakértelemmel hörpintgetett a csajkájából.

— Nem rossz — pislogott rám — nem rossz téa, de egy pohár borért odaadnék egy hordó meleg vizet.

Szól a trombita. Be kell szállani.

— Az Isten áldja meg, sok szerencsét . . .

Kezelünk.

— Ránk bízhatják. Mi, akik másodszor megyünk, kitanultuk a háborút!

A bakák vonata alighogy indul, találkozik az orosz foglyokéval. A mieink sapkáján nemzetiszín pántlika, levendula, szentelt barka, amuletek.

Szuronyos népfölkelők között vonulnak a konyháiig a friss orosz hadifoglyok. Az ételszag nagyon csiklandozhatja az orrukat, mert a csajkáik (kétszer olyan mélyek, mint a mi katonáinké) szakadatlanul zörögnek. A karzat türelmetlenségét lábdobogással jelzi, az orosz katonák farkaséhségének a jele, hogy pléhvedrüket egymáshoz ütögetik. Kettős sorban sietnek előre, századonként. Milyen más arcok, mint amiket utoljára láttam! Nem standbeli katonaság, póttartalékosok, népfölkelők, a 193., 194., 195., 196. ezredből, szóval egy egész szétszórta, megvert divízió. Az egyenruhájuk mégis kifogástalan, kitűnően szabott földszínű felöltő, puha, bélelt csizma, kávébarna francia blúz és nadrág, sipka vagy prémes kucsma. A

százkilencvennégyesek, Petrograd háziezrede, úgy látszik, most semmisült meg másodszer, mert nincs olyan közöttük, aki a mozgósításkor indult volna el az oroszok fővárosából. Nagyobb részt livlandiak, finnek, cserkeszek, néhány kurd, lengyel és zsidó is akad. Egyik arc sem hasonlít a másikhöz. Még most sem, hogy mindnyájan esznek, amikor mohó falánkságukban alig van különbség köztük. A magyar baka, koplaljon napokig, méltóságteljes nyugalommal szelegeti a kenyerét és úgy mártogatja két ujjával a gulyás levébe, hogy egy francia hercegnő, vagy egy kardinális is megirigyelhetné úri nyugalját, finomságát és ügyességét. (Egy sebesült-transzport érkezését néztem egyszer, a magyar határon. Vagy háromezren lehettek, csehek, alsóausztriaiak, tótok, magyarok. Úri hölgyek levest osztogattak közöttük és szegény, lázbeteg katonák, a könyökükkel lökdösődtek a párolgó fazekakig. A kerítésnél egy árva honvédbaka állott, pólyába göngyölt fejéből csak két dióbarna, kedves szemét láttam. Reszkető kezében almacsutka, azt harapdálta keservesen.

— Levest mérnek, földi, miért nem megy a közelibe?

Rám néz, erőlködik, hogy mondjon valamit, nem értem a szavát. Az arcára mutat és nagy kínnal nyögi: a golyó a száját zúzta szét.

— Jól esik a meleg leves majd, ne rágja ezt a savanyú almát, jöjjön velem ... — mondtam neki.

Nem mozdul, zsebreteszi a csutkát, ha már kifogásom van ellene. Hogy miért nem megy ?

— Mer' nincsen pénzem!

Éreztem, hogy a vér arcomba szökik. Hol van ehhez egy tizenöt éves leány szemérmessége. Úgy da-

dogtam, mintha az én arcomat zúzta volna szét az orosz golyó:

— Nektek, te kedves, nem kell fizetni semmiért. A levest is ingyen kapod, majd odavezetlek. És, hogy nincsen pénzed? Te vagy a leggazdagabb úr Magyarországon, nem ismerek hozzád hasonló nagyurat ...)

Az orosz nem szemérmes étkezés közben. Nem eszi, issza a sűrű gulyást. Az egész transzport a barakban ül már, hosszú padokon, ölükben a csajka, megszűnt már a háború, az Isten keserves hidege, életveszedelem, a seb sajtó nyílalása, út a bizonytalanba, a sors és a jövő fürkészése, asszony, gyerekek, mind messze vannak, amíg a csajkát fényesre nem csiszolják a kenyér héjával, az utolsó maradékot is le nem nyelték, se istenük, se hazájuk. Rettenetes étvággal nyelik az ételt. A fekete, szőke, őszbevegült, ritkás és tömött bajuszok félelmetesen gyors mozgással kísérik a csámcsogásukat.

Sok az öreg ember: harminchattól negyvenketőig. Ami a legmeglepőbb, fiatal gyereket is látok. Szakállas, fekete lovaskatona mellett, mint a hegyi medve mellett a kölyke, egy fiúcska áll, kifogástalan egyenruhában, önkéntesi stráffal.

— Hány éves? — kérdem.

Összelapított tatárképe van, szúrós apró szeme, de egészben csinos, röhögő gyerek.

— Tizennégy! — feleli. Még az ujjával is mutatja, tíz meg négy.

— Hogyan kerülsz ide?

Az öreg felel helyette:

— Önkéntes. A muníciót hordta. Van ilyen több is, tizenhat éves diákok, de ez a fickó a legfiatalabb.

A kis önkéntes elmondja, hogy Petrográdra való,

a szülei élnek, kereskedők, ő harmadik gimnazista, németül taníttatták három évig, de csak keveset tud, nem szerette tanulni. Jelentkezett, besorozták, szeptember tizenharmadika (a mi naptárunk szerint szeptember elseje) óta Galiciában verekszik az ezredével. Puskája is volt, elvették, nagyon sajnálja. Különben jól érzi magát, egészséges, jól bírta a hideget és a fáradalmakat.

Folyton nevet közbe, amíg tört németseggel elmondja nekem. Fújja a körmét, mert fázik és a karjával tornászik, mint a konfliskocsisok télen a standon.

Egy kiewi zsidó, nem mai gyerek, a szakállába ősz szálak ütözkönek, őszinte borzongással kérdi:

— Mind megölnék bennünket, senkinek sem kegyelmeznek?

A tisztjeik parancsba adták, hogy jobb a lövészárokban utolsót lélegzeni, mint hadifogságba kerülni, mert az ellenség válogatott kínzások között pusztítja a foglyait. A kiewi imádkozva nyelte a gulyást, azt híven, hogy céltudatosan hizlalják egy bizonyos nemzeti ünnepnapra. Esküdjözik, hogy ki nem lőtte a puskáját, ő egyszerű zsidó suszter, négy gyermeke van, hogyan feleljen a cár tetteiért? Még ha miniszter vagy generális volna!

Igen értelmes, finom megjelenésű finn gyalogos katonával beszélgetek. Pirulva cigarettát kér. Négy nap óta nem szítt, majd eleped egy kis füstért. Nem kért volna, de látta, hogy én is dohányos vagyok . . .

Művelt ember.

— Tanító vagyok, — mondja, — és így állok itt piszkosan, sárosan, sohasem hittem volna!

A szuronyos népfölkelő, akít mellénk állítottak, közbeszól:

— Én is tanító vagyok. Magyar állami népiskolai tanító. Kolléga úr milyen vidéken működött?

A finn arca felragyog.

— Hazámban. Finnlandban.

— Jártam arra, ösztöndíjas tanulmányúton.

— Oh, hiszen mi rokonok vagyunk! A finn és a magyar testvérnemzet.

Pedagógiai vita fejlődik. A magyar tanító temperamentumosan vitatkozik, de glédában áll, a pus-káját feszesen tartja, ahogy a szolgálati szabályzat előírja; a finn nyugodtabb, szomorúbb, de igen meggyőzően érvel.

A vitát lezárom.

— Hol fogták el magukat?

— Bochniától tíz-tizenöt kilométerre. Az egész divíziót cernirozták az osztrák-magyarok, négy ezredet. Egy orosz divízió négy ezred; az első fekete, a második kék, a harmadik piros, a negyedik sárga vállszalagot visel. Láthatja, minden szín képviselve van. A nagyobb rész megadta persze magát. Az én ezredemben, a százkilencvenhatosok között, sok tanító, tanár, magántisztviselő szolgál. Sziget az analfabéták óceánjában.

— Az újságokban olvastam, hogy mozgósítás idején Finnországban forradalom volt, hallott valamit erről?

A kezével végigsimít a homlokán.

— Igen, volt valami mozgolódás. Elfojtották. A finneknek különben nem kell katonai szolgálatot teljesíteni, a három új kormányzáság évenként húszmillió rubelt fizet, adóval váltja meg a fiait. Rám ez nem vonatkozik. Én Oroszországban születtem.

Szünet.

— Vájjon hová visznek? Magyarországba?

— Bizonyára.

— A finn könyvtárakban sok magyar író munkájára találtam. Maurus Jókai, a regényíró, Petőfi költeményei . . . Sokat olvastam . . .

— És a finnek, születtek bár Oroszországban, szívesen harcolnak a magyarok ellen?

— Ki olvashat az emberek szívében? . . .

A tisztek a szomszéd vendéglőben vacsoráztak. Egy hadnaggyal nyitok be hozzájuk. Két hosszú asztalnál ülnek, már a feketekávénál tartanak, a kísérom kimért udvariassággal szalutál, mire az oroszok mind felállnak és könnyed, elegáns meghajlással üdvözölnek bennünket. Semmi elfogultság, akár a Hungáriában, a béke boldog napjaiban Terstyánszky huszárai. Kettő idősebb, a többi fiatalember. Bőrkabát, arany portepével, sötétszürke bricsesz van rajtuk, az arcuk kissé borostás, egyébként alig mutatnak harcias külsőt. Mégis kettőnek a feje be van kötözve, ezek ülnek az asztalfőn. Ők századosok, a többi főhadnagy, tiszt-helyettes.

A mi hadnagyunk kérdi, nincsen valamelyiknek talán panasza?

Csend. A kávéat kavargatják.

Az asztal végén egy hadnagy fészkelődik. Nyírott szakállt visel; törékeny, alacsony termetű, kékszemű fiú. Az ujján karikagyűrű. Németül kezdi, de franciául folytatja. Őt megsértette egy katona. Még Galíciában történt, állomáshoz értek, kihajolt a robogó vonatból, a katona feléje kiáltott, majd mellbevágta.

A fogoly tisztek mozgolódnak. Az egyik oroszul

rászól a hadnagyra, hogy hallgasson, ez volt az értelem, de sokkal erősebb kifejezést választott.

Kínos szünet. Egy főhadnagy feláll és igen udvariasan megmagyarázza a mi hadnagyunknak, hogy ezt az affért már elintézték egyszer a transzport parancsnokával, aki nyomban intézkedett, hogy a katonát kutassák ki és büntessék meg. Semmi panaszuk, igen hálásak a bánásmódért, biztosíthat arról, hogy az osztrák-magyar hadsereg tisztjeinek sincs rosszabb sorsuk az ő hazájukban.

Mind helyeselnek, a panaszkodó kis ember elpirul és zavartan forgatja a karikagyűrűjét.

Megkérdem a vendéglőst, mit ittak össze a foglyok. Meg van elégedve a konzummal, mondotta, el is hittem neki. Többen konyakot kértek és ásványvíz helyett söröspohárból itták a húshoz. Tokaji bor iránt is lázas érdeklődést tanúsítottak. Az italok sorrendjét illetőleg eltérő a felfogásuk ...

— Hogyan?

— Előbb konyakot isznak, nagy poharakból, azután bort, pálinkás pohárból.

A fogoly tiszték fele tartalékos: mérnökök, ügyvédek, gazdálkodók, diákok. Az ablak mellett egy sarokban a kaszírő megigézett egy orosz főhadnagyot. Magas, borotvált arcú fiú, csipőre tett kézzel áll a kisasszony előtt, halkán beszélgetnek.

— Mit mondott az orosz?

Elhúzza a száját.

— Semmit. Nekem ugyan beszélhet!

— Mégis ...

— Hát Moszkvában lakik, az esküvője után két nappal bevonult, folyton a feleségére gondol, a szíve fáj, mit tudom én, bolondságokat.

— Mit mondott még?

— Hogy szép szemem van, meg a bokám olyan karcsú, hogy ha szélben járnék, eltörne . . .

Már terelik a közkatonákat a teherkocsikba. A saját tiszthelyettesük kommandírozza őket: gyorsan, gyorsan, aki elmarad, magára vessen! A tiszthelyettes feltűnően szép barna fiú. Elmondja, hogy tavaly Londonban élt, pétervári joghallgató, büszkén mutatja mellén az aranyozott diák jelvényt. Boldog, hogy néhány percig angolul beszélhet, ő alapján antimilitarista, de ez a háború más, mint minden, ami előtte és utána jöhet.

— A nemzetközi szocialisták sem tehetnek egyebet, uniformisban halnak meg a csatatereken.

A fülembé súgja:

— Titkos szocialista-szervezetnek vagyok a tagja, lássa, és mégis . . .

Kezet szorítunk.

— Novemberben az „Echo de Paris” haditudósítójával beszéltem, a mi divíziókhöz osztották be néhány napra. Azt hallaná beszélni, milyen vad szocialista! Ugye-, jó dolgom lesz?

— Biztosíthatom . . .

— A magyarok jó népek!

Ezzel a bókkal ugrott a kocsijába. Két-három hadifogoly elmaradt, kenyeret vásároltak a kantinban, rémülten futnak a vonat után.

— Az istenért, el ne hagyjatok veszni! Az istenért!

Kereszt a mohamedán temetőben

A szerb határon, Losnica mellett, az éjszaka sötétjében összeakadt a szerb patruj a mieinkkel. Egy-másra lőttek, aztán vonult vissza mindegyik, futólépésben, a saját tábora irányában. Egy szerb golyó szívéen találta a magyarok káplárját, a kunsági vitéz eldőlt, a többiek a vállukra kapták és elvitték hűségeesen B jelinába. Amikor letették, már alig volt élet benne, ha az ajka nem reszket és a szeme nem néz, azt hitték volna, meghalt szegény. Az ezredorvos bekötözte, inkább megnyugtatóképp, pálinkát is öntöttek a szájába, hogy ereje legyen, ha valami utolsót akar mondani. Lehajoltak hozzá és nógatták, István hé, szedje össze magát, nem kíván intézkedni, mi vagyunk itt István bácsi, a cugbeli gyerekek, beszéljen hát...

A haldokló káplár nem felelt, látszott rajta, erőlködik, töri magát, hogy miről is intézkedjék sebtiben, mert bizony kevés ideje volt már bátra, a halál, mint egy szemtelen légy, folyton az orrára szállt, hiába hesegette.

— Hogy ha már hazai földben nem nyughatik, akkor török temetőben ássák el, ne betyár szerbek közé, mert a síri nyugalma ...

Többet nem szólt, hadonázott egy keveset, a körmét piszkálta még, aztán kiszenvedett.

— Belső vérzés — mondta az ezredorvos, a bakák pedig keresztet vetettek.

A főhadnagyot küldték ki, hogy a halott végső akaratát keresztülvigye. Nem volt hite hozzá, a mohamedánok jó fegyvertársak ugyan, de a vallásukból nem engednek, hogyan is túrnék meg a kálvinista magyart turbános sírok között? Bjelinában ugyanis nincsen igazhitű temető. A város végére a szerbeket viszik, a törökök sírkertje a főtéren van, két elkerített pázsitos sétahely, olyan tiszta és ápolt, hogy a szomorú utas ember szinte gusztust kap elveszve, ismeretlenül, itten várni a feltámadás csillagos estéjére.

A tiszt díszbe öltözött és felkereste a mohamedán előjárókat. Ezek mélyen megindulva hallgatták végig az elesett hős üzenetét, méltányolták a kérést és kijelentették, hogy még napszállta előtt annak rendje és módja szerint eltemetik. A halott magyar persze erről mit sem tudott, rögtönzött ravatalon, egy iskolapadon feküdt, átlótt köpenyét ráterítették bajtársai, a bajonettjét a szívére, a puskáját keresztbe a lábához. Ebéd-idő táján az iskola udvara megtelt imádkozó mohamedánokkal, a holttestet megmosták, két faragatlan deszka közé helyezték, négy szálas legény a vállára kapta és futva, siránkozva megindultak vele a sírkertjük felé. Az ő szokásuk szerint sorra adták a koporsót újabb négy embernek, akik hangosan imádkozva cipelték egy darabon, amíg újabb csoport át nem vette tőlük. Így ériek a sírhoz, melynek sárga, agyagos földjébe kívánczolt a fekete, porhanyós földetről való idegen katona. A hantra fenyőgalyakból keresztet tűztek és fölébe akasztották a káplár sipkáját, nem-

zetiszínű pántlikával, meg egy érmet, amit a nyakán viselt zsinóron.

Ez december első felében történt, elmúlt egy hét, vagy tíz nap is talán, mire a szülék otthon megtudták, hogy az István gyerek elfuccsolt. Volt, nincs. Az öreg ember megnyugodott Isten akaratában, de ha már így esett, nem hagyta egyetlen fiát Boszniában, felkerekedett, napokig utazott kocsin, vasúton, gyalog, könyörgött, erőszakoskodott, hogy engedjék a káplár holttestét exhumáltatni, ő haza viszi a falujába. Vasárnap egy hete pecsétetes levéllel beállított a bjelinai helyőrség parancsnokához.

— Eljöttem a gyerekért, — mondta, — viszem haza, itt az írás rula!

A kapitány elküldte a mohamedánokhoz, intézze el velük, neki semmi kifogása. Hát nem értették egymást.

— Az ő halottukat akarja ez a kék mándlis vén magyar? Amikor minden reggel imádkoznak érte és olyan becsben tartják, mintha pap ivadéka volna! Csak nem tesz velük ekkora csúfságot?

Az idősebb István nem hagyta a jussát. Megköszönte szépen, hogy eddig gondoskodtak a fiúról, de most már átveszi tőlük az apa, mert a legjobb otthon, élőnek és holtnak édes az anyaföld. A török elöljárók végre is beleegyeztek. A pecsétetes iras eldöntötte a vitát. Jól van, vigye!

Már érckoporsóban nyújtózkodott a vitéz, a turbános fejfák közül eltűnt a kereszt, csak a gödör maradt üresen, a mélyről ázott föld szagával. A mohamedánok a sírkert kapujában várták az öregot. Hogyha

elviszi a fiát, legalább a keresztet hagyja nekik, a csukaszürke sipkával, meg a bádóg medáliát, zsinóron. Erre sírva fakadt szegény magyar paraszt, sorra ölelgette a turbános népeket, könyezve köszönte meg a halotthoz való jóságukat. Odaadja a sipkát, a keresztet, az érmet, a zsinórt, hogyne adná azoknak, akik a fiához ilyen szívesek voltak.

Másnapra a bjelinai török temetőben újra bchantolták a vendég sírját, fölébe tűzték a keresztet, úgy, ahogy volt, sipkával, amulettel, szalaggal. Egy katona-sír, mit a háború után nem kell megbolygatni . . .

Léb kisasszony gavallérjai

Orosz-Lengyelország Miechow nevű városába egy fáradt utas érkezett. Honnan jön, mióta zörögnek szekerén az abroncsok, aligha kérdezte valaki. Most este van, az ég sötét, a hó szembe fúj és a pelyheknek éles hegye van, mint a tűnek. Az elhagyott utcákon huszárpatrij poroszkál, bus magyar emberek, akiknek szakálla nőtt, mint otthon a vásáros zsidónak. Hát éjjeli szállást keres az utas, még fiatal ember, a szeme majd leragad az álomtól. Az őrmester útbaigazítja, hogy a túlsó soron, jobbkéznek a második ház, nagy gödör van a kapu előtt, orosz gránát túrta, jó lesz ügyelni, mert belefordul. Megköszöni szépen, az isten fizesse meg, őrmester úr, már tíz napja nem nyújtózkodtam ágyban. Kikerüli a gödröt, kopog az ajtón, báránytalan előszobán át tágas szobába nyit. Olajméc s ég a padlón, párnákba botlik, szuszogó, sóhajtozó emberekbe, a sarokban egy bölcső nyávogni kezd, valaki felkapja a mécset és az utas szemébe tartja. Léb kereskedő, a lakás gazdája, mit akarnak tőle? Semmit, ágyat, ezüspénzt kap érte. A szomszéd alkoveba talán, itt már minden paplant lefoglaltak, a lánya még ébren van, beszéljen azzal. Az öreg elnyúlik a földön, összehúzza magát, mint a béka és tovább horkol.

Az alkoveban petróleumlámpa világít, egy nő ül az asztalnál és bársonyba kötött könyvet olvas. A fiatal utas lengyelül köszönti, szembe állnak egymással. Tíz napja nem feküdt ágyban szegény, kenyérhajat rá-

gott, a mozdonyok vizét itta, útjában ágyúdörgés kísérte, az álla borostás, a száját kifújta a havas eső, mindez e pillanatban már elmúlt, elfelejtette, így állna egy helyben reggelig, mint a tulajdon szobra. Valóban, Miechow nem biztatta semmi jóval. És ez a gyönyörű hölgy, tengerzöld ruhában, magas francia gombos cipőben, két tömött varkocsba font vörös hajával úgy kerül elé, mint egy látomás, friss forrásvíz a pusztában szomjazónak. A hangja elfullad, amíg megkérdi, kaphat-e éjszakára valami helyet, ahol reggelig pihenhetne. Oh, hogyné, ha megfizeti, akár itt a díványon, ő ajánlja magát, rögtön kimegy, szép álmokat kíván. A világért sem, hiszen nem fáradt, hajnalig állana az ajtóban, meg se mukkanna, ha a kisasszony tovább is a lámpa fényében ülne, a könyvbe hajtva fehér homlokát. Milyen könyvet olvas, szabad megkérdeznie? Detlev von Liliencron költeményei.

A vöröshajú lány indulna, de az utas miéig kérdezni szeretne egyet és mást. Hogy mire kíváncsi, nem tudja, csak a hangját akarja hallani, behunyt szemmel, mintha megvakult volna a haja csillogásától. Hónapok óta nem hallott harangszót, ez a lány, éneklő hang a falusi vasárnap délutánokra emlékezteti. És ha beszélni kezd, elpirul, mondja kisasszony, nem figyelmeztette erre senki? összevissza fecseg, fehér mezőkről, a háborúról, a huszárokról, hogy tartóztassa. Léb kisasszony leül, a könyvet az ölébe teszi és érdeklődve nézi az idegen embert. Ebből pedig ömlik a szó, mint a tajték az agyonhajszolt paripából.

— Nem igazságos dolog, amit a sors ellene tesz. Megérkezik Miechowba, összegyűrve, átázva, útszéli csavargók lopóznak így a városokba, ha eloltják az utcákon a lámpát. Törődjék vele? Nem bálba készül, há-

borúba, ahol gyászflórt visel a tábornokok körme, meghalni nem megy az ember lila nyakkendőben. Most itt áll és ha a kisasszony megengedi, letérdepel, hogy könnyebben bújhasson a föld alá szégyenében. Fehér lovon, piros frakkban, lakkcsizmában kellett volna bevonulnia, fényes nappal, előtte heroldok hosszú trombitákat fújnak, hogy a kisasszony az ablakfüggöny mögül nézze és dobogjon a szíve. Különbem nem hisz az egészenben. Átlövi a mellét, így legalább megtudja, ébren van, vagy álmodik. Hat hónapig örködött fölötte az amulettje, amit aranyláncon visel a nyakán, most orvul megsebezték, stb., stb., amit már egy lázas fiatalember mondani szokott. Beszélt, beszélt, részegen a saját hangjától, azután egyszerre elakadt, az ajtónak dült és kevés híján elsírta magát. Mdlle Léb vékony karját összefonta a homlokán, hidegen és elfogulatlanul mosolygott.

— Harmadszor hallom ugyanezt, — szólt végre halkan, — mindig ugyanaz. Augusztus elején magyar huszárok nyargaltak át Miechowon, a tisztjük nálunk szállt meg, aranysujtás a vállán, a bajusza tetszett. Szeptemberben egy orosz gárdakapitány aludt az alkoveba, szép tenor hangja volt, éjjeli zenét adatott nekem a kozákjaival. Novemberben porosz főhadnagyot szállásoltak be hozzánk, borotvált arcú, monoklis katonát, tőle kaptam a piros bársonyba kötött Liliencron-könyvet. Meg akartak halni a küszöbömön, mind ugyanazt mondta, amit ön, kedvesem, és bucsu nélkül kaptak lóra, vissza sem néztek, az állat szügyébe vágják a sarkantyút. Ez volna a háború?

Még jó éjszakát kívánt és távozott. Az utas félálomban hallotta, amint a szomszéd szoba zárjába Léb kisasszony kétszer megfordította a kulcsot.

Sandeci emlék a vörös ördögről, meg a kakasokról

A menyasszony ezen a boldog esküvőn Neu-Sandec városa volt, vőlegénye a bevonuló magyar katonaság. Soha ilyen mámoros napokat! Az ablakokban hervadt virágok és kiégett lampionok, a tornyokról zászlók lengtek, az emberek utcán ölelgették egymást, a korzón a lányok sápadt arca kipirult az örömtől, végre előbújhattak pincékből, padlásról, a házakat meszelték, festették, tisztogatták, a boltos újra kinyitotta az üzletét, a vendéglők udvarán az eldugott söröshordókat csapraverték, a haragosak összeborultak és az orosz uralom napjait emlegették. Emlékszel? Amikor a hidat felrobbantották! És a Dunajec túlsó partján megszólaltak az ágyúk! A kozákok sorra járták a házakat, nálad is voltak? A borbély elmondta, hány orosz tisztet borotvált, mikor a nyakukon szaladt a kés, hogy dobogott a szíve. Az egyik nem volt megelégedve, olyan kemény szakálla volt, mint a tüske és rászólt, hogy majd Magyarországon jobban kibeterválják. A divatárusnál fehérneműt vásároltak a tisztek, mind selymet keresett, selyemből való inget, trikót meg nadrágot is, végül megvették a női alsóruhákat, mert férfi számára nem volt olyan finom, aminőt parancsoltak. A cukrászdában külön szobában kártyáztak és megitták, ami pálinka csak raktáron volt. Min-

denki egyszerre beszélt, lelkendezve, szélesen gesztikulálva és a nők, a nők szemei villogtak, a válluk megremegett a villanyfényben. Mert a rémület sötét estéi és éjszakai után kivilágították a várost, a boldogtalan kaftános zsidók, akik a legtöbbet szenvedtek, tánclépésekben futkároztak a főtéren, mind gyulladt szemét dörzsölte, hát valóban igaz, szabadok vagyunk?

Mi az Imperial-kávéházban ünnepeltük Neu-Sandec nászéjszakáját. Egy pókhálós, tisztátlan lengyel kávéház, repedt márványasztalokkal, piros plüss kerevetekkel, 'étfeltos pincérekkel, rántottával, teával és Bacsinszky pálinkával. A helyiség zsúfolva volt: lengyel asszonyok, galíciai menekülők, tisztek, légionáriusok, sebesültek; cigaretta, szivar és pipafüst, öt nyelven beszélők zaja, sarkantyúpengés és muzsika. A kassza mögött ugyanis öttagú vonószenekeg működött. A háború vihara verte össze ezt a bandát, csupa élte-sebb művész, borostás arccal, pápaszemmel, sorvadó gerinccel, ma végre szerephez jutottak. Műgonddal, kottából kezelték a vonós hangszereket, a dragonyos hadnagyok behunytt szemmel dúdolták a Schubert-dalok szövegét:

*Leise flehen meine Lieder durch die Nacht zu dir
In der stillen Hain hernieder,
Liebchen komm zu mir.*

Aki a kávéházban ült, nő vagy férfi, végigreszkett már rajta a háború irtózata. Csupa próbált emberek voltunk, nagyobbbrészt bánatos fiatal urak, uniformisban vagy civilben, azzal az eltökélt szándékkal, hogy kissé leisszuk magunkat. A szomszéd asztalnál négy bécsi dragonyos mulatott, ma jöttek Gribow alól

a tűzből és holnap hajnalban már a sáros országúton galoppoznak vissza. Százados, főhadnagy, hadnagy, tiszthelyettes, felolvadva abban az epedő barátságban, ami csupán háborúban van, kipirulva, szöke fejüket egymás vállára hajtva, folyton és szünet nélkül a Cigánybárót kívánták hallani. A kadét, húszéves sem lehetett, a mellén arany vitézségi érem, a kezét a homlokára kulcsolta:

*„Die Liebe, die Liebe
Ist eine Himmels macht!”*

Szerelmesek voltak mind a négyen, talán ugyanazon operette-színésznőbe, amint az kis garnizonokban szokásos. És hogy lemosakodtak, a csizmájukat kifényesítették, muzsikát hallottak, palackok voltak az asztalon, zavartalan éjszakájuk első pillanatában elfelejtették, honnan jönnek és hova nyargalnak ...

A legionáriusok Jagiello László király sisakjában a lengyel himnuszt énekelték és a hölgyeket, akik elragadtatva nézték a marcona leventéket, esküvel biztosították, hogy meghalni a legnagyobb öröm. Ezen a tájon a halál el vesztette a kaszáját, borzongás nem kíséri lépteit, hiszen háborúban elesni nem a legrosszabb, egyszerre mindennek vége van, fájdalomnak, gyönyörnek, reggelnek, estének vége van.

A kávéház hajnalig lassan kiürült, elvonultak a dragonosok, tréntsiztek, légionáriusok, a zene észrevétlenül távozott, ablakokat nyitottak, a billiárdok alatt súrolni kezdtek, mégis néhányan, barátságatlan ágyúnkra gondolva, állhatatosan kirtartottunk a kereveteken. Már a redőnyöket is leeresztették, amikor a hátsó ajtón illedelmesen kopogtatva, benyitott egy közhuszár. Utána fiatal gyalogos-káplár jött az önkéntesi

stráffal, de lélekben, láthatólag, a huszárnak alárendeltje. Mind a ketten sárosak és tépettek voltak, sebesült katonák, a huszár nagyokat fohászkodott, amíg elhelyezkedett egy széken, a káplárnak a karja volt átkötve. Félálomból riadtam fel és hogy a honvédhuszárt látom, piros nadrágban, borzasán, szakállal, dugóhúzó-bajuszával, széles fringiával, le nem veszem többé róla a szemem, olyan harcias, igézően magyar, nagyszerű embertípus. Magyarul rendelkeztek, a pincér persze nem érti. A huszár rám pislog, ügyyel-bajjal haptákba vágja magát, szalutál és megkér, hogy ha közbelépnék és elintézném a polyákkal, valami meleg ital irányában könyörögne, mert bévülről rázza az isten hidege. A pincér ne higgye, hogy nincsen pénzük, kiszámlál rögtön az asztalra harmincöt krajcárt. A káplár átjön hozzám.

— Maturált gyerek vagyok, ha meg tetszik engedni, ferencvárosi maturált gyerek, a huszár többet ivott, de fázik, friss sebtől, tetszik tudni...

Teát kapnak, előbb a gőzét élvezik, aztán a rumot isszák meg, a cukrot mártogatják bele, mind külön élvezet.

— Vörös ördög vagyok! — mondja a huszár és rettenetesen ugráltatja a bajuszát.

Pozsonymegyébe való, augusztus óta verekszik, gyalog meg lovon, ahogy a főhadnagy úr parancsolja.

— Honnét jössz, te vörös ördög?

Újra feltápászkodik, szalutál, összecsapja a sarkantyúját.

— A froncról, jelentem aláson.

A zsebéből kikotor egy gyűrött cédulát, amelyből kiviláglik, hogy bronchitise van és lőtt sebe. Azért olyan rekedt, a kajálás nem jön ki a torkából.

— Hol a sebed?

Megfordul és az ellenkező oldaláról mutatja magát. A káplár röhögi:

— Te ugyan megkaptad, Jóska!

— Az árokban fekszünk Gribownál, hát virradatkor jön a dum-bum, mint a ménykő ...

— Dum-dum a... — korigálja a káplár.

— Bum-bum jött, slapnel, bomba, akárcsak vederből öntik a vizet, ilyen rémítő tüzelés nem vót soha tán. Aszondja főhadnagy úr, Géber Jóska, én ittmaradok, mert sturmolni fog a muszka, azt egyengeti ágyútűzzel, csak ügyelj arra, ha golyót kapok, emelj fel engem és vigyél a hilfplacra Géber Jóska. Mondok, azt a golyót megrágom, ami a főhadnagy urat treffálja, szét-harapom a fogammal, az árgyélusát neki. Hordókat gurítottunk deckungnak a sörgyárból, jó deckung, a szomjat is oltja. Kevés kárt tett reggelig a muszka, de hogy világos lett, kezdett közibénk cserdíteni slapnel. Főhadnagy úr példájával buzdít, ne féljelek fiuk, majd lőtávolsba jönnek, a dombon tul már lövik őket a bosnyákok. A vörös ördög mind egy szálíg szereti a bosnyákot, mert igen akkurátos katonák. Hát jön egy slapnel, kígyózik, oszt' spriccel és a szilánk főhadnagy úr karját üti- meg. „Géber”, mondja a főhadnagy úr, „Géber Jóska, vigyél ki.” Már fogom is, lehajlok érte, akkor sturmol a muszka sortűzzel, egy golyó pedig ültőhelyemet találja, aki az árgyélusa van. Csipett, mint a darázs, a becstelen ólom, de viszem főhadnagy urat, harminc lépésre, gondolom, még jókor jövök vissza. Futok, az ördögök javában csépelnek a karabély agyával, meglátok egy muszka tisztet száz lépésre, felkapom a puskát, mondok: Géber Jóska,

mutasd meg, hogy lú egy vörös ördög. Puff, leesik a muszka tiszt, ha ők kilütték az én főhadnagyomat, én is kilüvöm az övékét. Délután pihentünk, iszogatjuk a deckungot, kérdi az őrnagy úr, ki lovagolna patrujt, mert hogy a muszka inal vissza, jó vóna tudni, merre veszi az útját. Mondok, én a patrujba leszek, ha addig élek is! Bravó Jozep Géber, fenegyerek vagy, mondja őrnagy úr, nyergelni és éjszaka előtt jönni vissza, áló vorverc. Előbb csak úgy lépésbe vesszük a mezőt, aztán kieresztjük, mert nem látni muszkát, elolvadt, mint a szilveszteri hó. Az országúton, a fák alatt újra porosz-kálunk, a sötétben a ló miatt, mert botlik, hát a töltés alól nyerítést hallunk, ezek kozákok, testvir, mondok, hasaljunk a földre, oszt' elő a karabélylyal. Négy kozák, somfordál, elől a tiszt, ellenünk lovagoltak patrujt. Piff, puff, piff, puff, három a göröngyön fekszik, a tisztnek a lovát lüttem ki. Lemászunk érte, a többitől elveszem a pisztolyt, hogy beszámolhassák őrnagy úrnak, a tisztet magam mellé ültetem a nyeregbe, meggyünk vissza vorverc lóhalálba. Az őrnagy úr megölel, Géber morckerl, mondja, viszen Nagy tábornok ekcelenciája színéhez személyesen.

— Jóska Géber közhuszár jelenti aláson, mondok, kivágom, mit láttam, tapasztaltam. Végighallgat, megfordulok, azt mondja:

— Huszár, te sántitsz, mért húzod a lábad?

Mondok, megkövetem, még a reggel belémtrafált a muszka-golyó.

— Hová hékás? — kérdi, mert magyar a lelkiem eklecenciás tábornok úr. Mondok: nem merem én azt kimondani, megkövetem, csak mutathatom, ha nem veszi sértésnek. Meg is mutattam. Menjek rögtön a főtörzsorvos úrhoz, különben agyonver, hogy nem je-

lentek rögtön maródit, ő felel értem a szüleimnek, áldja meg az isten. A főörzsorvos úr képenlegyintett:

— Géber, állat vagy, vagy ember?

— Vörös ördög! — mondok.

Megvizsgál, a fejét csóválja, bekötöztet, még a hátam, meg a mellem kopogja, csővel hallgatja, aztán kiállítja ezt a cédulát, menyek spítálba az első transzporttal. Egy pengő forintot adott útra, hogy meleg borral kúráljam magam. A szálloda udvarán kakasok kukorékoltak. Nagyon elszomorodtunk erre mind a hárman: a vörös ördög, a maturált káplár meg én. Kakas otthon is kukorékol, most kelnek odahaza.

— Hány éves vagy Géber Jóska? — kérdem az ördögötől, hogy mondjak valamit.

— Huszonnyóc.

— Én is.

Újra kukorékolnak a kakasok, a vörös ördög a bajuszát táncoltatja, ami bizonyára a megilletődés jele nála, a káplár a szemét törülgeti, én olyan fáradt és álmos vagyok, hogy már nem tudok semmiről, a huszár, szegény, úgy didereg, hogy a fogai vacognak, félálomban hallom rekedt, beteg hangját:

— A mentémet az úr feje alá teszem, mert hogy kemény lesz a márvány ...

Barátom, Ritter von , . . és bátyja, az orosz gárdatiszt

A vonat, mintha érezte volna, hogy nehéz sebesülteket vonszol a galíciai síneken, lassan poroszkált az alkonyatban, néha megrázkódott az iszonyattól, eszébe jutott talán, honnan indították útnak, ilyenkor a fékek nyikorogtak, a kupék remegtek, a kémény panaszosan sikoltott. Már a hegyoldalak, a rozsdaszínű erdők boltozata fehér volt, az országutakon bukácsoltak a lovak, a kocsisok rongyokba burkolt kezükben rángatták a gyeplőt, sokan orosz köpenyegekbe burkolózva átkozták a síkos utakat, meg az isten csikorgó hidegét. Órákig álltunk nyílt pályán, máskor nagy állomások előtt a masiniszta megsarkantyúzta a mozdonyt és gyorsan tovairamodtunk, mintha valami veszedelem elől nyargalnánk.

Az én fülkémben ketten voltunk, a szomszédom fiatal zászlós, Gribownál golyót kapott a mellébe, hanyattfekve aludt, nehéz álma lehetett szegénynek, a homlokáról dült az izzadság, nagyokat sóhajtott és egyszer azt mondta: Marná, liebe marná ... Az anyját hívta, mint a beteg gyermekek és valójában gyermek volt még, tizenhétéves talán, az arcán pattanások, szőke bajusza most ütközött, a haját felfelé fésülve viselte. Egy nagy zökkenés majd hogy a földhöz nem teremtett bennünket, önkéntelenül felültünk

és egymásra bámultunk. Mi történt? Semmi. Itt már semmi baj nem érhetett, mélyen benn jártunk a hadsereg tápvonalában, a katonák fáklyák fényénél hidat vertek, barlangokat ástak muníciós ládák nyugvóhelyéül, a fegyverük gúlába rakva a töltés alatt, hogy be ne rozsdásodjanak a puskacsövek, újságpapírba voltak göngyölve. A zászlós bemutatkozott:

— Ritter von ... és szervusz, szervusz.

Elmondta, hogy három napig századparancsnok volt, a legszélsőbb lövészárokban feküdt, alig száz lépésnyire az ellenségtől. A katonái, lengyelek, magyarok, tudták, hogy bajosan kerülnek vissza élve, mert az orosz támadásnak először rajtuk kellett megtörni; tartani, amíg lehet, ez volt a parancs, és ő meg is magyarázta az embereknek. Azért senki sem félt, egykedvűen cigarettáztak, kenyeret rágtak, amije volt, szétosztotta köztük. Két nap és két éjszaka az oroszok se lövöldöztek, ők se. Az ellenséges árokból lengyelül átkiabáltak, hogy amíg nem muszáj, ne bántsuk egymást. Azután kavicsra kötött levelet dobtak hozzájuk, akinek ki kell menni a deckungból, csak kapaszkodjék a töltésre, ha nem fordít hátat, nem történik bántódása. Néhányan kimásztak, innen is, túlról is. A második nap estéjén újból postát küldtek az oroszok, hogy ne ontsuk egymás véréit, mind a jó Isten teremtményei vagyunk, testvéri csókkal és rizses hússal várnak, sétáljunk hozzájuk. Erre az őrmesternek megparancsoltam, kiáltsa lengyelül:

— Vége a barátságnak, aki mutatkozik, belelövünk, ha még egy postát küldenek, sortüz a válaszuk! Csendes éjszaka volt, hajnal felé havazni kezdett, de hideget nem éreztem, inkább valami jóleső melegséget a mellem táján. Alighogy virradt, az ellen-

séges ágyúk munkához láttak, a mieink nyomban visszonozták, így ment déli tizenkét óráig. Kibujt a nap, a téli nap fehér fénye, a magyarok ledobták a kabátjukat, hogy ők úgy sturmolnak, mert olyan meleg van, akár augusztusban. A hóban fekete alakok nyüzsgtek, az oroszok kezdik, mondtam az embereknek, hát Isten szent nevében! Még vártunk néhány pillanattig, amíg mindenki elkészült, aztán kezdtünk tüzelni. Az orosz vonal megingott, sokan, a sebesültek négykézláb visszamásztak, de már újabb erősítést kaptak és folyton lövöldözve csúsznak felénk. Olyan különösen éreztem magam, nem tudom kifejezni. A hóban csúszkáló szakállas oroszok undort váltottak ki belőlem, a gyomrom felkavarodott, a fejem szédült, minél többen jöttek és minél közelebb, annál jobban undorodtam a színüktől, a hernyószerű mozgásuktól, az idegen jajgatástól, ami a szalvék után támadt közöttük. Velünk egy vonalban tiroli vadászok feküdtek, ők egész közel engedték magukhoz az ellenséget, mint a zergét a hegyekben, hatvan lépésről lőttek és irtózatoss látvány volt. Esküdni mernék, minden golyó talált, a farkasok üvölthetnek úgy, mint a sok orosz, a hóban véresen hempergözve. És ez így folyt késő estig. Nekem két halottam és tizennyolc sebesültem volt. Sőtletben lövöldöztünk tovább, de nem kíséreltek több támadást ellenünk. Éjfél táján kinéztem, félig emelkedtem a fedezékből, akkor talált egy golyó a mellemem, ott, ahol mindig jóleső melegséget éreztem.

— Hány éves vagy?

— Tizennyolc múltam.

Aztán hozzátette, hogy most végezte a hadapródiskolát egy kis osztrák városban, az iskolából egyenesen a harctérre ment.

— Voltál már szerelmes?

Szünet. Gondolkozott és mosolyogva felelt:

— Igen, azaz, hogy igazában soha.

— Szeretőd se volt?

— Nem.

— Mulattál egyszer, nőekkel, pezsgővel, sok pénzzel?

Csudálkozva nézett rám.

— Soha. Az iskolában szigorúan tartottak bennünket, hetenként ötször marhahús kelkáposztával, vasárnap este hideg felvágott, reggel ötkor kelni, kilenckor ágyban, színház tilos, újságot olvasni tilos, képzelheted!

— Fájt a sebed, amikor kötötték?

— Nagyon. A regimencárzt a fejét csóválta, de én tudtam, hogy meg nem halhatok . . .

Szünet. Kinéztünk az ablakon, a vonat vashídon robogott át.

A zászlós megtörülte a homlokát, sóhajtott, állott melléből tört ki ez a sóhaj.

— Hogyan halhattam volna meg? Hiszen még alig éltem . . .

Nagyon összebarátkoztam a csúnya kis Ritter von . . . zászlóssal. A gyermekkoráról beszélt, oh, ő sokat szenvedett, tiz éves korában az anyja összepakolt és a bátyjával, egy évvel idősebb Therezianumnövendékkel, elhagyta az apját, a házukat, hogy soha többé vissza ne térjen. Moszkvába utaztak, ott élnek azóta, az anyja örökölt, gazdagok, palotájuk és fogatuk van, kétszer meglátogatta őket szünidőben, ezek voltak élete legboldogabb napjai. A testvérbátyja nem hasonlít rá, magasabb, szebb, fekete, egészen a mama. Eriknek hívják, gárdatiszt, két hátslova, inasa, lová-

sza, külön háztartása, imádta a bátyjai, mert olyan fess, előkelő, nagyvilági ember. A háború kitöréséig gyakran leveleztek, de azóta a rajongása teljesen kihűlt, az anyját se szereti már, csak szegény papát, aki reaktiváltatta magát és ötvenhat évével szolgálja a császárt. Erik biztosan az orosz főhadiszálláson él, az ilyen gazdag úrfiak tudják a módját.

Elálmosodtunk, a vonat már a magyar határon járt, a zászlós egyenletes lélegzése mutatta, hogy alszik. Az ajkán megvető mosollyal, a kezét ökölbe szorítva feküdt, biztosan a testvéréről álmodik. Míg egy utolsót szippantottam a cigarettámból, arra gondoltam, hogy a sors úgy bánt e testvérekkel, mint Jean Paul történetének két barátjával, „megragadta mindenik vérző szívét és különböző utakra sodorta”.

Naplóm

Egy lengyel lovacska poroszkált a kocsim előtt, a kocsis a bakon aludt, szájában a pipája, lassan leereszkedtünk a Tátra lejtőin Galíciába, egyikünknek sem volt sietős dolga és különben is a ló, a kocsis és a vendég egyformán álmodozó természet. Szél süvített, füstfelhők a hegyek fölött, a mezőség kékesszürke, u távoli csúcsok hótakarója fehérlik és az ég alja bíborvörös. Kabátomba burkolózva unottan néztem a tájat, már második napja utaztam így, majdnem cél nélkül, dideregve, még az a remény sem vigasztalt, ami az utasok szívét melegíti, hogy valahol izzó kályha, frissen vetett ágy, pókhálós üveg bor és fehérarcú asszony vár. Nem, ezen a vidéken sem holnap és holnapután nem szedik le a kocsiról takarómat vihogó cselédek, senkisémi kíváncsi elbeszéléseimre, a kocsisomat nem marasztalják vöröshagymával, meg pálinkával. Mind a hárman útszéli árvák keserűségét éreztük, a lovacska nekirugaszkodott, biztatás nélkül galoppozni kezdett, a kocsis isten szent nevét emlegette, én a háborúra gondoltam, valahányszor a közelébe érek, elfut előlem. Sohasem voltam pályámmal megbarátkozva, már régen többre becsülök egy mellbeteg pincért sok műveit kartársamnál. Most, hogy harcok környékén futkározom, mint egy szelindek a vágóhid kapujában,

végképp kiábrándultan sértődve néztem keztyűs kezemre, talán rá is szóltam:

— Nem szégyenli magát, plajbászt szorongat karabély helyett, ezért melendetem huszonnyolc év óta...

Bizony nem dicsőség haditudósítónak lenni. Az ember hajszolja az éhséget, szomjúságot, keresi a veszedelmet, mint régen a szerelmet, hogy ne kelljen pirulnia egy sebesült baka előtt. Ezekre gondoltam-közben hidakon, völgyeken, dombokon kesergett a kocsim féderje, sehol teremtett lelket nem láttam, még kutyák sem ugatták meg a sárral befröcskölt kerekeket.

Dara esett, mégis kibujt a nap. Hát ahogy zörögünk az országúton, egy fenyőerdő szélén kék ruhát látok, két kis füzőcipőt, amint a havat gázolja, a nap egy karcsú magas lány szóke hajára tűz, milyen szép vidék, mondtam magamban, lehet, hogy csak gondoltam, de a messzi hegyormok hófehér je asszonyi válukra emlékeztetett. Néhány perc még és elértük a kis-asszonyt, aki éppen egy nagy tócsát került ki. Mélyen megemelem a kalapom.

— Hová mennek? — kérdi magyarul.

A hangja kellemes, kislányos, egy kedves ismerősöm hangjához hasonló.

Megmondom, hová igyekszünk.

— Akkor elvihetnek a szomszéd faluba!

Ez az utolsó község, ahol az iskola homlokzatán angyalkák tartják a szent koronát. Félkilométerrel beljebb már Galícia. Felsegítem a kocsiba, betakarom, nem, ő nem fázik, hozzászokott a friss levegőhöz, turista, egyedül jár a hegyekben és jól ismeri az utakat. A kocsis is vidámabban pattog az ostorával, a tarisznyájából csengőt vesz ki és a lova nyakára köti.

— Szerce nioja! — úgy biztatja, mint a szeretőjét. Egymás mellett ülünk. Blankának hívják, az apja íanitó, X-ben szüleieit, de már volt Pesten kétszer.

— Oh, a háború! Mindenkit elvittek, csak az öregek maradtak otthon. Én nem félek a kozákoktól, van egy forgópisztolyom, már kipróbáltam az erdőben. A sógorom két hete hazajött, shrapnell érte a lábát, tegnap ment vissza. Sok érdekeset beszélt, Auffenberggel volt Zamoscenál. A néném siratta, kinevettem . . . Folyton jönnek a menekülők Galíciából. Olcsón lehet tölük lovat venni. Mondja meddig tarthat? És a végén egy ép férfi sem marad?

Cigarettát kér, rágyújt, nagyon fesztelenek, sőt férfiasnak óhajt látszani. Nem sok idő mitlik el, már összebarátkoztunk. A falu közepén laknak, uzsonna idején érkezünk meg, le kell szállnom, hogy bemutasson a szüleinek.

— Sietek, a csatát nem kezdik nélkülem . . .

— Csak tíz percre!

— Egész életemben mindent lekéstem. Meglássá, későn jövök a csatába!

Kinevet. Egészséges fehér fogai vannak. A nyakáról ledobja a kendőt, valami nagyot akar mondani.

— Hát tudja, hogy a faluban csak nekünk jár újság, ha bejön hozzánk, magának adom a mai számot!

— Melyik újságot olvassák?

— A Pesti Naplót.

— Úgy?

Szünet. Lehet, hogy elpirultam. Egy olvasóm bus hazám északkeleti határán, nem tagadom meglepett, hogy így találkoztunk és a karja az enyémhez ér a kosiban. Négy napja nem láttam újságot, levél sem jutott el hozzám.

— Sejtelme sincs róla, milyen nagy dolog, ha megjön az újság. Az apámnak le kellett fordítani a népeknek németre meg tótra. Mondja, minden igaz, ami most az újságban áll?

— Oh, igen, részben, persze . . .

Egy hídon megy át a kocsi, szakállas népfelkelő őrzi, a zsidó korcsmáros. Útszéli csárda következik, magyar felírás mellett a lengyel, Likierow, Rosolisow és X. falu egyetlen hosszú utcájába érünk. Egyetlen emeletes ház Rafinerya Spirytusu, szeszfinomító, az erkélyen térképeket látok a falra szögezve, kis színes zászlócskákkal. A templom udvarán öreg katonák gyakorlatoznak, a gyerekek csatát játszanak a porban.

A kisasszony a kocsis vállára üt.

— Állj, hé, itthon vagyunk!

Hosszú, sárgára festett földszintes ház, az ablakokon fehér függönyök, piros szalagra fűzve, a padlásról széles nemzetiszínű zászló lóg tul a kapufélfán. Az ablakból kinéz egy szürkülő szakállú öreg úr, a fején hímzett sapka, bojtjal, a kezében hosszúszerű pipa. A kisasszony integet.

— Az apám! Most privátórája van az iskolában. A biriókos kisgyerekeit tanítja, a papájuk Szerbiában huszárliszt. . . Hova akar menni először, az iskolába vagy a lakásba?

— Az iskolába!

Fehérre meszelt terem, ragyog a tisztaságtól. Az öreg úr a katedrán ül; az első padban egy kis fiú és egy kis lány. Hét évesek lehetnek, feketék, magyaros, zsinóros ruhácskában. A táblán szép kerek betűkkel:

— i, r, ír, ri.

Azután

— 1. 2, 3, — 6.

— Hatosztályos állami elemi iskola. Bizony elég primitív, de nem resteljük, mi elvégezzük a magunk kötelességét, a többi Conrad dolga, — magyarázza nekem a tanító úr.

Átkísér a lakásba. Három fiút, négy lányt nevelt fel. A fiuk közül kettő a fronton, a harmadik Budapesten orvosnövendék, egyik csapatkórházban teljesít szolgálatot. A felesége Szepességből való, megtanult magyarul, de nem szívesen beszél, mert kinevetik. Nagyon érzékeny a lelkem . . .

Rengeteg fahasábok pattognak a kályhában, kocsisom már jókat húz egy ásványvizes üvegből, a marékában szalonnát és kenyeret szorongat, úgy ellátják, hogy holta napjáig megemlegeti. A szomszéd szobában asztalt terítenek. Útitársnőm néjje, Ella kisasszony, mézet, vaját, pogácsát hoz be, ő a háziasszony, nem akar férjhez menni, csak itthon érzi jól magát.

— Addig boldogok a gyerekek, míg az anyjuk mellett lehetnek. Igaz?

— Igaz, igaz, — bólingatok az öregasszonynak, ezúttal meggyőződéssel.

— Hja, Blanka, az más.

A tükör alatt, pontosan egymás fölé rakva, hónapok szerint szortírozva az újság. Átlapozom az utolsó számokat.

Az uzsonnához! Finom, régimódi szoba. Csipkék, kézimunkák, olajnyomatok, kábitó rend és tisztaság.

— Tejszínes kávévagy teát parancsol?

Blanka mellé ülök. Milyen mély kék szemei vannak, a Tátra kékje tiszta téli délelőtt. A mai lapot se-lyempapirban a kezembe csúsztatja.

— Tegye el, mert ha a papa meglátja . . . Évek óta minden számot megőriznek nálunk.

Búcsúzni kell. Éjszakára Stary-Sacban van szállásom.

— Még öt percig!

Milyen jó itt és soha többé nem ülök ebben a szobában, ennél az asztalnál. Egy fehér kendő leng utánam a szélben, a keresztútnál majd eltűnik örökre. Valami a torkomat szorongatja. Mi történt? Egy nap mult el újra, egy őszi délután. Holnap elfelejtem. Ha mégis évek múlva otthon eszembe jut, szótlán és szomorú leszek. Így öregszik a fiatal ember.

Galíciái pályaudvaron

Mióta ülök itt, két napja már, vagy csak dél óla? Nem tudom, nem is érdekel. Elfásultam a várakozásba, mint egy láda, amit a sínek mellé dobtak. Most este van és mindenki rekedt. Mozdonyok szakadatlan sora, rengeteg teherkocsi az uszályuk, sebesültekkal, menekülőkkal, katonákkal megrakodva. Hideg szél fuj, rögtön esni fog az eső; egy fiatal zsidó leány a szüleit keresi.

— Mikor vesztette el őket?

— Tíz napja, Krosnón!

Azóta a pályaudvarokon él, az érkező vasutak körül száguldoz, tegnap reggel egy bögre teát ivott, oh ez elég, csak az apját, és az anyját hozzam neki. Meg is mondja a nevüket, a másik pillanatban elfelejtem. Beszállingózunk a váróterembe. Haldokló petróleumlámpák, meggyötört emberi testek kigőzölgése; csomagok, zsákok, utazóládák, fejkendők, sipkák, bundák és katanok horkolnak, szuszognak, sóhajtoznak; egy bekötözött fejű dragonyos nagy érdeklődéssel múlt havi lengyel újságot olvas, egy anya a gyermekét szoptatja. két lengyel gazdálkodó, óriási csizmákban a sarokba kuporodva kártyázik, egy sebesült katona, orosz köpenyben, álmában félrebeszél, rettenetesen káromkodik, vasutasok nyitnak be és folyton újabb emberi alakokat gyömöszölnek az ajtón. A levegő megalszik, mint a tej. Aludt levegőt lélegzünk. Egy gyerek sírni kezd,

tíz ébred fel és vele sír. Csitítás, altatás hét nyelven. A Perronon az állomásparancsnok intézkedik. Nagy sebesült-transzportot várnák, a kötöző helynek berendezett szobában két orvos és négy ápolónő vattát, pólyát, fertőtlenítő szereket készít elő. Félhárom múlt, csikorgó hideg. Lassan, mintha lábujjhegyen járna, berobog a vonat.

— Senkinek sem szabad leszállani!

Két mozdony, harminchét kocsi. A segédorvos sorra járja a fülkéket és csak azokat engedi az ajtóhoz, akiket újra kell kötözni. Vagy négyszázan lehetnek, szakállas Krisztus arcok, foltos köpenyekben, bekötözött fejjel, karral, kézzel, vagy féllábon ugrálva, mégis katonás rendben, indulnak az állomásra. A legnagyobb sarzsi: a legsúlyosabban sebesült, meggy elől. Az orvosok fehér köpenyege néhány perc múlva csupa vér. Ronesolt karok, a tenyér fekete-piros massa, fejsebet alig látok. Ollók csattognak, sziszegés, „ne kapkodj a kezeddél”, a régi kötést egy vödörbe dobják, jaj Istenem, Gólt, mehatsz, a következő jöhet. Az ezredorvos izzad a munkában, egy zsidó tizedes hangosan imádkozik, amíg a tenyerét kitisztítják. A hideg éjszakának kórházzsaga lett. Aki nem bír járni, felemelik a vasútba. A masiniszta már füttyent, a kerekek megrázkódnak.

— Halt! nem indulhat!

Nyikorog a fék, a vonat megáll. Futkosás a sínek között. A sebesültek a kabátjuk ujjával törlik az ablakot és kibámézkodnak. Mi történt? Semmi. Hordágyat, valaki rosszul van! Két szanitéc hozza a súlyos beteget, aki miatt megállott a vonat. Utat nyitnak neki, végig a Perronon, míg az étteremben egy asztalra nem fektetik. Az ablakokat kinyitják, lámpát gyújta-

nak. Fiatal landwahrkáplár, az alsó testén sérült meg, agonizál. Mozdulatlanul fekszik, sárga kendőbe szíj-
jazva, két reszkető kezével folyton az állát meg az ar-
cát tapogatja, a mutatóujján két vasgyűrű, a sapká-
ján körbe mindenféle tarka jelvények, tűk, szalagok.
Az orvos lehajlik hozzá, a szemébe néz, aztán kimegy.
Az ablakon bevilágít egy pillanatra a mozdony vörös
szeme, a sebesültek vonata kirobog a pályaudvarról,
Magyarország felé. A haldokló helyét más foglalja el.
ő mitsem tud erről, mélyen lélegzik, mint az alvó, bol-
dog gyermekek, a keze lassan lehanyatlik, szakállas
arcának zord kifejezése megenyhül, mintha moso-
lyogna, egy fáradt vándor, akit elnyomott az álom. A
szanitécek komolyan nézik; az egyik a pulzusát fogja,
a másik a szívverését lesi. Elaludt a landwahr.

Az utolsó sínparon harmincöt teherkocsi, a moz-
dony befűtve, készen az indulásra. Jaszlóban állítot-
ták össze a vonatot, azóta háromszorosára nőtt, min-
den állomáson új utasokat préselnek belé. Az utasai:
fiatal lányok, öreg ember keveset vár az élettől, mi
történhetik vele? A lányok menjenek, hogy bántódá-
suk ne essék. Ezért vonatra rakták a lányokat, mene-
küljenek a bizonytalanba. Hatodik napja utaznak,
beleélték magukat sorsukba, a teherkocsikat tragikus
kacérsággal berendezték leányszobáknak. Fügönyöket
aggattak a vagon falára, a ládákon törött tükrök; a
korlátan színes harisnyákat szárítanak. Ebből a vonat-
ból senki sem száll ki, lassan tovább dőcög a fehér
mezőkön, az utasai nem tudják, merre viszi őket a
mozdony, az utazásuknak nincsen meghatározott célja.
Sebesült transzportokkal találkoznak a nyílt pálya-
testen. A sok beteg, elcsigázott férfi felriad és tátott

szájjal nézi a lányok vonatát, amely mint egy deliráló katona álma bolyong a síneken.

— Láttad komám, mennyi jány!

Láttam.

A szemüket dörzsölik, talán nem is igaz.

Háromszor találkoztam vele Galíciában. Gyászruhája azóta megkopott, a szeme még vörösebb a sírástól. sűrűn lefátyolozva ül a csomagján, maga elé néz és imádkozik. Nem ezen a világon él. A háború megszűnt számára augusztus közepén. Azóta úton van és a férje sírját keresi. Utazásaiban öntudatlanul követi északi hadseregünk minden mozdulatát. Lengyel tartalékos hadnagy felesége, az urát Lemberg alatt földelték el, de nem hiszi, vagy nem akar belenyugodni. Családi összeköttetései révén engedelmet kapott, hogy hazavihesse a holttestet. Hogyan férjen hozzá, mikor azon a vidéken még az ellenség tábor-tüzei égnek? Mindenki más kifáradt volna, ő nem árija fel a harcot. Sírontúli hűséget esküdött és az esküjét megtartja. A sebesültek között egy pillantással megtalálja azt a katonát, aki a halott regimentjének paroliját viseli. Kiegyenesedik, félrehívja és könyörögve kérdi:

— Nem látta a férjemet? Dr. M. W.....ezred harmadik század?

Ki emlékszik arra, ami augusztusban volt? Az egyik látta, a másik hallott róla, a harmadik szerint sebet kapott, a negyedik hantolta a sírját. Visszamegy a perronra, a csomagjára ül és vár. Dr. M. W. hadnagy sírját hóval lepi be a tél, a hantja behorpad, a keresztjét feldöntötték a viharok, hogyan adhat a halott — életet magáról. Az özvegy a zsebkendőjét a szájához szorítja, hogy a köhögésén könnyítsen. Meddig bírja

Hajnali mise Krakóban

Későn éjszaka érkeztem álmaim városába. Valójában most először taposom Krakó köveit, de a fehér parkok, az omladozó bástyák, a negyvenegy templom harangjai már régi kedveseim, a képük a szívemben élt, mint elmosódott gyermekkori emlékek, régi bútorok, fotográfíák, arcok, játékszerek. Ifjú hölgyeknek gyakran meséltem a Wawel kincseiről, a kastély udvaráról, Nagy Kazimir király gót termeiről, Zsigmond harangjáról, amelyet majd akkor húznak meg, ha Lengyelország felszabadul egyszer, Matejko Mária templomáról, a Sukienicáról, ahol gyönyörű zsidó nők csiklandozzák a vásárlók állát, a nagy rotundáról, Czartoryski palotáiról, hallgatóimat jó kedvem szerint vezettem kis cukrászdákba, régi borospincékbe, hangos varietékbe, mert mondom, Lengyelország menyasszonya, Krakó, álmaim városa volt, ifjú hölgyekkel, akiket szerettem, itt akartam megesküdni, a Barbara-kápolnában. Most megérkeztem egyedül, sűrű pelyhekben hull a hó, az utcák néptelenek, a színház sötét és régi szerelmeimre gondolok. A kávéházak redőnyei leeresztve, a Hotel du Saxe-ba, ahol gondolatban annyi boldog éjszakát töltöttem, lopva a kiskapun vezetnek be a vendéget, enni nincs, inni nincs, csak lassan panyi, nem ajánlom, hogy az utcákon kóboroljon, a várparancsnokság szigorú és az ügynökök keze megszire elér. Hát jó, de az ablakon kibámulni szabad.

Félrehuzom a nehéz damasztfüggönyöket, kitárom az ablakot, a néma város a gázlámpák félhomályában olyan, mint korai renaissance festmény, a lándzsás őrjárat hiányzik, lengő mécsesekkel, az aranyozott gyaloghintó, melyben a bálból hazatérő szépség pihen, a törpe ivó ólomajtaja, most repül ki egy katona a hóba. A kandallóban óriás fahasábok zokognak, csend van, Szent András templomában négyet üt az óra, minden hívőléleknek édes álmokat!

Hajnaltól kisurranok a hotel kapuján. Katonák masíroznak az utcán, egy dargonyos tiszt két szolgálival lovagol ki, betegszállító kocsik sebesülteket visznek a pályaudvarra. Hó nem esik; csontokba nyilálló hideg van. A Mária-templom még üres, öregasszony térdel a küszöbön, olvasóját morzsolja. Egy pillantással végigsimogatom a karcsú oszlopok végtelenjét, a boltozatos meny ezét et, amely kék, mint a nyári ég, csillagok miriádjával telehintve, aztán kilépek a térre. Az Ogrojec-kápolna Krisztusa előtt sok száz színes gertya ég. Galambok szálldosnak a hóban, hogy végre mind megpihenjenek a megváltó szobrának fakeresztjén. A kápolnában orgona zendül és alacsony, ezüstre festett kapuján kendőkbe, bundákba, prémekbe, fátalakba burkolt nők sietnek, szelesen keresztet vetve, térdet hajtva a szenteltvíztartó előtt. Hogy milyenek a nők, matrónák, gyermekleányok, koldusok, hercegnők, nem tudom, mert az arcuk el van takarva és számomra nincsen tekintetük. Férfit alig látok a mise látogatói között. Most egy fekete lovacska vontatta szánról lengyel nemes urat segít le a kocsisa, fehér szakállal van, hosszú fehér haja a bundája prémjével játszik, a karján a gyász fekete szalagja. A kápolnában elhallgat az orgonaszó.

Benyitok és mikor a szemem megszokja a félhomályt, nem látok mást, mint gyászoló özvegyeket, anyákat, apákat, testvéreket és gyermekeket. A hajnali misét a hadjáratban elesettek lelkiüdvéért tartják. A lengyel légió hozzátartozói vonaglanak a hideg kőkockákon, a porbasújtott fájdalom könnytelen sírását hallom. Oh, ezt az őrjítő kint ismerem, amikor a szem kiszáradt kúthoz hasonló és belül tépnek a hollók, a csőrükkel szakítják fel a szív félig behegedt sebeit! Menyasszonyok, szőke fejük sűrű fátyolban, anyák maguk elé meredt tekintettel, kis testvérek panaszos sikoltozása és öreg férfiak melléből feltörő zokogás. A kápolnában néhány kandeláber pislog, most, hogy a reggel világossága betör a színes üvegtáblákon, a sekrestyés régimódi koppantókkal eloltja a gyertyákat. Véget ért a mise. A közönség lassan megindul, vissza-visszanéznek az oltárra, fölötte piros mezőben aranykoronás fehér sas, Krakó címere ragyog.

Halott orosz a hóban

Hat fehérköpenyeges alak, görnyedten mászunk a szűk erdei ösvényen. A vadászok fedezékeiből indulunk, négy közlegény, egy szakaszvezető és én. Az órát nézem: délután három. És milyen nap van ma. A társaim közül egyik sem tudja bizonyosan, csütörtök, vagy péntek, végre megállapodunk az előbbiben, hiszen pénteki napon nem szeret a katona sleicli-patrouille-ra járni. Mintha kigyulladt volna az erdő, a iák koronája lángvörös, ez a téli nap izzó fénye az égboltozaton. Nagyon komolyan csúszkálunk, hiszen ahol a fák ritkulnak, már a Biala zajlik és az orosz lövészárkok drótsövénye zárja el az utat. A stájer vadászok a kezükben lóbálják a puskát, mindnek pipa van a szájában, milyen groteszkül hathatunk, egymásután masírozva, a bő fehér köpenyekben, a fejünk is fehér gyapjúba kötözve, a cipőnkön újságpapirosból szabott kamásli. A „Szilézia” című újság se hitte, hogy egyszer magyar újságíró viseli a lábán!

A patruj, úgy látszik, soha sem beszélget. Kérdezni szeretnénk, de a szakaszvezető az ujját a szájára teszi. Hát némán fürkésszük a behavazott tájat. Egy fél órát mehettünk, amikor az egyik vadász a földre hasal, mind az öten utána vágódunk a hóba. Erőltetem a szemem, nézek jobbra, balra, fülelek, nem látok, nem hallok semmit. Nagyon messziről mégis.

mintha falusi harang kongását hozná erre a szél. Figyelmeztetem a szakaszvezetőt; ugyan mondja meg, hol harangoznak? A szakálla ide-oda mozog, befelé nevet ki. Ezek a mi útegeink Zaklycin felett. A hideg meg az erdő elfogja a hangjukat. És miért fekszünk a hóban? Nézzek merően a puskacsöve irányában, valami fekete tömeg keresztezi az ösvényt. Lehet, hogy kivágott fenyőfa törzse, lehet, hogy orosz őrjárat. Melyiket szeretné jobban? — kérdi. Mondom, a fatönköt jobban szeretem, mint az oroszokat.

A fekete tömeg nem mozdul. Most egy szarka sétál rajta ni! Száraz ágak hullanak rá. Két vadász négykézláb megközelíti. Alig indultak, máris integetnek, jöhetünk, nincs veszély. Egy halott orosz katona fekszik a hóban. Fehér köpenyeg rajta, a fején fehér hósipka, a lába mellett a puskáját félig eltemette a hó, a csizmáján sűrű filcből való védő, vadonatúj bélelt keztyű a kezén. Jól felszerelték otthon, hogy meg ne fázzék Lengyelországban. Hideget nem érez többé, de meleget sem. A háború az ő számára véget ért, külön békét kötött velünk, Isten nyugosztalja.

A vadászok keresztet vetnek. Én lehajolok a halotthoz. Mióta fekszik itt? Biztosan patrujba küldték, az őrjáratok lövöldöztek egymásra, a társai elfutottak, ő meg elesett a hóban. A csikorgó hideg bebalzsamozta, az arc érintetlen, megőrizte a haldokló utolsó vonásait. Huszonnyolc-harminc éves földműves ember, kis hetyke bajusza a szájába lóg, világos-kék szeme nyitva maradt, a jobbkezét a szívéhez szorítja. A köpenyegén, kabátján, a blúzán, gyapotingén, bársonymellénykékjén keresztülszaladt a golyó, egyenesen a szívébe. Halálküzdelve pillanatokig tartogatott, az arca inkább meglepetést tükrözik, mint faj-

dalmát. Két vadász lekapja az ásóját a hátáról, a markukat hóval megnedvesítik és a fenyő alatt szótlanul túrni kezdik a fagyott göröngyöket.

A halott kabátját átvizsgálják, piros vállszalagja ról megtudjuk, a százhuszonnyolcadik ezredből való, a rangja tizedes, írása a zsoldkönyve, a nevét elmos la a nedvesség, annyi látszik, Alexej, a vagyona három ötrubeles bankó, egy fél kenyér, két hagyma és két konzervdoboz. A nyakán nehéz olvasó, a sapkáján hat pléh szentkép, a csuklóján rézláncon egy Mária és egy ébenfa-kereszt. Nálunk a pócsi búcsúra mennek így a népek. „Kisorosz . . .” mondogatják a vadászok; kibékültek a halott Alexejjel, síri nyugalmáról megfontoltan, szakértelemmel gondoskodnak, akár telivér, bajtárs lett volna a muszka paraszt.

Mikor a sír elkészült, Alexejt nekifohászkozva felkaptuk a levegőbe, mind a hatan megizzadtunk, amíg hosszában befektettük a jószagú gödörbe. Ha szerette a földet, úgy jól érzi majd magát, mert áldott, zsíros, fekete ágyban nyújtózkodhatik, míg a feltámasztás kürtje a fülébe rival. Sötét lett, hogy elkészültünk a sírral. A szakaszvezető a sajátja mellé akasztotta az orosz puskát, a zsoldkönyvet, a pénzt, a vállszallagot a zsebébe tette, hogy beszámolhasson a századosának. Megfordultunk, lehorgasztott fejjel kullogtunk haza felé az erdei ösvényen. Észre sem vettük, forgósél kerekedett, felkavarta a havat és szívtelenül a szemünkbe szórta. Majd belevakultunk. A napból már csak egy véres esik látszott, az égen fehér felhők hintáztak, mind hidegebb lett. Jó darabon futottunk a hóban, mire megérkeztünk a lövészárokba; ha a szakaszvezetőt az idegen puska nem emlékezteti, elfelejtettük volna halottunkat, Alexejt.

Mars ! Mars !

Reggel óta rohan az autónk Zaklyeinről északkeletnek az országúton. Veszett száguldás ez, néha úgy érzem, hogy megnyúlik a gép, mint ostor alatt a nemes paripa. Amerre nézek előre, hátra, oldalt, méteres hó a galíciái táj takarója. A szennyes, véres, felszaggatott, megkínzott föld ime fehér lett, mint a kisleányok álma. Néhol törpe faluk, elhagyott majorságok tűnnek fel. Házak tető és ablak nélkül. Ami fa csak volt ezen a vidéken, eltüzelték a csapatok. Egy szarvas fut át a mezőn, nagyon messziről szakállas 'közhuszár baktat utána, a karabélyát a háta mögé rejti. Orosz foglyokat hoznak. Az éjszaka, nem egész három kilométerre innen, szétugrasztották az ellenséges őrzőjáratot; onnan valók a hadifoglyok. Most meg valamelyik nehéz üteg kezd, elrejtve a hegyoldalban. Mintha a havas sziklák alatt az ég zendülne, alulról menydörög.

A gép nagyot zökken, megállunk. Mi történt? Nincs deffekt, mondja a tizedes soffőr, csak' a benzinek érzik a szaga, hát azért. A töltés alatt tizenötös huszárok ülnek az árkokban. Kis vaskályhák körül pipáznak. Éppen hogy alágyújtottak. Az őrmester hegyeset köp a kályhára.

— Ig mán, testvir, mer serceg!

Megkomolyodtak a vörös ördögök a hadiéletben, óráig elüldögélnek, hosszúszerű pipájukat szívják, rit-

kán szólnak, a fejüket csóválják csendesen. Hogy a magyar huszárnak nyeregben volna a helye!

Újból az országúton repülünk. A kerékszöregés elmult erre. A szekerek négy simára gyalult talpon futnak, mint a nyíl. Egy csendőr-patruj felénk kiált:

— Autó halt! Halt!

Az orosz ágyúk éppen az országotat keresik, nem is messze baleset történt hajnalban, óránként nyolc shrapnellt küldenek erre, inkább gyalog menjünk tovább a futóárkokban. Sértődötten szállunk ki a kocsi-ból. Ezekkel az oroszokkal mindig baj van, egy jó órahosszat bukdácsolhatunk a síkos árkokban. Valahol, a befagyott folyón túl, tanyáznak a tizenötös miskolci huszárok. Az út hegynek vezet, lihegve mászszuk a meredek emelkedést, mikor a tetejére érünk, ámuló szemünk előtt kibontakozik az egész dunajeci lercp. Középen ezüstszerű szalag, a folyó befagyott tükre, keletnek a hegyoldalba ásva cik-cakos lövészárkaink, tiroli vadászok fekszenek bennük, szemben velünk a szomszéd magaslat ormának szegélyén fekete csikók a hóban, ezek az orosz gyalogsági állások. Nyugat felé dombok, hepe-hupás emelkedések, tenyérnyi réseken lovak, huszárok elmosódó alakjai. A horizont végén fenyőerdő kéklik. Az ágyúk persze nem pihennek, három, talán négy üteg is dolgozik, a lövegek, a háborús tájék félelmes légi vándorai, süvöltve szárnyalnak át a völgyön és az orosz lövészárkok között csapnak le. A pörkölések nyomait a hóban szabadszemmel látom. Két pilóta is kering fölöttünk, a gépjük a felhőkbe veszett, de a berregésük elárulja útirányukat. Nem tudok szabadulni a gondolattól, mi volna, ha egy harminc és feles a felhők alján összetalálkozna az aeroplánnal?

A dombok mögül magyar vezényszavak, káromkodás, a pihenő huszárok nyergelnek. A tűzérségi megfigyelő állomásról vezérkari liszt keres fel bennünket, siessünk, amilyen gyorsan csak futni ludunk, talán még elérjük ta tizenötös huszárok egyik svadronját, most indulnak az erdő felé, lengyel parasztok kózákokat láttak a fák között. Hát le a hegyről, lelken-dezve, gurulva a hóban, még jókor érkezünk, a huszárok a befagyott patak partján állnak karélyban. Patrujt küldött előre Jeney kapitány, a nevezetes Demeter őrmestert, két huszárral, rájuk várnak, a lovakat alig lehet féken tartani, olyan nyugtalanul kapálnak, ficánkolnak, harapják a zablát. A havas mezőn három fekete pont közeledik vad galoppban, megeresztett kantárszárral, a járőr jön vissza. Elöl az őrmester, két hosszal megelőzi a huszárokat, ágaskodó lovát rákényszeríti a jégre, de nagyon gyors iramot vett, a közepén beszakad a patak, a paripa féloldalt esik és messzire kivetí a lovasát. A svadron nyugodtan áll a helyén, senki sem mozdul, ez a regula. Demeter őrmester feltápászkodik, átjöhetne gyalog minden veszedelem nélkül, de mikor lovon küldték, nem adhatja át a jelentését, mintha az „arbájlér abtájlungban” szolgálna. Felpattan a jégen, térdig a hideg vízben a lovához gázol, ráül és addig nógatja, míg a gyönyörű, tiszta állat talpra nem áll. Azt mondja a kapitány:

— Eltörte a lábát, fuccs a lónak!

És valóban a lábát húzza szegény pára, de a huszár áthozza és elmondja a jelentését.

— Az erdő déli részén vannak az orosz lovasok, hogy mennyi, nem lehessen tudni. Lehet, sprengolták őket valahol, mert az éjszaka patruj-csatarozások voltak.

A kapitány végighallgatja. A lovát lője föbe, aztán indulás. Demeter szalutál, szép fekete képe megrándul. Kantárszáron vezeti a lovát egy kidöntött fáig, a ló leroskad a hóba, a huszár előveszi a revolverét, pillanatra egymásra néznek. Mind a ketőnek a szeme fátyolozott, a ló mintha érezné a sorsát, magasra tartja a fejét, panaszosan nyerít. Az őrmester azt mondja:

— Palkó, te . . .

Így hívják a lovat. Azután a revolvért Palkó halántékához szorítja, egy tompa dörrenés, a ló elterül, hármat rángatózik és vége van, kiadta a lelkét.

A svadron karrierben robog át a pártákon, hátul az orvosuk, dr. Holló Kálmán, otthon a Szent István-kórház asszisztense. Már a mezőség fagyott havát tapossák, elől a kapitány, a szárnyakon a tisztek, a legszebb harci kép, mit augusztus óta látni megadott nekem. Az erdőtől egy kődobásnyira Jeney kapitány felemelkedik a nyergében, a kardja megvillan, a vezényszó visszhangját ismétlik a hegyek.

— Attaque!

— Mars! Mars!

Kétszáz huszárkard repül ki a hüvelyéből, a menték lebegnek, sarkantyú a lovak szügyébe, aztán hármas harsogás:

— Hurráh! Hurráh! Hurráh!

Az arcuk kipirul, ellenállhatatlan vágy fog el, futni utánuk, hegyről le, völgyön át, a patak jégtáblái között, ki a nyílt mezőkre. A svadron megkerüli az erdőt, hogy a déli részről öntse el a kijáratokat. Tíz perc se telt el, talán annyi sem, két lövés csattog, azután újra a patkók félelmes dobogása. Már jönnek vissza. Egy kozák szortnya eltévedt töre-

déke, huszonhat orosz lovas, első lövésre megadta magát. A lovokról csurog a viz, a huszárok nyakig havasak, hőemberek ülnek a nyeregben. Egy főhadnagy lova megbotlott, levetette a lovasát; a tiszt gyalog jön, a karját tapogatja.

— Semmi, megrándult.

Elszéled a svadron. Demeter őrmester a kidöntött fán ül, sötét arccal, halott lova mellett. Hosszúszárú pipájára gyújt, a fejét csóválja, egy szó sem hagyja el az ajkát. Gyászol.

Meztelenül a februári éjszakában

Délután egyszerre sötét lett. Eltűntek a Lysa-Gora hóval borított csúcsai, az erdő is elveszett, ahonnan a honvédek tüzelőfát szállítottak az árkokba. Tíz méterre se látunk, előttünk szürkesség, mögöttünk fehér fátylak. A köd olyan hirtelen jött, akár a besurranó tolvaj, nem készültünk rá, meglepett bennünket, a katonák abbahagyták a dalolást, a lovak a földalatti istállókban nyugtalanul kapálják a nedves földet. Soha így a magányosság kínzó érzése nem hatott rám.

Galíciában, a Dunajec partján, nyakig beásva, ezernégyszáz magyar néz maga elé, busán és elhagyottan. A posztok innen is, túlról is lövöldözni kezdtek. Máskor hat óra táján elhallgatott a puskák kattogása, az étkezés idejét megtiszteli a katona, ha már összeszokott az ellenséggel. Most jólesett ez a sűrű tüzelés. Az eltévedt vándor a havas országúton, mikor már a káromkodást is megunta, vidáman füttyörészni kezd, ha távoli falvak harangját hallja az éjszakában. Háborúban a saját puskák szakadatlan ropogása ilyen megváltó harangzúgása a zaklatott idegeknek. Hátha még az agyúk is elkezdik!

A hegyi útegek talán sejtik, hogyan epedünk utánuk, a hátunk mögött döngetik a felhőket. Egészen

más a dübörgésük, mint a tiszta, napfényes időben. Hosszabb, tompább, súlyosabb, azt mondja Sivó köz-honvéd, úgy szól a kis álgú, mintha öreg óriás tüz-szentene.

A fedezék alján szabad tüzet rakni. Nagy pasz-sziója ez a honvédeknek, a parazsat piszkálni, a hamujában melengetni a bakancsot. Ritkán jutnak hozzá, tudnivaló, a fény a legálnokabb spion. Ma alig élnek az engedelemmel. Egy öreg csont, ravaruskai próbált gyerek, inkább az újoncok okulására próbálkozik a tüsszel, de alig vet lobot a fenyőgaly, meg a száraz levél, belerúg, leköpi a lángot, mert hogy a veszett köd az orrába fújta a füstöt. Didergünk. Mindenki hazagondol.

Éjfél után a tisztí ebédlőben. — Három méter hosszú, másfél méter széles barlang. A kis vaskályha pulykavörös; petróleumlámpánk és díványunk is van, egy szék, két aranyrámás lengyel olajnyomat a falon. A századost telefonhoz hívták a stábtól; találgatjuk a parancsot. Lehet a köd miatt, hogy mihez tartsa magát. Dames-cigarettát szívünk; enivalóban nincs hiány, szardínia, száraz hering, zsidó-szalámi, betölt gyümölcs, pirított kenyér volt a vacsora. Lefeküdni már nem érdemes, úgy sem tudunk aludni a ködben. A nedvesség lekúszik a gödrökbe, beférkőzik a csontokba, a velőbe, a tüdőbe, mindnyájan köhécselünk.

A százados úr otthon volt, a hálófülkéjében, egy üveg cognacot hozott a szalmazsák alól. Jobban esik a virrasztás. Az oroszok felhasználhatják a pokoli sötétséget, észre sem veszi a patruj, itt vannak a drótsövényeknél. Negyedóránként jelentéseket hoz az ügyeletes zászlós. Az oroszok szaporábban tüzelnek. Aztán: Geller Ferenc káplár golyót kapott a vállába. Majd

hajnalig: Semmi újság. Minden rendben van. Így múlik az idő négy óráig.

Virrad. Első jele, hogy a lövöldözés gyengül. A mieink alig felelgetnek a muszkának, minek pazarolják a muníciót hiába. Még szükség lehet rá; spórolnak vele. A magyar paraszt a sajátjával, az államéval egyformán takarékos.

Cudar hidegség van. Az álmatlanul töltött éjszaka után még ez a jeges dér kellett! Senki sem szól, bundába, hósapkába, takaróba burkolózunk és vacog a fogunk.

A századost újra telefonhoz hívták. Ezt a parancsot kapta:

— Egy patruj, tiszttel, menjen be Lubija-Szcepatowszkába, kutassa át a házakat, három nap előtt közházok voltak a faluban.

Lubija-Szcepatowszka az északi szárnyon körülbelül egyforma távolságra, kétezer lépésre van az orosz és a magyar lövészároktól. Nyomorult rutén fészek, talán harminc viskó, lakói biztosan elmenekültek, mert előbb a mi, később a hátráló ellenség ágyúinak tűzvonalába esett. Megmutatják a térképen, egy parányi pont jelöli, rossz út vezet odáig, majorságnak, erdészlagnak, szénégető telepnek nyoma sincs a kerületében. Ha elmehetnék a patrujjal? — kérdem. A kirándulás nem veszedelmes, mondják, ilyenkor hallgatnak az ütegek, mert a megfigyelést a sötétség akadályozza. Nagy kedvem van hozzá? Nagy. Hát isten hírével, de meg ne hüljek!

Tizenkét honvéd, Walter hadnagy, meg én kimászunk a futóárokból és nekivágunk a fehér mezőségnek. Csend van, tán a varjuk is alszanak. Ásítózva megyünk előre. Nem hosszú út, meg se izzadunk bele,

baj se történhetik, a dűlöt két oldalt magas dombok szegélyezik. Már a falu alatt tapossuk a saras havat, mikor két gyönyörű őz fut nekünk, majd hogy fel nem döntött. Egyik honvédben felbuzdul az orvvadász, vállhoz kapja a puskát, Walter hadnagy éppen jókor teremti kupán. Csónakos az ángyod, fellármáznád a muszkákat, mi? Jelentem a hadnagy úrnak, csöbe szaladt az őzike . . .

Lubija község. Két sor vályogkaliba, egyik sem füstöl, teremtett lélekkel aligha találkozunk. A kalyibáknak csak a négy fala maradt épen, a csontváza; tetejüket, ajtót, ablakot, szegényes berendezésüket elhurcolták a lövészárkokba. A falakra akasztott szentképek, szenteltvíztartók emlékeztetnek arra, hogy keresztények éltek e szomorú tanyán. Végigjárjuk az elhagyott kalyibákat. Szennyes szalma a földből való pádimentumon, orrfacsaró bűz, sárga kapcák, elhulajtott cipők, orosz konzervdobozok, üres munícióhüvelyek, üszkös gerendák, átlukasztott szita, szét-tört cserépkorsó, üres rumos üvegek, csupa élettelen, haszontalan tárgy, mégis mintha a homályos szögletekben, a sáros talajba temetkezve éreznék szörnyű sorsukat. Huszonkét házzal végeztünk; még kettő van hátra.

Az udvaron nem régi tábori tüzek maradványa. Nézik a honvédek, a sarkukkal rugdossák a fekete hamut, összebúznak, a fejüket csóválják, aztán a káplár jelenti: „Kozákok rakták a máglyát, mer' állati trágya van benne”. A hadnagy a ház ajtajával bajlódik. Istráנגgal lekötötték a kilincset, be ikell törni. Előbb lengyelül meg tótul kiáltozzák:

— Van benn valaki?

Semmi válasz. Csónakos honvéd lefekszik a földre és az ajtó hasadékán hallgatózik.

— Jelentem a hadnagy urnák, kutya nyöszörög bévül!

Ennek a háznak sincs teteje. Felülről süvít bele a szél, a dara, meg a jég. Nekidülnek a katonák, a rozsdás srófok nyikorognak, aztán bezuhan az egész redves alkotmány. Szuronyt szegezve megállnak a küszöbön, a parancsot várják.

A szoba, egyúttal konyha persze és istálló, olyan, mint a többi. Megolvadt hó csepereg a puszta falakról, sáros szalma úszkál a földön. A kemence mögött a sötétben, mintha mozogna valami. Még nem tudjuk, állat, vagy ember. Odavilágítok, a honvédek a puskatussal hadonásznak a sárga villamos fényesség irányában. Három mezítelen ember fekszik a vacakban. Elöl öreg asszony, rongyos lepedővel övig letakarva, egész sárga már, rövid ősz haja alig ér a válláig. A lábánál egy kis leány kuporodik össze, véres ingben rázza a hideg, az ő sóhajtozását hallhatta Csónakos honvéd. Sovány, kékre fagyott, összekarmolt testű gyermek, tíz-tizenkét éves lehet, kis arcocskája eltorzult a kintől, a kétségbeeséstől. Leghátul egy öreg férfi fekszik elnyújtózkodva, mozdulatlanul, már nincsen benne élet, megfagyott, kimúlt, vége van.

A honvédek tüzet raknak, a vén asszonyt és a leányt a máglya mellé vonszolják és betakarják katonaköpenyükkal. Butykosok kerülnek elő, a szájukba pálinkát öntenek, aki tótul, vagy lengyelül szólni tud, jó szívvel biztatja a szerencsétleneket: Ne féljettek, emberek vagyunk, a kozákok elmentek, arra ni, messzire!

A leány hamarabb visszanyeri öntudatát. Sírni kezd, a feje reszket, bizalmatlanul nézi a katonákat. Folyton azt hajtogatja: „Jaj, jaj, ne bántsanak, meg-

halok, jaj, jaj . . .” Az öreg néne is mozog már, a Miatyánkot mormolja, de a pálinkáról le nem veszi a szemét. Walter hadnagy észreveszi.

— Belülről fázik, fűteni kell.

Újra belé öntenek másfél deci snapszot. Most ki-tör belőle a zokogás:

— Három nap előtt kozákok nyargaltak a faluba, két család lakott még itt rajtuk kívül, ezek elmene-kültek, ő nem akarta beteg urát itthagyni, azt gondolta, hogy két vén embernek, meg egy gyermekleány-nak nem eshetik bántódása. A kozákok dél táján nyi-tottak a házukba, az öreget úgy fejbekólintotta az al-tiszt, hogy elterült a kemence mellett, meg se moz-dult azóta. Elvették az ennivalójukat, fél zsák burgo-nyát, két szakajtó répát és egy fél kenyeret, aztán erőszakkal letépték róluk a ruhát, a kis unokáját pe-dig a szögletbe cipelték. Rémesen sikoltzott szegény kis féreg, könyörgött, Máriához imádkozott, de nem kegyelmeztek neki, véresen rúgták a kemence alá. Dél-után elmentek, az ajtót lekötötték, a háztetőt is ma-gukkal hurcolták, ők mezítelenül maradtak a februári éjszakában. Három nap, két éjszaka . . .

Csónakos honvéd a kis leányt ölbe kapja, mások a nagyanyját támogatják, indulunk vissza szótlánul, szikrázó undorral és gyűlölettel. Havas eső szítál, de a felhők közül kibúj a nap. Talán a köd is eltakarodik estére.

Honvédek a lövészárokban

Otthon, bizonyára azt hiszik a kávéházakban és a meleg kályha mellett, hogy a háború megváltoztatja a katonát, kivetkőzik eredendő tulajdonságaiból, vad lesz, marcona, sokszor talán azt is elfelejti, hogy apától-anyától való. Verjék ki ezt egymás fejéből tisztelt olvasók! Itt a harctereken, ahol tíz nap óta sűrőgforog szolgáljuk, mindenki a régi bőrében van, az emberek valóban emberek, jobbak, gyöngédebbek, elnézőbbek, mint a béke boldog éveiben. Hiszen előjöheth, nem tagadom, hogy egyikünk-másikunk, majd ha bevonulunk a fővárosba, a szalon perzsaszőnyegére sercint, az ablakon gyújt gyufát és a bicskájával szeliteli a kiflit a reggeli kávéjához. De egyébként a hadi élet nem törli le a lelkek hímporát. Aki mihez szokott, tovább gyakorolja, ha alkalom adódik. A földműves baka, ássa bár fedezékét géppuskák tüzében, az első ásónyi földet a markába veszi, szétsurolja, megszagolja, hogy jó termő-e, vagy csak közepes. Erről a szívéből irányított reflexmozdulatról nem mond le, az élete árán sem.

— Mer' a paraszti ember elsőnek megítéli a földet, aztán túrja tovább!

A sokgyerekes népfelkelő ellenséges falukon átvonulóban a pulyák iránt érdeklődik.

— Ez a szöszke ni, akkurát az én Biri jányom!

Nagyot csavar zúzmarás bajuszán és tovább

kutyagol a pocsolyában. Van olyan vitéz huszár, aki-
nek az öreg embereken esik meg a szíve, biztosan a
szülei imádkoznak érte. Ennyi sokféle ember között
mindenkinek más a hajlandósága, a zsidó sarzsi te-
szem, három napi mars után sem mulasztja el a ga-
líciai városkák imaházát felkeresni.

Nekem se szülém, se gyerekem, se földem, se
vallásom. Míg fenyveserdőkön, a nap hideg fényében
tündöklő hómezőkön keresztül robogok, úgy meglelik
a szívem szeretettel emberek, fák, fekete téli madarak,
habos felhők iránt, hogy kevés hijján elsírom ma-
gam ... A közelben ugyanis nincsen más: néhány
könnyen sebesült honvéd, felkötött karral, bepólyázott
fejvel a hadtesthez igyeksenek, a mobil kórházba;
karcsú fenyőfák, behavazott koronájuk dacára már
pattog a kergük és különösen jó tavaszi illatokat ter-
jesztenek; varjúk, szarkák, verebek, cinegék; az ég-
boltozaton felhőfoszlányok úsznak, fehér vitorlák az
óceánon. Minden fordulónál megállítom a fédères
kocsit, hó! egy percre, csak egy percre ugrom le, hadd
tapossak a ropogós hóban, inkább futok a lovak
után! Egy honvédhadosztály állásait keressük fel ma,
még jó másfél órai ut van hátra, a társaság ideges-
kedik, csak a drága, jó báró Mednyánszky érti, ho-
gyan hempereghet komoly haditudósító hóbuckák
között.

Tisztáshoz érünk, a fenyőerdő javát kivágták itt,
a járatlan utakat pedig kijavították gerendákkal. Kö-
zépen magasra kap a láng, rőzseparázsánál négy ka-
tona melegszik. Két magyar huszár, meg két német
küraszir. Odamegyek hozzájuk, hát beszélgetnek ja-
vában, a magyarok magyarul, a németek németül, de
megértik egymást. Az egyik küraszir azt meséli, hogy

Limanowánál hogyan vágott le egy orosz tisztet. Mutatja az öklével, kipirul belé, a huszárok komolyan bólintgatnak. Az öregebb huszár úgy foghegyről odaveti:

— Jól csináltad sváger, Isten éltesen!

A küraszir lekapja a sisakját és elolvassa a címe-
ren lévő írást:

— Furchtlos und Treu!

A huszárok megint helyeselnek.

— E már beszéd!

Nem értik, de tetszik nekik. Most családi dolgok kerülnek szóba. A német katona a kezével úgy tesz, mintha kis babát altatna, még az altató nóta hangját is utánozza.

— Ssss!

Aztán az ujjaival mulatja: három gyereke van. A huszár egyet mutat, de a bajuszát is pedri, tehát egy fia várja Nyírbélteken.

— Mióta társalogtok a németekkel? — kérdem finoman a huszárkáplárt.

— Reggel óta! — Most aztán inalni, mer' délre jár az idő ...

Nagy parolázás következik.

— Szervusz sváger!

— Szervusz huzár!

A negyvenegyedik honvédhadosztály stábja kőépületbe van szállásolva, lehet népiskola volt még júliusban. Már messziről nagy mozgás észlelhető, ami a szívemnek legkedvesebb hangos magyar szó köszönt mindenfelől. Árva Magyarország a Dunajec innenső partján, néhány sírkert emlékezteti majd a polyák parasztot, hogy e bús galíciai vidéken magyarok éltek és haltak!

Az első szobában őrmesterek ülnek, mind a két fülkhöz telefonkagyló illesztve; megismerkedünk a hadosztály vezérkari főnökével, Márkus Lajos vezérkari őrnagygal, aki bevezet a hadosztályparancsnokhoz, Shay Gusztáv altábornagyhoz. Keskeny szobácska, frissen meszelt falak, Íróasztal, tábori telefon, vaságy szalmazsákkal, teveszór takaróval; az excellenciás úr irodája, nappalija, hálószobája. És ez a puritán egyszerűség nagyúri komfort az őszi erdők, országutak, üszkös kunyhók hálólhelyeihez képest. Shay altábornagy feltétlen tiszteletet parancsoló katonás jelenség. Közepesnél magasabb alakján megfeszül a „feldmässig” egyenruha, hatalmas őszbevegyülő szakáll, áltható kemény tekintete, boltozatos széles homloka marciális külsőt kölcsönöz neki. Lekötelező szeretetreméltósággal fogad bennünket. A hadisajtószállás csoportunkhoz beosztott lisztje, dr. John alvezredes bemutatja a vendégeket.

- Dr. Wirth József — „Newyork World”.
- Báró Mednyánszky László festőművész.
- Lázár Miklós — „Pesti Napló”.

Mindenkihez van néhány kedves szava, kiderül az is, hogy az altábornagy a monarchia sajtóügyeiben tájékozottabb, mint akár a magyar, akár az osztrák sajtóiroda főnöke. Oh, Budapestet nagyszerűen ismeri, hosszú időt töltött a magyar fővárosban. x/vz urak ebéd ulán meglátogatják a huszadik honvéddyalozezredet a lövészárkaiban, erről a kirándulásról majd akad irni való bőven.

Az ebédlőben, egyúttal kaszinóban, együtt találjuk a divízió stábjaihoz beosztott tisztet. Mennyi kedves, finom, előkelő magyar ember, ez a véres háború kellett, hogy szívünkbe fogadjuk a magyar ka-

tonát? A tisztikart erős, hazafias érzés hatja át. Megismerkedem Schamschula és Foglár dandárnokokkal, Hatzinger és Stielly Walter vezérkari századosokkal, egy idősebb német gróffal, aki a szomszéd német divízióval való kapcsolatot tartja fenn. F. gróf Poroszország egyik leggazdagabb földesura, jóval tul az ötven éven, újra felvette kapitányi egyenruháját és hadba vonult. Két fia Flandriában szolgálja a császár!. Az ebéd: rizsleves, tojásos makaróni, pecsenye, szárnyas, torta, sör, bor, feketekávé minden képzeletet felülmúl. Márkus őrnagy magyarázattal szolgál.

— Ez a kisasszonyunk érdeme. A kisasszony a legfantasztikusabb ételeket találja ki, hogy honnan veszi a főzéshez valót, persze az ő titka. Vilmos császár születésnapjára olyan ünnepi lakomát rendezett, hogy a Hungáriában sem kaphatunk jobbat. A kisasszony: Lukács Nándor huszárhadnagy, a törzslóvasság parancsnoka, borotvált arcú, vidám pesti íu. Lukács hadnagy hozzám hajol:

— Nagy meglepetést tartogatok számodra. Barátaid szolgálnak nálunk, már alig várják, hogy megölhessenek . . .

Bocsánatot kérek, felugrom az asztaltól, sietek ki a barátokhoz. Vájjon kik a derék fiuk, augusztus óta fegyverben, Oroszországban, Ravaruskánál, a San melletti harcokban, hat hónapja ki nem beszéllek magukat! Az első, akit elérek, egy nyurga, borostás állu, búsan mosolygó tizedes.

— Jenő! Kerpely Jenő!

És egymás karjába szédülünk. Egy padban ülünk az iskolában és most a Dunajec partján hoz össze a háború. Kerpely Jenő a törzsszázadhoz van beosztva, zeneakadémiai professzor, Európa egyik

legnagyobb gondokaművésze. Sokat próbált szegény, komoly muzsikusi, a gondokán kívül eddig aligha érdekelte valami.

— Most már minden megváltozik, — mondja csillogó szemmel — engedélyt kaptam, hogy holnap bemehessek Krakóba, kétnapi út, gondokát vásárolok. Hidd el, csak a muzsika hiányzott, ha játszhattam volna néha, csak minden hónapban egyszer, eszembe se jutott volna elkíváncozni innen. Még az ősszel egy orosz faluban, a kántorhoz szállásoltak be, hosszú, verejtékes mars után, alig vonszoltam a lábam, a szemem, a szemem nem tudtam, miért is van, mert nem láttam rajta az álmoságtól. Kát amint rendezkedünk tizenhatan a kis, fűtetlen kamrában, az egyik sarokban egy poros, szüette gondokát látok, csak egy húrja volt, az idő, a viszontagságok bizony megviselték szegény hangszert. Soha ilyen meghatott boldogságot nem éreztem. Elmúlt a fáradság, az álmoság, az ölembe vettem, tisztogattam, reparáltam és hajnalig cincogtam rajta.

Sokáig hallgattunk Kerpely tizedessel, mert minden szó felesleges volt.

Simára borotvált arcú, pirospszgás káplár lép hozzánk, feszesen szalutál, most ismerem meg, Nádor Jenő színész, a Királyszínház tagja. A civilben ő játszotta a szerelmes kis Pelrovrol, a csillogó orosz gárdatisztet, most az igazi katonáskodásban bizony csak egyszerű póttartalékos. Egészséges, friss kedélye, ártatlan kedvessége itt sem hagyta cserben. Ő a hangszertét magával hordja és éjszakánként áriákkal könnyít a szívón. Ritkaság ilyen csinos, tiszta, jókedvű katonát látni! Öleli az egész Király-Színházat, meg a Magyar Színházat, meg a Newyork-kávéhá-

zat, meg a Bergert, meg az Abbáziát! Együtt és külön-külön az összes színészeket és színésznőket! És Beöthy direktorról se feledkezsem meg, ha az Otthonban találkozom vele! Hallotta, hogy a színészek nagy részét felmentették a katonai szolgálatól, nem azért mondja, mintha itt akarná hagyni a századát, ő jól érzi magát és örömmel tart ki végig. Legalább megtanulja az ember az igazi életei.

— Kedves Nádor, — mondtam, — ne törődj azokkal, akik nincsenek itt, a közönség majd a jövő szezónra tudni fogja, hogy te miért nem játszottál egy évig. Mindenkinek tudni kell azt, hogy becsülettel a hazát szolgáltad Galíciában, szenvedtél, nélkülöztél és nem játszhattál színházat. Ha hazamegyünk, annál inkább szeretnek majd téged, hidd el nekem, ez a hat hónapod már eddig is felér hatvan évig szerep sikerével!

Délutánra metsző hideg lett, de a szél elült, nagy messziről tompa dübörgéssel olykor az ágyúk szavát hallottuk.

— Hogy el ne unják magukat az oroszok! — magyarázta az ezredes. — Még azt beszélnék be újra a legénységnek, hogy minden rendben van és csak a cár sürgönyét várják, hogy megindulhassanak, vállradobott puskákkal, hazafelé.

Kis, hosszúszerű kozáklovak futnak a kocsink előtt, nyolcnegyed óra a hadosztályparancsnokságtól az állásokig. Kikanyarodunk az országútra, az ég tiszta, néhány foszlány úszik a túlsó végén, keletnek, arra fekszik az ellenség; a szemben elnyúló hegyhát legmagasabb csúcsán kis templom vagy kolostor fehérlik, mintha gyermekek építették volna kőépítő kockákból. A nap most éppen felette alussza

délutáni álmát, szinte felpörköli a bádogtetőt éles, sárgavörös sugaraival. Ez az orosz tüzéség megfigyelő-állomása, messzelátókkal tisztán látják a három kocsit, amint tovagördül a hóban. Öt-hat illetel ezelőtt megtisztelték volna néhány szalvéval az orosz útegek, most azonban láthatóan bágyadtak; a régi pazarlásnak, mikor egy magányos huszárra félóraig is szórták a shrapnellt, ennek a kényelmetlen állapotnak vége a dunajeci fronton. A mi tüzéségünk erősebb és jobban be van löve.

— Nem mindig párbajozunk az orosz tüzéségi gyakorlótéren! — mondja az egyik tiszt.

Régi góttíli templom előtt állunk meg. Kötözőhelynek rendezték be a szanitécek, de néhány hete, január 16-án, három gránát teljes találása érte. Egyik a harmadik ablakon repült a templom hajójába és mindent pozdorjává zúzott. A parókiában a hadosztály táviratosztaga adta és továbbította a jelentéseket, míg a ház körül öt meg tíz méterre csaplak le az orosz nehéz lövegek. Balázs Béla főhadnagy, a fontos csapat parancsnoka már kiadta a parancsot az átköltözésre, de Kiss Géza szakaszvezető nem akart mozdulni.

— Hogy ő a San mellett külön bálban is táncolt. Ott tízszere így hullott a shrapnell, mégsem történt baja.

Fütyörészve, cigarettázva végezte a dolgát, míg öt perc múlva egy gránát meg nem ölte. Arrébb a domboldalon temették el; a sírját olyan gonddal ápolják, mint a milliomos pesti polgárokét a kerepesi temetőben. A fejfa fenyőből faragott kereszt, rajta a felírás:

Itt nyugszik
KISS GÉZA
20. ezredbeli szakaszvezető.
Élt 26 évet.

Budapesti távírdász volt szegény, vakmerő Kiss Géza, Isten nyugosztalja, fehér galíciai hó lett a szemfedője . . .

Az országúton húsz szekérhossznyira elmaradunk egymástól. Innen az út a lövészárók bejárataig már nemcsak az ellenséges ágyúk körvonalába esik, hanem puskagolyók is eltévednek erre. Az orosz katona majdnem derékszögben lövi ki a puskáját, ha nincsen eleven céltáblája. A golyó eltéved, messze csap le, a napokban éppen e helyen összeesett egy káplár, felkapják, azt hitték, rosszul lett, a vér a fejébe szállt, hát látják, a halántékát járta át egy kóbor muszkagolyó. Megholt nyomban, azt se mondta, mit üzen Veszprémbe a feleségének.

Kikászolódnak a kocsiból, a földalatti város kapujában Berger kapitány zászlóaljparancsnok fogad, tessék összetartani, mert ha a futóárkokban elveszítjük egymást, estére se akadunk össze.

Másfél méter széles, ugyanolyan magas a bevezető árok, a hórihorgas embernek bizony görnyedten kell itt járni, a magyar honvédek jobbára tömzsi, szélesvállu gyerekek és azok testére szabták a fedezéket. Vagy száz lépést teszünk, hogy az első poszttal találkozzunk. A magyarok jól nekiöltöztek a télnek, háromnégy kapcát is viselnek a bakancs alatt, a kezük keztyükbe és rongyokba burkolva. Szélesebb utcába fordulunk, a Vilmos császár-útra, így mutatja a tábla.

Mert tudni kell, mindegyik lövészárók a kemény galíciai földbe ásott magyar város utcája, a honvéd a világ legtermészetesebb hangján mondja, ha megkérdezed tőle, hogy a József Ferdinánd-utca ötös számú házában, vagy Krystek hadtestparancsnok úr utcájának tízes száma alatt van a szállása. Meg kell adni, az utcák tisztaságáról több gondoskodás történik, mint bármelyik fő- és székvárosban. Minden ragyog a tisztaságtól, a katonás rendszeret tiszteletreméltó bizonyága ez.

A Vilmos császár-úton már elkezdődnek a pontos egymásutánban kiépített puskanyílások. A honvéd fél-méter magas padozaton áll, teljesen védve, mert a lövészárkoknak shrapnellbiztos tetőzete van. A fenyőtörzsekből vaskampókkal egymáshoz fűzött boltozat eső, hó, dér és hideg ellen is védelmezi a katonát.

Ezen a fronton kétszáz méter távolságra fekszik az ellenség, minél beljebb vonulunk, annál közelebb ér egymáshoz a két lövészárók. Barátságatlan süvítés és kopogás hangzik mindenfelől. Két perc múlva a fülünk már különbséget tesz az orosz golyó és a magyar golyó között. A magyar úgy fütyül, mint a terezvárosi búcsúkon a papírsíp; az orosz tompább, elnyújtottabb hangú. Kérdem a kapitányt, miért olyan különös az orosz puska zaja?

— Hetek óta robbanó lövegekkel próbálkoznak. Hetven percentje a kilőtt patronjaiknak ilyen. Nemcsak a hangjáról, hanem, sajnos, a sebesülésekről ismertünk rá. A robbanó golyó nem üt, hanem roncsol.

Néha a puskának vájt nyíláson is befütyült a muszka golyó, de kárt nem lett senkiben.

A honvédek alaposan megtanulták a háborút. Régi, próbált harcos nem legénykedik többé, inkább

óvatosságával, ravaszságával mutogatja a rátermettségét. Tudják jól, hogy aki kidugja a fejét, vagy a karját, el nem kerülheti a golyót egyik oldalon sem; hat hete állanak egy ponton egymással szemben, belőtték magukat és csalhatatlan biztonsággal találunk mi is, ők is.

Hogy beljebb jutunk a földalatti Magyarországba, a puskakattogás mind szaporább, élesebb, közelebről hangzik. A Zita-körúton aztán ámulva legeltethetjük szemünket a lövészáróképítés művészi tökélyén. Ez a főút, ide torkol a Shay altábornagy-út, a Hindenburg-lér, a Kraszniki promenád, az üregeknek, amik szobának szolgálnak, ablaka van, ajtaja, az ajtón kilincs, a szobaúr-honvédeknek pedig vékony, faszilánkokból formált névjegyén ott a neve is, hogy a látogató el ne tévedjen. Benyitok az ötös számú lakóházba. Hosszú kürtös kályha ég, jó meleget ad, ha kissé füstöl is, ki törődik vele. Hat honvéd, szatmári fiúk, fekszenek a szalmán, horkolásuk betölti az egész zugot. Éjszaka szolgálatban voltaik, pihenjenek, mondom. De már talpon vannak és kíváncsian néznek kedves dióbarna szemükkel, micsoda szerzet vagyok, hogyan kerülök közéjük.

— Hogy jó dogunk van? Meg vagyunk elégedve kérem. Most minden kijár nekünk, a karácsonyi ajándékokat megettük, jó hazai íze volt a disznóságoknak. A balos számú kvártélyban tábori levelezőlapokat olvastak hangosan egymásnak, halljad csak, mit ír a kis Jóska fiam, az anyja vezeti a kezét, „jó egiszséged édes apámnak, kívánom egiszségben jöjjön haza, minthogy mi is egiszségesek vagyunk”. A hetesben csendesén pipázgatnak, a nyolcasban faggyúval kenik a bakancsot, „merthogy áldás ez kérem a nedvesség-

tül”. A konyhában burgonyát hámoz a szakács, nagy kondérban melegszik a víz, a deszkán felaprított friss hús, paprika, hagyma, ebből gulyás lesz estére, akárki meglássa. Megmutatják a fürdőt, egy nagy pléhkád, a faluból rekvirálták, kéthetenként legalább egyszer mindenkinek meg kell fürödni; aki kívánja, akár naponként is fürdőzhetik. Ilyen vállalkozó szellem azonban hála Istennek nem akadt a honvédek között.

— Még nyáron teszi a ferdő, de télen csak a beteg embernek való!

A Ferenc József-úton Kogulovic főhadnagy úr százada teljesít szolgálatot. Megvizitelem a főhadnagyt. Kis közön át vezet az út a lakásába. Elragadó kedves kis szoba, a falak szalmával bélelve, ágy, dívány, egy asztal, egy hegedű, a falon a király és boldogult Erzsébet királyné képe. A kályha világít és mindent rózsaszín fény koszorúba fon. szivarra gyújtunk. Az asztalon újságok, két kötet regény és a főhadnagy naplója.

— Tíz napja a háztól másfél méterre csapolt le a gránát, két derék katonámat ütötte agyon.

Mindezt természetes hangon, minden kérkedés nélkül, aminthogy a tisztjeink szerénysége, igénytelensége határtalan.

Az utcákat néhol hosszabb nyilasok szakítják meg, e félreeső helyeknek is a honvéd kedélyessége adott neveket. Nikita for, Petár erőd, Miklós cár gyógyhely stb.

Frigyes főherceg hadseregfőparancsnokról elnevezett utcában százhetven méterre vagyunk az oroszoktól. A nyilasokon át látni az orosz lövészárók fekete vonalát, füst száll fel belőlük; tábori távcsővel meg lehet olvasni a kivillanó puskák szárnál, A honvédek

fehér kabátban és sárga pápaszemben kémlelik a te-
repet; a kabát arra jó, hogy az alakjuk elmosódjék
a hóban, a pápaszem pedig, hogy a szüzi fehérség
ne rontsa, ne vakítsa a szemüket. úgy festenek, mint
az operatőrök. Egy erdélyi vén csont, őszbe végy ült
bajuszával, jól táplált természetével, sűrű oldalt fésült
hajával megszólalásig hű Herczel professzor, a műtő-
termében.

Itt mondják el nekem szegény, Kanizsára való
Kohn Gusztáv cugsführer történetét:

— Kohn Guszti vitéz honvéd volt, de üldözte a
balszerencse. Súlyosan megebesült, spítályba küldték,
kigyógyult, a múlt héten jött vissza. Majd megmutatja
ő a muszkának, megkeresi, aki a combjába treffelt,
ha addig él is. Ez éjszaka volt, reggelre felkel, hogy
ő kikukucskál, egy redves golyó meg fültövön vágja,
vége volt, megholt, nem lát többé muszkát Kohn
Guszti...

Az oroszok ezalatt szorgalmasan lövöldöztek, a
mieink módjával, ha alkalom kínálkozik rá. A foglyok
beszélnek, hogy az orosz lövésznak kétszáz patront el
kell löni tizenkét óras posztján, ha egy fikarcnyi ellen-
séget se lát. Hogy még se vitézkedjék az ellenség, Ber-
ger zászlóaljparancsnok rendelkezik, hogy néhány
bombát erresszenek középük. A gépet töltik, pukkanás,
a nyílás széléről lessük, mint száll a pontosan beállí-
tott százhatvanöt méterre az orosz deckung forduló-
jára, az árok két partjának kellős közepébe. Robbanás,
két sárga sugár, azután fekete füst. Hát valóban,
mintha elcsöndesedtek volna!. Azért elég dolga van a
járatlan embernek a fejével. Amint süvít a golyó,
innen, vagy túlról, önkéntelenül elkapjuk a fejünket.
Mintha használna, ha úgy rendeltetett.

Hóköpenyeges patruj érkezik. Nyolc legény, meg egy fiatal lányosarcú zászlós. Bebújok hozzájuk a melegedő kalyibába. Arról beszélnek éppen, mikor lesz vége a háborúnak. A zászlós keresztbetett lábbal ül a földön és levelet ír. Azt mondja a szakaszvezető:

— Mer' hogy ganajhordásra otthon leszünk, olyan igaz, mint a szentírás.

A többiek bólintgatnak. Csak tudnám a ganajhordás pontos dátumát! Majd megkérdek otthon egy kizgazdapárti képviselőt, csak el ne felejtsem.

A szakaszvezető viszi a szót.

— Addig még sok dogunk lesz tesvir. Tavaszra gyün a nyomás a Kárpátokból, oszt' kiűzzük a muszkát Lembergől. De ezzel még nincs vége!

— Hogy nincs? — Az emberek csodálkoznak, a fejüket vakarják.

— Nem bizony. Elmegyünk komám mi azután is slájkpatrujra, merhogy meg kell tanítani móresre a japáni t is.

Szünet. Nagy, bütykös, fagyott ujjak a tűz fölött. Melegszenek.

A szakaszvezető lezárja a vitát.

— úgy számítom, hogy ganajhordásra végzünk a japánival, azután rikmars a fatornyos hazába!

Károly Ferenc József-utca végén, két domb természetes fedezéke közölt szent helyre lépünk, a lövész-árok sírkertjébe. Dróttal elkerített térség, apró sírhalmok, színes papírral, viaszfigurákkal díszítve, mintha mézeskalácsból volnának. A honvédek halott bajtársaik nyugvóhelyéről naponta eltakarítják a havat, a keresztet tisztára mossák, hogy az elköltözötték síri nyugalma ne zavarja semmi. Harmincegyen pihennek itt, ugyanannyi számára van hely;

ma nekem, holnap neked. Annyit foglalatostkodtak itt a temetőben, hogy az orosz megfigyelőnek végre is feltűnt a mozgás és minden másodnap shrapnelllel szórják be a temetőhöz vezető ösvényt. Most is ágyúk dörögnek, de ezek a mieink, egyre gyorsabban zizegnek a szalvék, ki tudná kifejezni, milyen megnyugvás a gyalogos katonának, ha a saját ágyúit hallja. A tisztek és a legények derűsen számolgatják:

— Egy . . . kellő . . . három . . . négy . . . ,
 öl . . . hat . . .

— Ez a hegyi üteg . . . Most a nehéz mozsarak kivannak jóestét . . .

Ahol a Dunajec medrének könyök alakja van, nyolcvan méterre fekszik a magyar lövészárók az oroszokétól. Ez a legközelebbi érintkezési pontunk a Dunajec-fronton. A lövészárók három lépcsőfokkal mélyebb, valóban pincében érzi magát az ember. A főhadnagy látcsővel vizsgálja az orosz állásokat. Észrevehetőleg komorabb a hangulat itt, mint fenn, a széles sugárutaiknál és térségeken. A honvédek egyik szeme a nyilason, a másik a puskán.

— Jöjjön óvatosan közelebb, — suttogja Kogutovic főhadnagy, — az oroszok ásnak, látni a feldobott földet is . . .

Nem kell távcső, szabad szemmel látni az ásók ütemes emelkedését, amint a göröngyök a levegőbe repülnek.

— Biztosan az aknájukat folytatják, a térképeken piros vonallal van jelezve, meddig jutottak, most tovább akarják építeni . . . Ha bombát lövünk közéjük, szétszaladnak, de egy óra múlva újra kezdik.

Olyan közel vagyunk az ellenséghez, hogy min-

den hangosabb szó áthallatszik. Hajnalban a honvédek átkiáltják:

— Muszkali secki zabrali!

Ami annyit jelent, hogy az oroszok mindent elraboltak. Míg benn voltunk Oroszországban és később Galiciában, amerre csak orosz csapatok jártak, a lakosság ezzel fogadta a katonáinkat, akik élelmiszert kerestek:

— Muszkali secki zabrali!

Az oroszok csakugyan lelegették Oroszlengyelországot és Kelet-Galiciát. A honvéd most a dühén úgy könnyít, hogy egyedüli muszka tudományával kíván jóreggelt. Az oroszok se maradnak adósok, a válaszuk:

— Rossz magyarszki, jó reggelt!

Újra kijutunk a Ferenc József-útra. Egyik konyhában halat sülnék.

— A Dunajecből — magyarázza a szakács — a sötétben lejárnak a honvédek halászni. A tízes számú legénységi szobában két kanizsai honvéd a parázs fényénél levelet ír. Nézem, milyen vékony, finom papiros, hiszen ennek egészen más a rendeltetése.

Tudják ők jól, hetenként huszonötével osztják ki, de sajnálják, kár volna érte, hasznosabb levélpapírnak . . .

Csillagos éjszaka lett, mire újra a szabad levegőre jutunk, az országútra. Mintha tündérek fehér szárnya lebegne előttünk. A tisztek még meghívnak egy korty borra a zászlóaljparancsnokságra. Földszintes parasztház, ebédlőnek berendezve, a hálókamrák a szomszéd barlangokban vannak.

— Tessék, míg a karácsonyi készlet tart! —

kínálnak, hihetetlen, mennyi mindenféle jóval. Magyar szalonna, kassai sonka, liptói túró, szardellavaj, heringek, hideg húsok, csokoládé, cognac, bor, pálinka. És ami a legnagyobb dicsőség: friss vaj, a lövészárokban köpülték. Lehetséges? Mulatnak rajtam, hogy hitetlenkedem. Egyik közeli faluban vettek egy tehenei, beállították az árokba, úgy vigyáztak rá, mint a tulajdon két szemükre, mert ellátta a zászlóaljot friss tejjel, vajjal, még ünnepnapra tejföllel is. A múlt vasárnap azután srapnellszilánk érte a tehénkét. A doktor maga vette ápolás alá és már újra vidáman adja a tejet, isten éltesse a tehénkor legvégső határáig.

Koromsötétben döcögünk vissza a hadosztályparancsnoksághoz. A kaszinóban teával várnak a tiszték. Egy feketekabátos öreg úr lép hozzám:

— Dr. Kelemen, tábori rabbi vagyok!

Túl a hatvan éven, ötödik hónapja hűségesen követi Kelemen doktor a hadosztályt és szívjóságával, szelíd, bölcs egyéniségével mindenkinek megnyerte a szeretetét, az altábornagytól a közhonvédekig. Reggeltől estig a kórházban van, vigasztalja a betegeket és a sebesülteket, gyönyörű meséket mond nekik a béke áldásairól. Szent a hite, hogy akkor majd minden másképp lesz.

Búcsúzunk, már az ajtónál vagyok, mikor Schamschula brigadéros kemény léptekkel felém tart.

— Szerkesztő úr, mondja meg otthon, ne tartsanak semmitől, mi vigyázunk a hazára!

Az elfogódottságtól nem jött válasz az ajkamra. Szótlanul, mélyen meghajtottam magam.

Árvák sóhaja

Már hajnalban megszólaltak az orosz ütegek. Előbb az országutat lötték, azután szabályos félkörben a hegyoldalt szórták be shrapnellal. Tiszta, téli idő volt; a Dunajec a kéklő fenyvesekbe veszett, mintha tengerparton várnánk a napkeltét. Ezen a tájon hetek óta hallgatott az ellenség, a lövészárkokba lapulva, szinte elfelejtkeztünk róluk. Most újra kezdték és mindenki érezte: az ágyúzás csak bevezetés.

Délután a honvédek orosz patrujjal találkoztak az erdőben. Hópelyhek keringöztek, finom cukorporral szórták be a fákat, a nap már búcsúzott, akár egy vérző szív az ég peremén. Mi csak a puskák kattogását hallottuk messziről. Éppen búcsúztam a tisztektől, mert estére a hadtestnél kellett jelentkeznem, amikor a honvédek zúzmarás szakállal és bajusszal, sárosan, megviselve hazaérkeztek felderítő útjukról. Tíz percig sem tartott, Köllő honvéd golyót kapott a lábába,*hátul hozzák, a muszka megfutott, négyet elfogtak, köztük a patrujt vezető tisztet. Hogy vigyem be Sz. kastélyba az orosz hadnagyot, mellém adnak egy katonát, legalább nem unatkozom!

Az orosz a fedezék szélén ült, a sarkantyújával rugdalta a havat, inkább fásultnak, mint szomorúnak látszott. Szótlatlanul gázoltunk a futóárkokban, elől a szuronyos honvéd, utána a fogoly, én zártam be a menetet. A lengyel szekér az erdő szélén várakozott ránk, a hó félig eltemette, olyan volt, mint egy habos csokoládé-fánk. Felkapaszkodtunk, a honvéd a

bakra, de felénk fordulva, mi ketten az ülésre, a kocsis a lovak közé csapott, keresztet vetett, W Imié Boga, — fohászzkodott, isten nevében . . .

Most néztem először útitársamra és percekig rajta felejtettem a tekintetem. Festői szépsége, ázsiai előkelősége megigézett. Magas, karcsú férfi, csupa izom és lendület, az arca olajbarna, keskeny ajkának a pirossága és koromfekete szemöldöke már nem is természetes; hajlott sasorra, ritka selymes bajusza és törökös szakálla Lermontow regényhőseire emlékeztetett. Valahol láttam már ezt az arcot, talán álmaimban régen, amikor Thaniar georgiai királynő színes terrakotta-szobrába voltam szerelmes. A királynő keskeny bokáját fiatal harcos öleli át, a fejét a piros talpazatra hajítja. Ehhez a rajongó katonához hasonlított a fogoly orosz hadnagy.

Az orosz ütegek a hegyeken át küldték üzeneteiket, a puskák szavát elfojtotta a messziség. Cigarettaival kínálom, mohón nyúl utána, azután a homlokához, a szájához és a szívéhez szorítja a kezét. Mohamedán. Rágyújtunk és halkán beszélgetni kezdünk.

— Grúz nemes, mthavar, királyi család sarja, négy évig a moszkvai orvosegyetemet látogatta, de nem végezte be tanulmányait, haza ment a Rión völgyébe. Augusztus óta harcol, bocsánatot kér, amiért a keztyüje rongyos, ez az utolsó pár és elszakadt az erdőben. Hogy én német vagyok? Nem. Hát ausztriai? Nem.

— Magyar!

Kíváncsian, de illedelmesen megbámul. Magyar? Érdekes. A magyarokról keveset tud. Gondolkozik. Aztán mosolyogva, udvariasan:

— Arra emlékszem, hogy a magyar az egyetlen romantikus faj Európában.

A hazájáról kérdezem. Kipirul, a szívéhez szorítja a kezét és áradozva ömlik belőle a szó.

— Transzkaukázia paradicsoma, Ibéria! A népe bátor, eszes, szép és szabadságszerető. A múltja fényes, mint a felkelő nap, száztizennégy év óta szenvednek orosz rabságban. Ne gondoljam, hogy megadták magukat a sorsuknak, mert most patakokban ömlik Georgia vére az orosz birodalomért. Nem tehetek másképp. Öt év előtt fellázadtak, árván, magukra hagyva, szemben az orosz arannyal és az orosz haderővel. Egyetlen csatában tízezer kozákot mészároltak le; nem kértek és nem adtak pardont. Mit ért? A cár százezer kozákot küldött és eltaposták őket, mint az ökörcsorda az őszi vetést. amíg egy grúz nemes él, nem lesz más gondolatuk: „Samostatne Kralostowo”. Önálló független királyság.

— Ha egyszer a Rión és Ingur völgyében utaznék, nyár végén, amikor pirosak a szőlők és érett gyümölcs illatával telik meg Georgia. A grúz leányok aranyhímzéses bársony kalapjukban mosolyognak az utasra, rózsavízbe mártott kendővel üdítik fel poros homlokát és kakelhi borral telt serleget nyújtanak a nyergébe. A nyelvünk dallamos, méltóságteljes, mint régi templomi ének; költőik vannak, búsabbak, mint az angol Byron, ha olvastam a tigrisbőrös embert, a legszebb grúz regényt . . .”

A faluhoz értünk, ahol az iskola a hadtestparancsnokság szállása. A grúz nemes sóhajtott.

— Samostatne kralostowo! — két árvát vitt a kocsii az elhagyott galíciai csatatereken . . .

A lengyelköltő márványszobra

A hatvanas években a lengyeleknek volt egy igen tehetséges költője, úgy hívták, hogy Rrodzinszki. Tarnovban született, szegényen, rossz modorral és még rosszabb külsővel, egész élete finom kis dalok írásával és koplalással telt el. Lefordítottam magamnak néhány költeményét, egész leheletszerű hangulatok a felhőkről, a pacsirtáról, a mákvirág szirmáról, a lányok nyakáról, a bárányok bégetéséről és a tavaszi szélről. Van bennük valami rokonság Petőfi természetimádó lírájával, csak a hangjuk félénkebb, a ritmusuk bizonytalanabb, szegény Brodzinszkinék soha sem volt íróasztala, porzója, meleg szobája, az országutakon barangolt, csűrökben húzta meg magát és folyt a harapós komondoroktól reszketett.

Bizony, a lengyel költő nem született szerencsés csillagzat alatt, sokat didergett, ősztől tavaszig vacogott a foga, nem érte meg műveinek gyűjteményes kiadását, a jubileumáról sem vettek tudomást Krakóban, pedig a végzet még azzal sem segítette elő a pályáját, hogy fiatalon elszólította volna az élő költők sorából, a halott költők sorába. Túl hatvanadik évén hunyta be Brodzinszki gyuladt szemét, parasztház pítvárában terítették ki a holttestét, a fejfája jeltelen fenyőfőnk, mert az egyszerű földművesek sem tudták, ki a szomorú, öreg vándorló legény. Brodzinszkit a balszerencse tehát utolsó sóhajáig el nem hagyta.

A megholt költő egy évtized óta érdekelni kezdte a lengyel írókat, felfedezték, kinyomoztak a verseit, tüneményes népszerűsége lett szeri. Valamelyik irodalmi társaság országos gyűjtést indított, hogy szülővárosában, Tarnovban szobrot emeljenek neki. Szobrot, tiszta karrarai márványból, életnagyságban; la köKő, aki folyton fázott, meleg bundát, prémes sipkát viseljen a szobron. Gyűjtőiveket bocsátottak ki, de Lengyelországban, teremtöm, olyan lassan gyűl össze a pénz, a nép szívesen aláír, ezreket, milliókat is, de fizetni nehezen tud. Mégis két év előtt kiadhatták a munkát Gadomszkinék, a híres szobrász három hónap alatt elkészült Brodzinszkivel, sovány, apró emberke volt világéletében, nem kellett sok márvány a faragáshoz, egy szeptemberi vasárnapon, nagy ünnepélyességgel leplezték le a szobrot a tarnovi városháza előtti térségen.

Ott állt a szerencsétlen Brodzinszki, felöltözve, mint egy földbirtokos, vagy sörgyáros bundában, kucsmában, a balkezében keztyűt tartott, a jobbkezében összegöngyölt papirost. Most már nem háborgatták a dühös házörző kutyák, a hidegtől sem gémberedtek meg az ujjai. Elérte, amit egy költő elérhet a halála után, szülővárosa piacán a szobra hirdette nagyságát a késői utókornak, ahogy mondani szokás bankelleken. A másvilágon Brodzinszki nem lett szemrehányást többé az angyaloknak mostoha sorsáért, földi tartózkodása alatt.

Augusztusban kitört a háború. Tarnov piacán egyszer kozákok nyergeltek, máskor magyar huszárok. A költő mosolyogva nézte a katonákat báránybőr süvege alól. A szobrot nem bántotta senki, főztek, abrakoltak, énekeltek alatta, de a márványon nem fo-

gott a füst és a szecska. December végén az orosz hadseregparancsnok lakott Tarnovban, a visszavonulásuk után pedig egy badosztályparancsnokság. Elmúlt négy hét, a Dunajec túlsó partján munkához fogtak a nehéz mozsarak. Előbb a város előtti földsáncokat lőtték rommá, aztán a pályaudvart, amikor az oroszok a városba húzódtak, kény telnek (voltunk néhány harminc és feles löveget a piacra is irányítani, hogy ne érezzék magukat nagy biztonságban. Hát amint az első sok mázsás löveg átszeli zúgva, rémes süvöltéssel a levegőt, repül hegyeken, völgyeken a tarnovi piacra, útjában találkozik Brodzinszki márványszobrával. A szobor apró cserepekre tört, mint amikor a szaladó gyerek elejti az orvoságos üvegét a kövezetre.

Brodzinszki a magasságos firmamentum egy csücskén szundikált biztosan, álmából verte föl a szét-tört szobor zaja, elámult egy kicsit, aztán keserűen nevetetett. Igazi költősors az övé, még halála, megdicsőülése után sem hagyja el a balszerencse. Mert, miért éppen az ő szobrába szaladt az ágyúgolyó? A piacon három más emlékmű áll, azok meg se repedtek, csak az övé állott a vashenger útjában . . .

Naplóm

Február 14.

Vasárnap reggel Szlatvinán. — Kimegyek a kórházba, mert hallom, hogy az éjszaka Tarnov aláit rohamoztak a honvédek és két szekér sebesültet hoztak be a lövészárokból. A szekerek a vasúti állomás mellett állnak a fészerben, a sebesülteket, számszerűt hatot, már kötözik a főorvos urak. Nagyon rendes kórházunk van itt, a mocskos, düledező galíciai házak közül messziről szembe tűnik tiszta fehérsége, meg a homályos üvegtáblák az ablakokon. A műtőteremben most végeztek az első vitézzel, a feje úgy be van kötözve, mint egy pólyásbaba. Csúnya sebe volt, de jól tartotta magát, mondja a sebész, aki olasz létére rajong a magyar meg a bosnyák katonáért. Mert olyan jól tartják magukat! A honvéd lemászik az asztról, támolyogva jut az ajtóig. Szélesvállú, alacsony ember, a fejéből nem látni semmit, az orrát, száját, nyakát, homlokát elfedi a kötés. Kinyitom az ajtót, karonfogom és lesegítem a három lépcsőfokon. Motyog magában. Azt hittem, elvesztem a szemem világát, oszt' mégis látok mindent. Hál valóban, a gézből, vattából, pólyából csak a szeme kukucska kíváncsian, barnán a téli nap fényességébe.

Az utcán, szemben az állomással, megállunk. A honvéd a zsebében kotorászik, vájjon mit kereshet, az

írásos parancsát bizonyára, mert hazaküldik Szatmárra, a városi kórházba. Most megvillan fekete márkában valami, egy piros fedelű kis tükör, neki támaszkodik a falnak, maga elé tartja és nézegeti a fejét. Elölről, hátulról, oldali. Eltartja messzire, újra közelebb hozza, csodálkozik, csavarja a nyakát, nem ismer a régi formájára. A tükröt megtisztítja a térdén és visszacsuszítja a nadrágzsebébe. Söhajt egy-kettőt, lehorgasztja össze-vissza kötözött nagy fejét és szótlanul ballagunk az állomásra. Nekem dolgom akadt, dél táján kerülök vissza, hát az én honvédem még mindig ott ül a hideg kőlépcsőn. A lengyel vasutasok lihegve futkosnak, katonavonatok újoncokat hoznak, az egyenruhájuk vadonatúj, a sapkájukon bokréták, szalagok; teherkocsik ágyúkat vontatnak, másik sínen páncélos mozdonyok, indulásra készen, fehér ládákban muníciót raknak le tűzerek; élelmezési kálónál-, zsákok, csomagok alatt görnyednek, hat különböző nyelven káromkodnak itt egyszerre. A honvéd megkérdi az aranygalléros vasutast:

— Mikor megy a gőzös Szatmárra?

Az aranygalléros tovább rohan és visszakiáltja:

— Zarasz!

Ami lengyelül annyit jelent, hogy rögtön. Nekem a zaraszszal keserű tapasztalataim voltak Galíciában, ahányszor azt mondták rögtön indulunk, tíz órát állt a vonat nyílt pályán. A honvéd sincs megalégedve a válaszszak Egy másik hivatalnoknál próbál szerencsét.

— Mikor megy a gőzös . . .

Tovább nem jutott. A lengyel esze nélkül futásnak ered, meg se fordul, messziről integet:

— Zarasz! Zarasz!

A honvédet elhagyja a béketűrés.

— Zárasz az anyátok, nem Zaraszba megyek, hanem Magyarországba, mit ugattok Zaraszról!

Nincs visszhangja. A kis galíciai állomás a legfontosabb gócpont lőtt hirtelenében, nincs ideje senkinek, még lélegzeni sem. Mondom a magyarnak, várjon türelemmel, késés van, egyszer csak bejön a mi gőzösünk is.

— Három órája kérdem, mind azt mondja Zárasz, oszt' itthágy a kövön.

Hogy megbékítsem, a sebesüléséről kérdezem. Fáj? Bizony sajgatja. Slapnell vót. A főhadnagyot telye találta, olt maradt holtan.

— Mégis csak jobb az állomáson, mint a hideg galíciai földben?

Szünet.

— A főhadnagy úr leginyember vót, — feleli elgondolkozva, — mert nem siratja senki, engem négygyerek siratna, ennyi a különbség, más semmi . . .

Azután, ezen a különbségen merengtünk, a magunk módja szerint, amíg végre későn délután be nem robogott a magyarok vonata.

Az erdő üzen haza

A sínek már régen elvesztek a hóban, falu sincs erre rengeteg tölgyesben járok, őserdőben, az utat is most vágják székely bakák, ha ők nem dalolnának a sűrűben Bem apóról, azt hinném, Szibériában vagyok, ahol Lermontow vadászott medvére. Itt, nyolc hete sincs, nemesebb vadra irányították a puska csövét, a székelyek pokoli sötét éjszakán, szuronyt szegezve rohantak a fák között, ellenséget kergettek, m ig az orosz ütegek keletről, a mieink nyugatról nehéz gránátokkal szórták be az erdőt. Oh, borzalmas hajnalpirkadás, mily szörnyű karácsonyfákon libegett a fényed! Véres kezek, lábak, csonka emberi végtagok lógtak a zúzmarás gályákon, sapkák, hátizsákok, szétlapított puskák, szent rózsafüzérek a tölgyek koronáján.

Most a székelyeké az erdő. úgy hívják az erdélyieket: Robinson-regiment. Az irtatlan, járatlan rengetegben a lövészárkaik hosszában székely várost alapítottak hazai szokásokkal, iparművészetükkel, színeikkel. Hogy is volt a nagy roham? Hát megvót, sötét vót, csillag se vót az égen, ennyi vót. Ahol orosz földre fordul a tölgyes, még ma is temetetlen halottak százai fekszenek. Kár bolygatni őket, a méteres hó alatt nyugodtan alhatnak, majd hóolvadáskor megássák a gödröket. A patruj, ha száraz ágakat keres szalonnasütéshez, gyakran orosz egyen-

ruhákat kapar ki a fák alól. Ma is egy tisztet találtak, szőke, göndör szakálla volt, fehér glacé-keztyüs kezében aranyvégű ostor, a két lába hiányzott, az egyik lakkcsizmát magasan, a kopár tölgy tetején lóbálta a meleg szél. Egy kis székely a markába köpött, lerúgta a bakancsát és felkapaszkodott negyedfélméterre a síkos, nyálkás törzsön, hogy lehozza a csizmát. Csóválnak a fejüket, kézről-kézre jár az elegáns lábbeli, még sarkantyú is peng rajta.

— Min csudálkoztok magyarok?

— Papirkapcát viselt a muszka kapitány. Nagy kódusság lehet náluk, ha vászonra sem telik. A papirharisnya finom, japáni jószág volt, a vízjegye mutatja, hogy tokiói gyárban készült remekbe.

A Robinson-regiment harmadik századja tartalékban fekszik a puha földbe vájt barlangokban. A karsú kéményű új kályhákat dicsérik nekem.

— Vájsz Manfréd küldte — mondják. Azt hiszik, ajándék, Liebesgabe, ahogy errefelé tanulták, mert minden kályhán ott a gyáros rézből való névjegye.

Két tizedes zümmög a parázs mellett. Petőfi-verset tanulnak kéziratból. „Boszuálló fénynyel jár előttünk Osztrolenka véres csillaga ...” Kérdem, ki maiatok a követ odahaza. Tisztességtudóan szalutálnak.

— A miénk Sümegi Vilmos negyvennyolcas!

Egy öreg népfölkelő büszkén teszi le a garast.

— Mán miotta a világ, világ, én Désy Zoltán öméltóságos úrra szavalok!

Lám, kedves magyarok, a cár őserdejében sem felejtjük a politikát. Pedig távolról puskák ropognak, úgy hangzik, mintha Pesten arra ébredsz, hogy a negyedik emelet gangján szőnyeget porolnak.

A legtöbb katona székely bicskákkal a tölgyek kergét nyúzza. Hogy mitől jó az? Megkapom a választ rögtön. Kifogyott a papír, meg a kártya. Az etappe küldeménye úton van, de mint családfők nem várhatnak rá, vékony falemezeket gyalulnak, faragnak, erre írják a tábori postát. A székely eszén, leleményességén nem fog ki a rengeteg. Neki zúghat, havazhat, túljárnak még a tölgyfán is.

A barlangban már néhányan szájukban forgatják a négyszögletű, vastag ácsplajbászt. ölükből kártyanagyságúra szabott falemez, erre rajzolnak, nagyokat fohászkodva szegény, jó szívükből. A szöveget hal-kan előre elmondják, így kedves, szomorú tanyájuk falusi templomhoz hasonló, ahol ájtatos hívők könyörögnek az egek urához. Szél kerekedik, megmozdul az erdő, a fák hajladoznak, a sűrűség zörögni kezd, most üzen a nagy muszka erdő, haza Székelyországba . . .

„Jó gyerek leszek !”

Igen, megígérem. Gyermekkoromban sokszor, ha söiét szobában egyedül maradtam, a bútorok kísértetiesen nyikorogtak, szörnyű alakok körvonalai rajzolódta a falakra és a fehér függönyökre, ugyanígy szorult el a szívem, a lélegzetem elfulladt, összekulcsoltam a kezem és halkán ismételtam, jó gyerek leszek, mátul jó gyerek leszek! Azt hiszem, mindenki megígérta egyszer, hiszen az élet később is hányszor zár sötét szobákba, amelyek ajtaját nem találjuk. Es ki nem követelt el gonoszságot, ki nem okozott fájdalmat, legtöbbször azoknak, akik a legjobban szeretik?

A harctereken, ahol a halál angyala kis villamoslámpáját a nap és az éjszaka minden pillanatában sápadt arcod elé tarthatja, hogy kiszemeljen ifjú vőlegényének milliók közül, mi gyarló, gyáva emberek nyomorult életünkért vacogva, sokszor sóhajtjuk: Jó gyerek leszek, soha többé nem leszek rossz, csak most az egyszer adjál kegyelmei! Vájjon megtartjuk-e ijedt fogadkozásainkat és egészségesen, sántán, bénán, mindegy, de élve, élve haza kerülve, valóban jó gyerekek leszünk mindannyian?

A háború a szenvedések legfelsőbb tanfolyama és bölcsék, sőt mi több, költők tanítják, hogy aki kenyérét sohasem öntözte könyeivel, nem virrasztott át végtelennek tetsző éjekéi, Istent nem hívta kétségbeesve,

nem lehet igazán jó, igazságos, megbocsátó, résztvevő lélek. Itt virrasztanak, dideregnek, véreznek, fohász-kodnak a katonák, a tűzvonalban csupa szakállas Krisztus-arc, paraszt apostol térdel, miért ne lehetnének éppen ők hazájukban, otthonukban a Megváltó uj, hűséges tanítványai? Fáradt és lázas emberi képzelődés talán, de én szentül hiszem, a jézusi, mózesi, mohamedí, buddhai szeretet igéinek igazi hirdetői, ezek a fagyott, tályogos testű, végsőkig hajszolt harcosok lesznek. A világ fölött nem múlhatik el áldás nélkül az istenítélet.

Bizony, a lövészárkokban, a fedezékek mögött kuporgó férfiak testileg, lelkileg megváltoztak nyolc hónap óta. Felvirágozva és dalolva jöttek, azt hívén egyetlen hajrával, az izmok és a bennük lakozó lelkes elszántság egyetlen megfeszítésével a háborúnál-, vége. Most már beleszoktak, kitanulták, mint valamely új professziót, megtisztultak a gyűlölségtől; az ellenség iránt, hogy csűrhében hajtják ellenük, inkább szálnalmat, részvétet éreznek. A muszkát is anya szülte, a muszka is fogadkozik, amikor pattogni kezdenek a géppuskák és az ágyúk süvöltve küldik a golyót közéjük: Mária kegyelmezz, jó gyerekek leszünk, még egyszer lássam a Kaukázus fehér hegyeit, vagy a Volga ezüst tükrét, Mária védj meg golyótól, szuronytól . . .

A sapkámra én is rózsabimbót tűztem augusztusban, hol hervad az árva virágszál azóta? De nem mulasztottam, el gondolatban bocsánatot kérni azoktól, akikkel megbántottam; ha álmából felriadt, kedves, sötét őszi hajnalon, az esőt mintha vedrekből öntötték volna, hideg szél cibálta a fák hervadó gallyait, úgy tudja meg, az én esdeklésem rázta hálósobájának ablaktábláit. Mindnyájunknak eljött a maga ideje, ami-

kor hiába gőg, fölény, hiúság, egy tépett élet elszánt-sága, összekulcsolod a kezed és gyermekkorod elfelejtett jó Istenét emlegeted.

Przemyslben volt egy ilyen este. ágyúk égzengéséből tértem vissza, égő falvakon robogott át az autóm, bakák ballagtak rajvonalban a mezőn, bogy néhány perc múlva ellenséges tűzben másszák meg a magaslatot. Az agyam lüktetett, a szemem már nem bírta befogadni a látottakat, részeg voltam a borzalom, gyönyör, vérrel, puskaporral kevert italától.

A kávéház zsúfolva volt tisztekkel, orvosokkal, küldöncökkel, lengyel urakkal és bársonysapkás zsidókkal. Füst, meleg, gőz, sarkantyúpengés, széles gesztusok, hangos vitakozás. Nagyon messziről tompán dübörögtek az ágyúk. Az utolsó asztalnál húzódtam meg egyedül, széles tükörablak mellett, amely a pályaudvar vashídjára nézett. Kilencet ütött az óra; a híd körül mozgolódás, morajlás támadt, olyan ütemes zaj, ami vidéki búcsúsok menetére emlékeztetett.

Szent processzio, — gondoltam. — A következő pillanatban azonban eszembe jutott, hogy a vashíd mögött torkolnak össze a San innenső partjáról vezető országutak. Letörültem a gyöngyöző ablaktáblát. Akkor értek a búcsúsok a kávéház elé. Mennyien voltak, nem tudom. Teljes óráig tartott a vonulásuk: mindenfajta katona, bakák, vadászok, huszárok, pionirek, honvédek, tüzérek, ulánusok, Irének, dragonyosok, csupa sebesült a két hete tartó rettenetes öldöklésből. Jöttek, vánszorogtak, a földön csúsztak, egymást támogatták, a sánták a bénák vállába kapaszkodtak, friss fehér pólya a sérült testrészeken, szétroncsolt fejek, a shrapnell marása húson és csonton, botjaik kísértetiesen kopogtak a kövezeten, ágak, miket útköz-

ben tördellek az ösvények akácfaíró, reszkető szakállak, vértelen ajkak nyöszörgése, valami szívfacsaró dallam, az emberi nyomorúság wagneri szimfóniája.

A homlokomat az ablakhoz szorítottam. Azóta ültem havas árkok szélén, halottak fölé lógtam a csizmám, hallottam golyókat zizegni a fülem mellett, átvettem haldoklók üzenetét távoli kedveseiknek, de a háború keserű, émelygős, rossz illatú ízét mégis azon a przemysli estén éreztem igazán. Benne van a szívemben, az idegeimben, a gyomromban, mint egy lassan ölő méreg. És ott fogadtam, meg: Jó gyerek leszek, mátul jó gyerek leszek ...

Przemysli emlékek

Október közepén egy hétig Przemyslben éltem. Akkor sok mindent jegyeztem fel, rendszertelenül, inkább későbbi időkre, ha egyszer elnémul a harci zaj és újra a béke boldogságát élvezzük. Most aztán elhallgattak az erődök ütegei. Dunkovicki, Szedlicska, For I., II., III., IV., V. nincs többé. Katonák, akikkel együtt voltam, a hadifogság keserű kenyerét eszik. Legalább kenyeret esznek. Az elmúlt hónapok kódén át, a mai napok szomorú hangulatában, Przemysl máinem zord és kísérteties vár képzetét adja nekem, Przemysl egy szerencsétlen jóbarát, akinek meghasadt a szíve. Páncéltornyok, spanyol ritterek, drótsövények, betonozott sáncok, mocsarak és aknamezők amúgy sem zavarják intim és áradozó érzéseimet hozzá, a gáncs és ívelem nélküli középkori lovag vasingét, rozsdás fegyverzetét levetette, most az embert látom, aki vasban és nem vasból volt. Az emberi gyarlóság örök példája lesz Przemysl, az emberi gögő, amely az örökkévalósággal dacol és éhség, szomjúság alázza meg.

Ezek a feljegyzések nem a legendás várról szólnak, hanem a szegény magyar katonákról, akiket a sors egy pillanatra ölelő karjaimba dobott.

Zalaegerszegi huszárok. Először a szanoki állomáson találkoztam a népfőlkelő regimenttel. Teher-

kocsikba beraktározva ültek, a csizmájukat lógatták és rövid szaru pipákból füstöltek. Csupa öreg, kiszolgált katona, a tisztjeiken is meglátszott, bogy tíz év óta nem viseltek egyenruhát. Cigaretát, csokoládét osztottunk ki közöttük. Mindegyiket megszólítottam.

— Hány éves kend?

— Negyvenkettő.

— Családos ember?

— Özvegy.

Szünet.

— Négy kis cselédem van odahaza.

Az őrmesterek: fűszerkereskedők, kasznárok, vendéglősök, megyei írnokok. A manipuláns, civilben droguista valamelyik balatoni fürdőhelyen; már nagy-apa, két unokája fényképét hordja a lajbi alatt.

Csikvándi hadnagy úrral beszélgetünk vonatindulásig. Szép, fekete, kissé elhízott férfi, miniszteri titkár. Névszerint ismeri a legénységet. — Kohn, — mondja — te jó öreg Kohn, nem félsz? Aligha jövünk vissza Zalaába? Mi? Kohn, vén zsidó, vörös ördög, kedves, vicces vidéki boltos, előmászik a teherkocsi fenekéről.

— Csak már Zsemislibe volnánk, hadnagy úr! Onnan kijönni nem lehet. Szent igaz. De a muszka se jöhet be hozzánk ...

Mi lett belőletek, zalaegerszegi nagybajuszú huszárok?

Egy köllő a Sziedlicskában. A For 1., keresztnévén Sziedlieska, már az októberi ostrom alkalmával, kevés híjján a levegőbe repült. Az oroszok két nap és két éjszaka támadták, a holttestek fojtó szaga beférkőzött az erőd nyílásain, egyik muszka zászlóalj a másik után pusztult a drótsövények előtt, az egész világháború legnagyobb mészárszéke állott itt október

hetedikén. A Szedlicska szanítészei között, akik a legnagyobb géppuska- és ágyú tűzben hordták a sebesülteket, temették a halottakat, egy bús magyar költő is volt. Azelőtt nem ismertem, ő szólított meg, Peterdy Istvánnak hívják és a „Nyugat”-ba írt, ha jól tudom, elégiákat. A költő nem volt harcias jelenség, Istenemre nem, sovány, félszeg fiatalember, nálánál magasabb, vállasabb, kövérebb emberre szabott egyenruhában, nagy kampós orrán pápaszem. Így harcolt Peterdy, a karján vöröskeresztes szalaggal.

— Nem emlékszik rám, szerkesztő úr, — így kezdte szegény barátom, — éjjelente a Newyorkban ültem költőkkel, írókkal, a szabad művészek Robinzon-szigetén, a karzaton?

Derengeni kezdett. Valóban. Télen, nyáron hosszú felöltőt viselt, a hóna alatt szorongatva kéziratait. Egyébként orvosnövendék. Peterdy vidám és friss volt, színesen, költőhöz illően mondta el a tapasztalatait, élményeit, emiitette, hogy naplót vezetett az ostrom alatt, minden nap eseményeit följegyezte, ha fáradtan, reszketve egy-két órai pihenőhöz jutott. A Newyork-kávéházból Przemyslbe, a Szedlicska-erődből Oroszországba, ki hitte volna, költőtárs, Peterdy, a szabad művészek Robinzon-szigetén, a karzaton?

Kuzmanek. Przemysl parancsnoka, Kuzmanek altábornagy, október tizennyolcadikán délelőtt fogadott. Hivatalos helyiségében, egyemeletes sárga kincstári épületben, az ajtók fehérre voltak festve, a folyosón vezérkari tisztek cigarettáztak, a szárnysegéde vezetett be Kuzmanek elfogadó termébe, négyszögletű szoba, a király és a régi várparancsnok fotográfiái, fekete keményfabútorok, perzsa, szőnyeg, egy asztalkán fotografiás albumok és katonai könyvek. A pa-

rancsnok irodájában dolgozott, onnan jött át, fesztele-nül, mosolyogva; életének talán legboldogabb napja volt ez, a király ajándéka, a Lipót-rend nagykeresztje díszítette mellét. Nagyon figyeltem rá, mit mond és hogyan mondja el rögtönzött beszédét. Első impresz-szióm: bátor, öreg, jószívü katona előtt állok, aki a vál-ságos ostrom rettenetes pillanataiban megőrizte a nyu-galmát, de a szíve dobogott és a lélegzete sokszor el-fulladt. Bajusza régimódi, kifeni, az arca egészségesen piros, a tartása öntudatos, de nem méltóságteljes. Kuzmanekhen így szemtől-szembe több volt a jó, de-rék emberből, mint a rideg, kardcsörtető katonából.

— Igen, igen, — mondta elgondolkozva, — ször-nyű napokat szenvedtünk át, nehéz percek múltak el felettünk, de higyjék el, uraim, nem csüggedtünk soha, a szabadulás reménye ébren tartotta az én de-rék, vitéz katonáimat . . . Virrasztottak, küzdöttek, véreztek, nélkülöztek, de megtartották a várat kirá-lyunknak, császárunknak, hazánknak.

Nem is nekünk, inkább magának beszélt Kuzma-nek. Mikor a katonáiról szólt, a hangja halkabb lett és a szeme mintha elfátyolozódott volna. Azelőtt is, akkor is, ezután is, ötkor reggel kelt és este hétig dol-gozott. Félnyolc táján tisztjeivel néhányszor végigsétált a korzón. Egyszer influenzás volt és a lakosság hiába várta. Nem jött ki a korzóra. A przemysliek kétségbe-estek, rossz jelnek tartották; azt hitték, hogy az orosz már az erődökben van. Másnap Kuzmanek betegen, lázasan megjelent tisztjeivel a korzón és vidáman sza-lutált jobbra-balra az ismerőseinek . . .

A császár öreg, pontos, érzékeny, fanatikus kato-nájának bizonyára a legjobban fáj, hogy nem lelte ha-lálát az erődök romjai alatt.

Koszorú

Tavaszi szikrázik az ablakomon, a jó Isten fényes géppuskái tüzelnek egyenesen a szívem közepébe. Boldogasszony napján zúgnak a harangok, fekete fejkendős asszonyok, roskadozó vén emberek, sebesült katonák özönlenek ki a templomból, amelynek szomszédjában lakom. Kihajolok az ablakon, a tengerkék égboltozatot, a fák kérgének tavaszi pattogását, a márciusi földek erjedését ünneplem, a magam pogány módja szerint. Magyar tavasz! — sóhajtom, a többi már elfullad, elmondom egyszer, talán soha.

Levelet hoz a cseh infanteristám. Feladó: Bódi Györgyné, Szabolcsból. „Tisztelt Fialat úr, juttassa el mellékelt irást hites uramhoz Zemislibe áldja meg érte stb.” Másik boríték címzése: Bódi György k. u. k. Festungspital Nr. 7 in Zemisli.

Négy napig jön ide a *levél*, azóta a Nr. 7 spítálban orosz felcser ápolja meggyémből való népfelkelő munkást, Bódi Györgyöt. Ez a levél nem jut el hozzá többé.

Kelt 1915 év Március hó 18dikán Szeretet kedves jó párom; én főrő szívemből küldöm ezen pár sort a mesze távolba és így küldöm köszönetemet Dicsértesek az úr Jézus krisztus szent neve és a szép szűz Máriáé most is mindöröké amen és ezen pár sor ír-

som találjon nagyon jó egészségben mint a te kedves családnak van és kíványa ezt a kedves családod a tőlünk messze elzárt távoli spítálba, mert szeretet kedves jó párom nem tudom hogy hogyan érzi az én bus és fájdalmas szívem magát hogy nem tudhatlak szavaimmal vigasztalni és a te kedves családod az kedves édes apjukot nem tudunk sehogy sem vigasztalást adni tehát csak vegyének nyugot szívei a szép magyar hazát ezt a szép termékeny országot, majd a jó Isten nyujcsa védelmünkre az ő szencséges karjait győzedelemre. Mert a régi hős királyunk is azt mondta hogy ha Isten velünk ki elenünk és mint Marija a magyarok nagy asszonya lesz védője országunknak ezen kedves magyar népnek vigasztalására. Most tehát szeretet, kedves jó párom vigasztalódjál meg ezen sorajim által melyet hü nejed fájdalmas szívvel küld hozzád a távolba mert én nem mehetek hozzád vigasztalni mert el zártak tőlem hosszú nagy időre, a nagy jó Isten tudja mikor szabadulsz ki belőle és mikor jöhec a kedves családod körébe és hogy mikor mondhatja a te kedves gyermekeid, hogy édes egy apám jaj de régen nem látuk és most újra hazasegitete a jó Isten hozzánk.

De hogy megérjük még ezt az időt, még egyszer! Tisztelünk szeretet kedves jó párom nagyon jó egészséget kívánunk és száz ezer csókjaink szályon rejád a távolba. Ezel lezárom levelem sorajit maradok tiszteletel hü nejed Micsinaji Rozál és a kedves három gyermeked György Mihály Anuska az én férjem és édes apánk Bódi György Isten veled és mivelünk ezen távolba.

Szentelt vízzel áldott bazsalikom-koszorú, barkaág Zemisli koporsóján, most már hullhatnak rád a

göröngyök, kibékültem veled, tiszta a lelkem, mint egy szűz leánygyermeké, hitem erősebb a magyar fajta örökkévalóságában, mint az éleiben, halálban, természet törvényeiben, Isten létezésében. Przemysl, Galícia, világháború, égszakadás, földindulás elmosódó semmi, bolygók vonulása az örök magyar nemzet történetében. Bódi György orosz fogságban, a Nr. 7. spirálban, Bódi Györgyné messzi Szabolcsban, tanítottak erre Gyümölcsoltó Boldogasszony napján.

Az özvegy

Dukla, augusztus 25.

Minden nap kapott levelet. Néhány sort csupán, nyugtalan írással: „Jól vagyok, előre megyünk, élj boldogul szívem”. Máskor: Győztünk, minden gondolatom a tiéd”. Az asszonyt eleinte érdekelték a levelek; regényesnek találta helyzetét, hogy fiatal házas létére egyedül van, komoly, munkás ura kardot kötött és isten tudja hol, egy sáncárokban fekszik az ellenség golyózáporában. Visszavonultan élt, az ablakait lefüggönyözte, de öltözködés közben sokáig állott a tűkör előtt.

Később megszokta a tábori posta üzeneteit. Felnyitotta a zongorát, kitarta ablakait az augusztusi alkonyatnak, a haját lazán tűzte fel és forró, mezítelen nyakát könnyű kendővel hűsítette. Sohasem volt ilyen szép és éjszaka fiatal emberek sétáltak a háza előtt.

Ősz lett. A levelek felbontatlanul heverték az asztalán; új ruhákkal, tollas kalapokkal volt gondja. Látogatók jöttek, mentek. Az egyiknek csengő tenorhangja volt, olasz operaáriákat is énekelt. Ha a szőke énekest várta, leveleit egy fiókba rejtette. Az ura barna volt.

Egyszer, október elején, már aransárga volt az erdei út és az árnyékok megnyúltak a falon, a tábori posta nem hozott levelet. Napokig észre sem vette. Aztán a szívébe nyilalt. Hajnalig ébren várta a postát.

Az ő számára nem jött többé levél. Ekkor tudta meg a valóságot.

Bezárkózott a házába, a szobákat besötétítette, letépte magáról az új ruhákat, gyönyörű haját felére vágta, de nem jött könny a szeméből. Elesett urának az arcképéi a párnája alá rejtette, mint egy szerelmes menyasszony úgy becézte, simogatta, hízelt neki. összegyűjtötte a leveleket. A felbontatlanokat százszor is elolvasta és hangosan, rajongva ismételte a tartalmukat: „Előre megyünk, élj boldogul árva szívem ...”

Az özvegyet nem látták többé az utcán, a küszöbét még az anyja sem léphette át. Halálosan beleszeretett halott urába és gyászolta, siratta, amíg élt.

Magyar paraszt a világháborúban

Hányféle nép rohan szuronytszegezve az európai csatatereken? Fehérek, sárgák, rézbőrűek, feketék, a vérük mégis egy, piros és meleg amikor kibuggyan a szívből a hóba vagy a sárba. Minden emberi élet érdekes, legyen az testvére, ellenségé, baráté. A harc iitán, amikor elhallgatnak az ágyúk és a sebesülteket kiválogatják a halottak közül, amúgy sincs különbség katona és katona között. Emberek küzdöttek a hegyoldalon és a töltés alatt, emberek és nem állatok, minden halottat sirat valaki, Szibériában, a Rajna mellett, Skóciában, a Tiszántúl, Tirol hegyeiben, Indiában özvegyek, árvák gyászolnak. Oh jaj! — ez a földkerekség minden nyelvén egyforma, az igazi szabadkőműves jel, amit megért a szanitéc, bármilyen színű is az egyenruhája. A föld alatt ugyanaz a nedvesség járja át a magyar, orosz, francia, német, angol katona kihült testét, a csontok összekeverednek, a karok és lábak egymáshoz csúsznak, ki tudja a háború után, ellenségnek, vagy saját vérünknek emelünk mauzóleumot?

Az összes hadviselő államokat, katonákat és polgárokat érdekli az ellenség. A hatalmas német gárdista résztvétellel néz le a kis franciára, mielőtt belemártja a szuronyai Anglia évek óta hisztérikus kíváncsisággal tanulmányozza a poroszokat. Bennünket, magyarokat,

főleg az orosz izgat, távoli sejtelmek irányítják kutató tekintetünkéi, a szerbeket utáljuk, bérgyilkosok soha sem férközhettek közel a mi népünk lelkéhez. A magyar paraszt az egész világot foglalkoztatja. Kezembe jutnak lapok, németek, angolok, franciák, oroszok, nem tudnak betelni a huszárral, honvéddel, magyar erényekkel, szokásokkal, múltunkkal, jövőnkkel; ahogy meggazdagodott, elhízott bankárok titokban a könnyű életű, vidám bohémekért epednek, úgy kacérkodnak nemzetünk romantikájával a világháború reális, eshetőségeket, üzleteket latolgató hatalmasságai. Bus Magyarország divatba jött, álmélkodva mesél fiairól a svájci, az olasz, a dán, a londoni, párisi, petrográdi újság haditudósítója, legendák kelnek szárnyra, muskátli virágok a vérözönből. Eleitől látom sarjadni, bimbózni a magyar dicsőség szerény ellenértékeit, a magyar romantikát, amely íme belopta magát jóbarát és ádáz ellenség szívébe. Mit tagadjam, jól esett, árvaságunkban vigasztalt a múltért és hitemet megerősítette a jövőben. Míg eleinte, a harctereken járván, csak az iszonyat sajjgó fájdmát éreztem, a kiomló vér, a haldoklók hörgése, a sebesültek krétafehér arca, a lecsukott szemek sárga árnyéka megbénított és a torkomra forrasztott minden biztató, megnyugtató hangot, most a magyar paraszt teteménél, a huszár és a honvéd átlőtt mellére borulva, elsughatom a magyar vitézség halotti imádságát: „Heldentod János, Helden-tod Esvány, ez a szürke, mocskos galíciai égboltozat a szemfedőd, mert a gyereked, az unokád boldogabb országban akar élni. A földért haltok meg magyar Helden-todok, ami most már a tiétek lesz, jobb, ha nem születik, aki tőletek elvitatni próbálja. Földért, békességért, mindörökké ámen!”

Vájjon érzi, érti millió közvitéz, hogy rájuk szegeződik Európa szeme? Öntudatuk alatt, a titokzatos agy hajszálnyi sejtjében tudják, mit csinálnak. Mert az atavisztikus hősiesség, az öröklött virtus talán elegendő a szuronyrohamokhoz géppuskák tüzeiben, puskaagyával törni, zúzni az ellenség koponyáját, mars marsot nyargalni útegek férgői egében, de amikor a mai hadviselésnek a halálmegvetés e szent szédülelei részletei csupán, a lényeg: kukacként fúrni a földije, túrni és várni és szenvedni csikorgó hidegben, olvadó hóban, ágyúk égzengésében. Láttam őket távol a hazától, a galíciai országúton bokáig dagasztani az őszi pocsolyákban, láttam a lövészárkokban fehér köpenyben, pápaszeiben virrasztani a magyar katonát, láttam rajvonásban a halálba csúszni honvédeket a Magiéra tövében, láttam a sebesülteket, amint egymást támogatva, görnyedten vánszorogtak vissza a tűzvonalból, mindnek, újoncnak, próbált huszárnak, sebesültnek, haldoklónak és halottnak az arcán ugyanazon egykedvű mélabú, szomorú bölcsesség, magyar keserűség, amely nem vádol, nem sópánkodik, nem kiált boszuért, megy előre, döngő léptekkel, vissza nem nézve, tántoríthatatlanul a végzete elé.

A végzet útban volt sok esztendő óta. Most itt van, ne keressük a miértjét, más ize lesz az életnek, a csóknak, a kenyérnek, a halál trágyázza az emberi lelket és az isteni földet, ami volt, többé úgy sem lesz soha.

A magyar paraszt lám nem érzélgős, megfeszíti izmait és puszta öklével verekszik a jövőjéért. Soha földműves nemzet egyszerű gyermekeinek nem ragyogott szebben szivárvány a tavaszi mennyboltozaton, mint a világháború után. Ipartelepek, gyárak, műv-

szel, irodalom, városok kultúrája romokban hever, nincs más, ami megmarad, mint a zsíros anyaföld; a földnek nem árt a gránát, a srappell, a tűzvész, szórhatjátok a robbanó lövegeket, meg sem érzi, gödröket hasíthatok benne, sírokkal túrhaljátok fel, a felperzselt házak pernyéje, az emberek és lovak kadaverje, a széthullajtott véres rongyok még termékenyebbé teszik, az átok áldássá válik rajta. A föld, Magyarország anyja, hitvese, szeretője istentől való!

És aki véres verejtékével most a Kárpátok alatt, a Dunajec mentén, Orosz-Lengyelország kietlen pusztáin küzd érte, másodszor szerzi vissza a magyar földet a magyar népnek. Először a kiváltságos magyar nemzet hódította meg ezt az országot, ezer és egynéhány év múlva, íme a paraszt vére folyik patakokban, hogy meg is tarthassa az országot és birtokába vegye.

A háború a legfelsőbb bíró, ítéleteit nem földi hatalmak, de a megmáshíthatatlan végzet nevében hozza. Őfelsége a Végzet nevében, a magyar földműves máris pörmýertesén került ki a világháborúból. A napsütött arcú, kérges tenyerű, görnyedt, barna szemű, bölcs és komoly paraszt „megméretett és a legsúlyosabbnak találtatott.”

Nem hiszek abban az irodalomban, amely nem lát a jövőbe. Nálunk a paraszt igazi értékére még ma sem eszmélnek az írók és művészek. Magyar államférfiak közül Kossuth Lajoson, magyar költők közül Petőfin kívül senki sem emelte szívéhez a parasztot. A harctéren folyton Petőfi-verseket mondok halkán, öntudatlanul, inkább magamnak. Jókai paraszti figuráiban nem mélyedt el, csupán a külsőségei érdekelték, Mikszáth elanekdotázta, Gárdonyi szívesebben a paraszt második generációjával foglalkozik, a föld-

míves-gyerekből tanítóvá, gépészsze, jegyzővé nőtt magyarokkal, Bródy Sándor nagyszerűen érezte, de utóbb mintha a város kedvét szegte volna. Ami rajtuk kívül íródik, középszerű, méltatlan; fényképek művészet nélkül, vagy másodkézből való karikatúrák.

Ha az irodalom nem is látta, vagy nem akarta látni, a magyar parasztság jövője megnyugtató bizonyosság, mint a delelő nap, a kérébe rakott búza, a roskadásig teli magtárak. Magyarország megváltója, költő, püspök, politikus, vértanú, mit tudom én, ebből a nagyszerű fajból kerül ki, koldusán, árván, vasidegekikkel, rettenetes energiával, a kiválasztottság jelével a homlokán. Talán már megszületett, köztünk jár és nem tudunk róla. Lehet, hogy alföldi parasztasszony mellében szunnyad, akinek a párja derékig a hóban, szuronyára támaszkodva őrt áll Magyarország kapujában.

TARTALOM

	Oldal
Augusztusban, katonavonaton	5
A satanowi éjszaka	12
Neu-Sandectől Przemyslig.....	16
Nowemiasztó bombázása	23
Tűzkereszttségem a Magiéra alatt.....	29
A San partján	39
A huszár levelet visz.....	43
Egy fűző az árokban	46
Október végén Galíciában.....	49
Orosz foglyok táborában	51
Limanowa	59
Hogy hal meg egy magyar huszár.....	64
Nasi vasi	69
A hallgatag és a néma hadifogoly.....	80
Naplóm.....	84
Kereszt a mohamedán temetőben.....	96
Léb kisasszony gavallérjai.....	100
Sandeci emlék a vörös ördögéről, meg a kakasokról	103
Barátom, Ritter von ... és bátyja, az orosz gárdatiszt..	110
Naplóm.....	115
Galíciai pályaudvaron.....	121
Hajnali mise Krakóban.....	125
Halott orosz a hóban	128
Mars! «Mars!.....	131
Meztelenül a februári éjszakában.....	136
Honvédek a lövészárókban.....	142
Árvák sóhaja.....	159
Lengyel költő márványszobra.....	152

	Oldal
Naplóm.....	165
Az erdő üzen haza	168
„Jó gyerek leszek!”.....	171
Przemysli emlékek.....	175
Koszorú	179
Az özvegy.....	182
Magyar paraszt a világháborúban.....	184